

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**KRİZLERLE MÜCADELEDE MALİ UYUM POLİTİKALARI ve
MALİ ALAN İLİŞKİSİ: TÜRKİYE AÇISINDAN BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ayşegül DURUCAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL

Kırıkkale – 2014

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**KRİZLERLE MÜCADELEDE MALİ UYUM POLİTİKALARI ve
MALİ ALAN İLİŞKİSİ: TÜRKİYE AÇISINDAN BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ayşegül DURUCAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL

Kırıkkale – 2014

Ayşegül DURUCAN tarafından hazırlanan “Krizlerle Mücadelede Mali Uyum Politikaları ve Mali Alan İlişkisi: Türkiye Açısından Bir Analiz” başlıklı bu çalışma, 12.06.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Güven DELİCE (Başkan)

Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL

Yrd. Doç. Dr. Hilmi ÇOBAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Krizlerle Mücadelede Mali Uyum Politikaları ve Mali Alan İlişkisi: Türkiye Açısından Bir Analiz” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Tarih: 12.06.2014

Adı Soyadı: Ayşegül DURUCAN

İmza:

ÖNSÖZ

Tez çalışmam süresince bilgi ve tecrübesiyle bana yol göstererek yardımlarını, desteğini ve sabrını esirgemeyen tez danışmanım değerli hocam Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL'a, tezimin hazırlanması sırasında beni cesaretlendiren ve manevi destek sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Seyfi YILDIZ, Yrd. Doç. Dr. Hilmi ÇOBAN ve Yrd. Doç. Dr. Alparslan UĞUR'a çok teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Hayatımın her döneminde varlıklarıyla bana mutluluk veren, çalışmam süresince de maddi ve manevi her türlü desteği sağlayan aileme, en içten teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

ÖZET

DURUCAN Ayşegül. Krizlerle Mücadelede Mali Uyum Politikaları ve Mali Alan İlişkisi: Türkiye Açısından Bir Analiz, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2014.

Ekonomik krizlerin yol açtığı olumsuz etkileri mali uyum politikaları aracılığıyla azaltmak veya ortadan kaldırmak için teoride ve pratikte yeni politika arayışları gündeme gelmiştir. Mali alan, bahse konu politika arayışlarından birisidir.

Mali alan, ekonomik istikrarı bozmadan, büyümeyi sağlayabilmek üzere devlet bütçesinde herhangi bir amaç için ayrılmış kaynaklardan oluşturulmuş alandır. Mali alan oluşturulmasından beklenen amaç, sürdürülebilir ve dengeli bir büyüme ile beraber fiyat istikrarını sağlamaktır. Daha da önemlisi zor da olsa fiyat istikrarı ile finansal istikrarın eş zamanlı olarak sağlanmasıdır. Böylece yeni krizlerin çıkması önlenmiş olacaktır.

Sektörler arasında rasyonel olarak paylaştırıldığında/iyi yönetildiğinde avantaj sağlayabileceği düşünülen mali alan, dengesiz dağıtılması/iyi yönetilememesi durumunda toplumsal huzursuzluklara yol açabilecek kadar önemli bir kavramdır. Bu nedenle nasıl oluşturulacağıнын yanı sıra nasıl yönetileceği de yoğun tartışmalara sebep olmuştur.

Bu çalışmayla amaçlanan maliye literatüründe teorik ve pratik olarak yeni tartışılmaya başlanan mali alan önerisinin analizi ve değerlendirilmesidir. Çalışmada öncelikle kavramsal düzeyde açıklamalar yapılmış, ardından Türkiye’de yaşanan krizler süresince uygulanan mali uyum politikalarına değinilmiş ve bu politikaların mali alan oluşumuna katkısı değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Krizler, Büyüme, Mali Alan.

ABSTRACT

DURUCAN Ayşegül. Fiscal Adjustment Policies and Fiscal Space Relations on Struggling with Crisis: An Analysis From The View Point of Turkey, Master's Thesis, Kırıkkale, 2014.

Searching new fiscal policies in theory and practice is in agenda to reduce or eliminate the negative effects, caused by the economic crises, by using fiscal adjustment policies. Fiscal space is one of these policy quests.

Fiscal space is a space reserved from state budget, without preventing the economic stability, to ensure the growth in any field. Aim of creating fiscal space is to maintain a sustainable and balanced growth with price stability. The more significant aim is to ensure price stability and financial stability at the same time, although it is hard to achieve. Thus, new crises will be prevented.

Fiscal space is an important concept that would provide benefit when well managed/shared between fields and may also lead to social disturbances when poorly managed/shared between fields. Because of this, it led to intense debates about how the fiscal space will be created and managed.

Accordingly, this study is intended to analyze and evaluate the fiscal space that is recently considered, in theory and practice, in public finance literature. In the study, first, statements are given in conceptual level, then the applied fiscal adjustment policies during the financial crises in Turkey is mentioned and the contribution of these policies to the formation of fiscal space is evaluated.

Key Words: Crisis, Growth, Fiscal Space.

SİMGELER ve KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ATV : Akaryakıt Tüketim Vergisi

BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

BSMV : Banka Sigorta Muamele Vergisi

DÇM : Dövizle Çevrilebilir Mevduat

FPM : Finansal Programlama Modeli

KBGSYİH : Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

KKBG : Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

MTV : Motorlu Taşıtlar Vergisi

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü

OVP : Orta Vadeli Program

PPP: Kamu Özel Sektör Ortaklığı

TMSF : Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TT : Türk Telekom

VİV : Veraset ve İntikal Vergisi

TABLULAR

Tablo 1: 1970 - 1979 Konsolide Bütçe Açıkları ve GSMH'ye Oranı	32
Tablo 2: Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Bazı Ekonomik Göstergeler	33
Tablo 3: 1980 – 1989 Dönemi Konsolide Bütçe Açıkları ve GSMH'ye Oranları (Milyar TL)	34
Tablo 4: 1990 - 2001 Bütçe Harcama, Gelir ve Açıklarının GSMH'ye Oranı (Milyar TL).....	35
Tablo 5: Türkiye’de Mali Serbestleşme Politikalarının Kronolojik Takvimi	38
Tablo 6: 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın Çerçevesi	46
Tablo 7: 2002- 2007 Yılları Arası Temel Ekonomik Göstergeler	48
Tablo 8: 1999-2003 Ek Vergi Gelirleri (Bin TL).....	50
Tablo 9: 2007 - 2011 GSYİH, KBGSYİH ve İşsizlik Oranları	55
Tablo 10: Ödemeler Dengesi.....	58
Tablo 11: Dış Ticaret Değerleri	60
Tablo 12: İç ve Dış Borç Stoku.....	62
Tablo 13: Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri	63
Tablo 14: Genel Bütçe Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payları	64
Tablo 15: Konsolide Bütçe Dengesi (GSMH’ya Oranı, %).....	67
Tablo 16: Küresel Finansal Krizlerin Önlenmesinde Müdahale Çeşitleri	69
Tablo 17: Türkiye’de Vergi Tahsilâtının Vergi Tahakkukuna Oranları (2006-2011)	72
Tablo 18: Türkiye’de Vergi İncelemesi ve Denetim Sonuçları	75

ŞEKİLLER

Şekil 1:Yapısal Uyum Politikalarının Kalkınma Politikası İçindeki Yeri.....	17
Şekil 2: Mali alan dörtgeni	30
Şekil 3: Genel Vergi Gelirleri Tahsilâtının Yüzdelik Dağılımı.....	40
Şekil 4: Türkiye’de İç Borç Faiz Ödemelerinin GSMH’ye Oranı.....	41
Şekil 5: 1991-2000 Yılları Arasında İç borç Stoku/GSMH ve Dış Borç Stoku/GSMH	42
Şekil 6: Merkezî Bütçe Harcamaları (GSYİH %)	43
Şekil 7: 2001-2004 Yılları Arası Türkiye’nin Borç Stokunun GSMH’ye Oranı.....	51
Şekil 8: Toplam Harcamalar/GSYİH (1998-2005).....	52
Şekil 9: Türkiye’de Kamu Varlıkları (2000-2008).....	53
Şekil 10: Büyüme Hızı ve Büyümenin Kompozisyonu.....	56
Şekil 11: GSYİH Büyüme Oranı (yıllık % değişim).....	56
Şekil 12: Enerji Fiyatlarındaki Artışın Cari Açığa Etkisi.....	57
Şekil 13: İşsizlik Oranları	61
Şekil 14: Genel Vergi Gelirleri Tahsilâtının Yüzde Dağılımı.....	64
Şekil 15: Vergi Gelirleri/GSYH (2006-2015)	70
Şekil 16: Türkiye’de İdarenin Vergi Toplama Maliyeti	71
Şekil 17: Uzlaşma Sonucu Vergi Aslı ve Cezalarındaki Azalma (Merkezi Uzl. Kom. ve Koord. Uzl.Kom.).....	73
Şekil 18: Uzlaşma Sonucu Vergi Aslı ve Cezalarındaki Azalma (2012)	73
Şekil 19: Türkiye’de Kamu Borç Stokunun GSYİH’ya Oranı.....	76
Şekil 20: Türkiye’de Yardımlar ve Diğer Gelirler (2006-2010)	77
Şekil 21: Toplam Harcamalar /GSYİH (2006-2015).....	78
Şekil 22:Türkiye’de Kamu Varlıkları.....	79
Şekil 23: 2002- 2007 Yılları Arası GSYİH (Cari fiyatlarla, milyon TL.).....	84
Şekil 24: 2002- 2007 Yılları Arası Bütçe Açığı/GSYİH(%).....	85
Şekil 25: 2002- 2007 Yılları Arası Cari Açık/GSYİH (%), Büyüme Hızı (%) ve İşsizlik Oranı (%).....	85
Şekil 26: 2002- 2007 Yılları Arası Kamu Net Borç Stoku ve Bileşenleri/ GSYİH (%)	86

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	IV
TABLolar.....	V
ŞEKİLLER.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
EKONOMİK KRİZ, MALİ UYUM VE MALİ ALAN KAVRAMLARI	3
1.1.EKONOMİK KRİZ KAVRAMI, TÜRLERİ VE EKONOMİK KRİZLERLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ.....	3
1.1.1.EKONOMİK KRİZ KAVRAMI.....	3
1.1.2.EKONOMİK KRİZ TÜRLERİ.....	4
1.1.2.1.Reel Sektör Krizleri	4
1.1.2.2.Finansal Krizler.....	5
1.1.2.2.1.Bankacılık Krizi	6
1.1.2.2.2.Para Krizi Teorileri	7
1.1.2.2.2.1.Birinci Nesil Kriz Modelleri (Kanonik Kriz Modeli)	8
1.1.2.2.2.2.İkinci Nesil Kriz Modelleri	10
1.1.2.2.2.3.Üçüncü Nesil Kriz Modelleri	11
1.1.2.2.3.Dış Borç Krizi	12
1.1.3.EKONOMİK KRİZLE MÜCADELEYE FARKLI YAKLAŞIMLAR	12
1.1.3.1.Neo-Klasik İktisatçılara Göre Krizden Çıkış Mekanizması	12
1.1.3.2.Keynesyen İktisatçılara Göre Krizden Çıkış Mekanizması	13
1.1.3.3.Monetaristlere Göre Krizden Çıkış Mekanizması	14

1.2.MALİ UYUM KAVRAMI VE MALİ UYUM POLİTİKALARI.....	15
1.2.1.MALİ UYUM KAVRAMI.....	15
1.2.2.MALİ UYUM POLİTİKALARI.....	16
1.2.2.1.Yapısal Uyum Politikalarında Mali Uyumun Yeri ve Önemi	16
1.2.2.2.Mali Uyum Politikalarının Kapsamı.....	18
1.2.2.2.1.Mali Dengesizliğin Ölçülmesi	18
1.2.2.2.2.Mali Uyum Miktarı.....	19
1.2.2.2.3.Mali Uyumun Kalitesi	20
1.2.2.2.4.Reformun Zamanlaması.....	21
1.3.MALİ ALAN KAVRAMI, KAPSAMI; ÜLKE GRUPLARINA GÖRE OLUŞUMU VE KULLANIMI.....	22
1.3.1.MALİ ALAN KAVRAMI	22
1.3.2.MALİ ALAN KAPSAMI	25
1.3.3.ÜLKE GRUBUNA GÖRE MALİ ALAN OLUŞUMU VE KULLANIMI.....	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	31
TÜRKİYE’DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER, MALİ UYUM POLİTİKALARI VE MALİ ALAN OLUŞUMU	31
2.1.1994 KRİZİ, KRİZ SONRASI UYGULANAN MALİ UYUM POLİTİKALARI VE MALİ ALAN OLUŞUMU	31
2.1.1.1994 Krizi’nin Nedenleri	31
2.1.2.1994 Krizi Sonrası Uygulanan Mali Uyum Politikası	35
2.1.3.1994 Krizi ve Mali Alan Oluşumunun Vergi Boyutu.....	39
2.1.4.1994 Krizi ve Mali Alan Oluşumunun Borçlanma Boyutu	40
2.1.5.1994 Krizi ve Mali Alan Oluşumunun Kamu Harcamaları Boyutu..	42
2.1.6.1994 Krizi ve Mali Alan Oluşumu Açısından Kamu Varlıkları.....	43
2.2. 2000-2001 KRİZLERİ, KRİZLER SONRASI UYGULANAN MALİ UYUM POLİTİKALARI VE MALİ ALAN OLUŞUMU	44
2.2.1.2000 - 2001 Krizleri’nin Nedenleri	44
2.2.2.2000-2001 Krizleri Sonrası Uygulanan Mali Uyum Politikası	45

2.2.3.2000-2001 KRİZLERİ VE MALİ ALAN OLUŞUMUNUN VERGİ BOYUTU.....	48
2.2.4.2000-2001 KRİZLERİ VE MALİ ALAN OLUŞUMUNUN BORÇLANMA BOYUTU .	50
2.2.5.2000-2001 KRİZLERİ VE MALİ ALAN OLUŞUMUNUN KAMU HARCAMALARI BOYUTU	52
2.2.6.2000-2001 KRİZLERİ VE MALİ ALAN OLUŞUMU AÇISINDAN KAMU VARLIKLARI.....	53
2.3.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ, KRİZ SONRASI UYGULANAN MALİ UYUM POLİTİKALARI VE MALİ ALAN OLUŞUMU	54
2.3.1.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ’NİN NEDENLERİ.....	54
2.3.2.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ SONRASI UYGULANAN MALİ UYUM POLİTİKASI	56
2.3.3.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE MALİ ALAN OLUŞUMUNUN VERGİ BOYUTU	70
2.3.4.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE MALİ ALAN OLUŞUMUNUN BORÇLANMA BOYUTU	76
2.3.5.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE MALİ ALANIN OLUŞUMUNUN KAMU HARCAMALARI BOYUTU	77
2.3.6.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE MALİ ALAN OLUŞUMU AÇISINDAN KAMU VARLIKLARI.....	78
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	80
3.1.TÜRKİYE UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	80
3.1.1.1994 KRİZİ VE SONRASININ MALİ UYUM POLİTİKALARI VE MALİ ALAN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	80
3.1.2.2001 KRİZİ VE SONRASININ MALİ UYUM POLİTİKALARI VE MALİ ALAN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	83
3.1.3.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE SONRASININ MALİ UYUM POLİTİKALARI VE MALİ ALAN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	87
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	94

GİRİŞ

Türkiye ekonomisi, 1980 sonrası süreçte, 1994 krizini, 1999 dar boğazını ve 2001 krizini yaşamıştır. 2008 küresel krizinden de etkilenmiştir. Esasen 1980 yılına girerken de ekonomik darboğazla girmiştir. Yaşanan krizler, başta ekonomik büyüme olmak üzere mali alan oluşumunu etkileyen faiz oranları, enflasyon oranları, döviz kurları ve faiz dışı fazla oranlarını negatif yönde etkilemiştir.

Bir ülkenin yaşadığı ekonomik kriz, küresel kanallarla diğer ülkelere de yayılmaktadır. Küreselleşme süreciyle beraber yaşanan krizler, çoğunlukla finans piyasalarında ortaya çıkarak reel sektöre de sıçradığı için ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarını tehdit eder bir hal almıştır. Mevcut politikalar bu tehditlerin giderilmesinde etkin bir rol üstlenemediği için de zamanla yeni politika arayışları gündeme gelmiştir. Bahse konu politika arayışlarından birisi de mali alandır.

Mali alan, ekonomik istikrarı bozmadan, büyümeyi sağlayabilmek üzere devlet bütçesinde özel amaçlar için ayrılmış kaynaklardan oluşturulmuş alandır. Mali alandan beklenen amaç, sürdürülebilir ve dengeli bir büyüme ile beraber fiyat istikrarını sağlamaktır. Daha da önemlisi zor da olsa fiyat istikrarı ile finansal istikrarın eş zamanlı olarak sağlanmasıdır. Böylece yeni krizlerin çıkması önlenmiş olacaktır.

Oluşturulan mali alandaki kaynaklar, sektörler ve kesimler arasında dengeli biçimde paylaştırıldığında ve iyi yönetildiğinde, ekonomik büyüme ve refah dağılımını düzeltirken aksi durumlarda sosyo-ekonomik sorunlara yol açabilecektir. Bu yüzden mali alanın oluşturulma şekli kadar yönetimi de yoğun tartışmalara sebep olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, maliye literatüründe yeni yeni tartışılmaya başlanan mali alan önerisinin Türkiye’de yaşanan krizler süresince uygulanan mali uyum politikaları ve bu politikaların mali alan oluşumuna katkısı açısından incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

Çalışmanın birinci bölümünde; ekonomik kriz, mali uyum ve mali alan kavramları açıklanmış, ikinci bölümünde Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler ve bu krizler süresince uygulanan mali uyum politikaları incelenmiş, üçüncü bölümünde ise bu politikaların mali alan oluşumuna katkısı tartışılmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KRİZ, MALİ UYUM ve MALİ ALAN KAVRAMLARI

1.1.EKONOMİK KRİZ KAVRAMI, TÜRLERİ ve EKONOMİK KRİZLERLE MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle ekonomik kriz kavramından ve türlerinden bahsedilmiş, ardından da ekonomik krizlerle mücadele yöntemleri incelenmiştir.

1.1.1.Ekonomik Kriz Kavramı

Kriz sözcüğünün kökeni Yunan ve Latin dillerine dayanır. Karar vermek anlamına gelen ve zamanla tehlike, istikrarsızlık anlamlarında kullanılmaya başlanan “Krisis” sözcüğü Yunanca “Krinein” kökünden gelmektedir (Hepaktan ve Çınar, 2011: 156).

Ekonomik kriz kavramı genel olarak, ekonomik konjonktürdeki öngörülemeyen yön değiştirmeyi veya herhangi bir mal, hizmet ya da üretim faktöründeki şiddetli değişimi ve bu değişimler sonunda meydana gelen bunalım sürecini ifade etmek için kullanılır. Bu genel tanımın ötesinde, çeşitli ekonomistler ekonomik krizi farklı ifadelerle tanımlamışlardır.

Bir tanıma göre ekonomik kriz “*ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkarması*” olarak ifade edilmektedir (Aktan ve Şen, 2001: 1226).

Bir diğer tanıma göre ise ekonomik kriz hiç beklenmedik bir anda ortaya çıktığından, ekseriyetle önlem alınmakta geç kalınan ve işletmenin mevcut konumunu ve geleceğini etkileyen negatif bir durum olarak açıklanmaktadır (Demirci, 2011: 58).

Bir başka tanıma göre ise ekonomik kriz kavramı “*hizmet, üretim faktörü veya finans piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar*” olarak ifade edilmektedir (Kibritçioğlu, 2001: 175).

Keynes krizi, “*yukarı doğru yönelen bir hareketin yerini aşağı yönlü bir harekete bırakması eğiliminin sıklıkla ani ve şiddetli bir tarzda ortaya çıkması gerçeği*” olarak tanımlamaktadır (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 69).

Bir diğer bakış açısına göre ise kriz kavramı, “*iktisadi terminolojide, konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani genişleme ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun ya da kısa bir bunalım veya daralma evresine geçişi*” ifade etmektedir (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 78).

1.1.2.Ekonomik Kriz Türleri

Genel olarak yukarıdaki biçimlerde tanımlanabilecek olan ekonomik krizin özelde farklı türleri vardır. Bunlar reel sektör krizleri ve finansal krizler olarak iki ana başlık altında incelenebilir.

1.1.2.1.Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri; mal ve hizmet piyasalarında enflasyon krizleri ve durgunluk krizleri olarak, işgücü piyasalarında ise işsizlik krizleri olarak ortaya çıkmaktadır (Yücel ve Kalyoncu, 2010: 54).

Enflasyon krizleri fiyatlardaki sürekli artıştan kaynaklanırken durgunluk krizleri fiyatlar genel seviyesindeki bu artışların yatırımları ve/veya mal ve hizmet üretimini teşvik edecek seviyenin altında kalmasıyla büyümeyi olumsuz olarak

etkilemesinden kaynaklanır. İşsizlik krizleri ise işgücü piyasasındaki işsizlik oranlarının normal karşılanan işsizlik oranlarının üzerinde olması sonucu oluşur.

Bu krizlerin etkisi, mal ve hizmet piyasalarında üretimde/çıktıda büyük çaplı daralmalar bunun yanı sıra fiyatlardaki sürekli artışlardan kaynaklanan enflasyon olarak görülürken işgücü piyasalarında ise istihdamda ciddi düşüş/azalma ve durgunluk şeklinde görülür.

1.1.2.2.Finansal Krizler

Finansal sistem, kişilerin ve firmaların birikimlerini/fonlarını verimli yatırım alanlarına aktaran kanaldır. Bu aktarımın başarılı olabilmesi finansal piyasalardaki katılımcıların yatırım imkânlarıyla ilgili doğru bilgilere sahip olmalarıyla mümkündür (Coşkun, 2001: 40). Katılımcılar doğru bilgilere sahip olduğunda yatırımlar daha iyi; yani yatırımcıların beklentilerine daha yakın sonuç verir.

Piyasalardaki katılımcılar yatırım imkânlarıyla ilgili doğru bilgilere sahip olmazlarsa asimetrik bilgi problemi ortaya çıkar ve bu da finansal sistemde ters seçim (adverse selection) ve ahlaki risk (moral hazard) olmak üzere iki temel sorunun ortaya çıkmasına sebep olur (Mishkin, 2001).

Ters seçim sorunu finansal işlem gerçekleşmeden önce ortaya çıkarken ahlaki çöküntü sorunu finansal işlem gerçekleştikten sonra ortaya çıkar. Ters seçim sorunuyla kastedilen borç veren kesimin, borç almak isteyen tüm kesimlerin “borcu geri ödeme” konusundaki hassasiyetini/güvenilirliğini bilmesi mümkün olmadığından seçim yaparken hata yapabileceğidir. Ahlaki çöküntünün oluşmasının nedeni ise borç alan kesimin yüksek riskli projelere yatırım yapmasıdır. Yatırım yapılan projenin başarılı olması durumunda borç alan kesim için sorun yoktur; ancak projenin başarısız olması durumunda borç verenin zararı fazla olacaktır. Bu noktada risk, borç alan kesimin aldığı borcu kişisel harcamaları için kullanmasından ya da projeye gereken özeni göstermemesinden doğar (Coşkun, 2001: 40).

Mishkin (1999: 710)'e göre finansal kriz, finansal piyasalardaki asimetrik bilgi, ters seçim problemleri ve ahlaki çöküntünün gittikçe kötüleşmesiyle ortaya çıkan doğrusal olmayan bir bozulmadır.

Finansal krizler, finansal piyasalardaki fiyatların ve/veya miktarların aşırı dalgalanmaları neticesinde ortaya çıkabileceği gibi bankacılık sektöründe geri dönmeyen banka kredilerinin artması sonucu da oluşabilen krizlerdir. Finansal piyasalardaki fonların etkin yatırımlara dönüştürülememesi sonucu finansal krizler oluşmaktadır (Balı ve Büyükşalvarcı, 2011: 3). Geri dönmeyen banka kredileri ve fonların etkin kullanılmaması sonucu oluşan verimsiz yatırımlar ilk aşamalarda finansal krizlerin tetikleyicisi durumundayken sonraki aşamalarda krizi besleyen etmenler durumuna dönüşmüştür.

Bunlara ek olarak finansal krizler, finansal ve finansal olmayan şirketlerin başarısızlıklarını/iflaslarını, varlık fiyatlarındaki sert ve ani düşüşleri, deflasyonu, döviz kuru piyasalarındaki aşırı değer kaybını, döviz rezervlerindeki önemli miktarlardaki düşüşleri ya da bunların bazılarının bileşimini içermektedir (Balı ve Büyükşalvarcı, 2011: 3-4).

1.1.2.2.1. Bankacılık Krizi

Bankacılık krizi bankalara/bankacılık sistemine duyulan güvenin sarsılması neticesinde, mevduat sahiplerinin yaygın olarak ve beklenmedik bir şekilde mevduatlarını çekmek için bankalara hücum etmesi olarak tanımlanabilir (Parasız, 1999: 53). Bankacılık krizi ilk sinyallerini bankacılık sistemine olan güvenin sarsılmasıyla verir. Ardından mevduat sahipleri panik içinde mevduatlarını bankalardan çekme eğilimi gösterirler. Mevduat sahiplerinin, bankalar tarafından beklenmeyen bu hamlesi bankaları dolayısıyla da bankacılık sistemini zora sokar ve kriz patlak verir.

Bankacılık krizleri çoğunlukla bilançoların aktif yapılarının bozulmasıyla banka bilançolarının kötüleşmesinden kaynaklanır. Bankacılık krizlerinin temel nedenleri verilen kredilerin geri dönmeme oranındaki artış, menkul değerler piyasasındaki dalgalanma ve reel sektördeki küçülme kaynaklı olarak bankaların

aktif yapılarının bozulmasıdır. Bankacılık sektörünün krize girmesiyle birlikte bankalardan mevduat çekilmesi, bankaların likidite problemlerini artırır (Eren ve Süslü, 2001: 664). Artan likidite problemleri neticesinde bankalar büyük sıkıntılarla karşılaşır. Çünkü kısa sürede aktiflerini nakde çevirerek ihtiyaçları olan fonu sağlayamayabilirler. Likidite riskiyle karşı karşıya olan ve ihtiyacı olan fonu sağlayamayan banka fon ödünç alma yoluna gidebilir. Ancak bu durumda da alınan borçların faizi önemli bir risk unsuru oluşturur.

Özetle bankacılık krizleri potansiyel ya da fiili olarak bankalardan mevduatların çekilmesiyle; bankaların yükümlülüklerini/borçlarını ertelemeleriyle veya hükümetin banka iflaslarını önlemek için büyük ölçekli müdahalelerle finansal destekler sağlama yönünde zorlanmasıyla ortaya çıkabilmektedir (Delice, 2003: 61).

1.1.2.2.2.Para Krizi Teorileri

Para krizleri, ekseriyetle sabit döviz kuru sistemlerinde piyasa aktörlerinin taleplerini ani olarak yerel para ile birimlendirilmiş aktiflerden yabancı para ile birimlendirilmiş aktiflere kaydırmaları neticesinde, merkez bankasının döviz rezervlerinin tükenmesi itibarıyla ortaya çıkan krizlerdir (Delice, 2003: 59). Aktiflerin para birimleri arasındaki kaymadan ötürü ortaya çıkan para krizlerinin ülke ekonomileri üzerindeki tahrip edici etkisi oldukça yüksektir.

Bir ülke parasına yapılan spekülasyon saldırılara bağlı olarak, resmi otoritenin ülke parasında önemli ölçüde devalüasyona gitmek zorunda kaldığı, ülke parasının önemli ölçüde değer kaybettiği veya ülkenin büyük ölçekli uluslararası rezervleriyle veya faizlerde keskin bir artışla parasını savunmaya çalıştığı krizlerdir (Oktar ve Dalyancı, 2010: 5).

Para krizlerini açıklamaya yönelik belli başlı kriz modelleri üç ana başlık altında incelenebilir.

1.1.2.2.2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri (Kanonik Kriz Modeli)

Ülkelerin 1970'li yıllardan bu yana karşılaştığı finansal krizler, bu krizlerin ortaya çıkış aşamaları, ortaya çıkmadan önce öngörülebilmeleri ve önlenebilmeleri için tedbirler alınması konusundaki teorik çalışmaların başlamasına neden olmuştur.

Birinci nesil kriz modelleri, 1970'lerde ve 1980'lerin başında Latin Amerika ülkelerinde yaşanan krizlerin nedenlerini ve ortaya çıkış mekanizmalarını anlamaya yönelik olarak Salant-Henderson'ın (1978), Krugman'ın (1979) çalışmalarıyla başlamış ve Flood-Glabert'in (1984) yaptığı çalışmayla geliştirilmiştir.

Birinci nesil kriz modelinin ilk defa ortaya çıkışı Stephan Salant ve Dave Henderson'ın hükümetin kontrolü altındaki altın piyasasında atakları araştıran spekülasyon atak modeli ile olmuştur (Flood and Marion, 1998). Bu model para krizlerini sürdürülemez makro ekonomik politikalarla yapısal dengesizliklerin kaçınılmaz bir sonucu olarak görür ve krizi tetikleyen temel makro ekonomik faktörlerin önemini vurgular (Yay, Gürkan Yay ve Yılmaz, 2004). Krugman, 1979 yılında bu modeli sabit döviz kurlarına uygulamış Flood ve Garber ise, Krugman'ın modelini basitleştirerek bunu rassal bir ortam için düzenlemişlerdir.

Kanonik kriz modeli olarak da adlandırılan birinci nesil kriz modelleri yaşanmadan önce büyük çaplı bir mali genişleme gerçekleşmiş, gizli veya açık mevduat garantileri, denetimde zayıflık ve bankacılık sektörünün şeffaflık yönünden eksikliklere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu krizler ihracatın azalması, ithalatın artması ve yerel para biriminin fazlaca değerlendirilmesi ile ortaya çıkmıştır (Kaminsky and Reinhart, 1998). Bu model ani spekülasyon ataklarla başlayan para/döviz krizlerinin nedenlerini, sabit döviz kurunun sürdürülebilirliği ile tutarsız iktisadi politika uygulamalarına (maliye politikaları ve genişletici para politikaları) bağlamaktadır. Bu tutarsız politikalara yönelik verilebilecek en çarpıcı örnek ise, bütçe açıklarını para basarak finanse eden genişletici para politikaları ile birlikte sabit/yarı sabit kur rejiminin aynı anda uygulanmasıdır (Çakmak, 2007: 82-83).

Bu modellere göre yapılan analizler sonucu bütçe açığı vermekte olan hükümetlerin bu açığı iç borçlanma ya da para basımı yolu ile finanse ettikleri

gözlenmiştir. Bu para ile aşırı genişletici maliye politikalarının finanse edilmesi enflasyona, olumsuz beklentilere ve sermaye çıkışına neden olarak ödemeler bilançosunda bir açığa yol açmaktadır. Sabit kur sistemini korumak isteyen hükümetler yabancı rezervlerini kullandıklarında rezervlerde azalma görülmekte, spekülörlerin paralarının kaçışı ile de rezerv kaybı hızlanmaktadır. Sonuçta sınırlı rezervlere sahip Merkez Bankasının sabit kur sistemini sürekli olarak koruması mümkün olmadığından para ya devalüe edilir ya da dalgalanmaya bırakılır (Erkekoğlu ve Bilgili, 2005: 17). Özetle, paranın reel olarak aşırı değerlenmesi, cari işlemler bilançosundaki artan açık ve rezervlerdeki ciddi azalma ile birlikte ortaya çıkan kriz, birinci nesil kriz modeline göre uygulanan yanlış makro ekonomik politikaların istenmeyen bir sonucudur.

Bu modele yönelik çeşitli eleştiriler de bulunmaktadır. Her şeyden önce modelin, aşırı mekanik ve tek boyutlu olduğu düşünülmektedir. Model, hükümetlerin otomatik olarak tüm bütçe açıklarını parasallaştırdığını ve TCMB'nin ekonomideki gelişmelere bakmadan, rezerv satarak döviz kurunu baskıladığını varsayarken, bütçe açıkları sürekli olduğunda bile açıkları parasallaştırmanın ötesinde başka politika seçeneklerinin de mevcut olduğunu görmezden gelir (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 90).

İktisadi ajanların gelecek beklentilerinin veya iktisadi faaliyetlerinin mali dengesizlikler veya kredi politikaları üzerinde etkisinin olmadığı varsayılan bu modelde, modelin para krizlerini sadece döviz rezervi ve bütçe açığına dayandırmış olması da eleştirilen diğer bir noktadır (Yılmaz, Kızıltan, ve Kaya, 2005: 90; Yay G. G., 2001: 1235).

Birinci nesil kriz modellerinin en önemli sebebinin ülkede uygulanmakta olan para politikasıyla uygulamadaki kur rejiminin uyum sağlayamaması olduğu söylenebilir. Bu uyumsuzluğun ardındaki faktör de uygulanan gevşek maliye politikalarıdır (Özatay, 2011: 35).

1.1.2.2.2.İkinci Nesil Kriz Modelleri

Birinci nesil kriz modelleri 1990'lı yıllardan önceki dönemlerde yaşanan para krizlerini açıklayabilmekte; ancak daha sonra yaşanan Avrupa'daki kriz ile 1997'de meydana gelen Asya krizini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Özsoylu, Ünlükaplan, ve Akdoğan, 2010: 20).

İkinci nesil kriz modelleri krizlerin oluşumunu, sabit/yarı sabit kur rejimi uygulayan ülkelerde iktisadi ajanların beklentileri ile hükümetlerin fiili politikalarının sonuçları arasındaki etkileşimin, piyasadaki olumsuz beklentiler vasıtasıyla kendi kendini doğrulaması biçiminde açıklar (Çakmak, 2007: 86).

Krugman (1997)'a göre ikinci nesil kriz modellerinin dayanağı olan üç ana bileşen vardır. Bunlardan birincisi, sabit döviz kurunu iptal etmek isteyen hükümetlerin bu isteklerinin ardındaki gerçek sebepler, ikincisi sabit kur sistemini korumak isteyen hükümetlerin bu isteklerinin ardında yatan gerçek sebepler ve üçüncüsü ise krize yol açan kısır döngünün meydana gelmesi için; sabit kuru korumanın maliyetinin, insanları sabit kurun iptal edileceğine ikna edecek ölçüde artması gereğidir (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 92). Yani hükümetlerin sabit kuru korumak ya da ondan vazgeçmek olmak üzere iki seçenekleri vardır.

Uluslararası ticaret ve yatırımların işleyişini kolaylaştırmak ve enflasyonla mücadelede kredibilite elde etmek isteyen hükümetler kurları sabit tutmayı tercih ederler; ancak döviz kurlarını sabit tutmanın maliyeti, daha yüksek faiz oranları ve artan işsizlikle birlikte daha da artar. Artan bu maliyetler daha sonraki zamanlarda yatırımcıların döviz kurlarının sabit tutulamayacağı yönünde olumsuz beklentilere kapılmasına yol açar (Karaçor ve Alptekin, 2006: 239).

Hükümetler, sabit kur rejimini tercih etmekle elde ettikleri fayda sabit kur rejimi uygulamanın maliyeti üzerinde olduğu sürece sabit kur rejimi uygulamada ısrarcı olurlar. Bununla birlikte sabit kur rejimi uygulamanın maliyeti faydasını aşınca, para otoritesi için kuru sabit tutmaktan vazgeçmek çok daha rasyonel bir davranış olacaktır. İkinci nesil kriz modellerine göre krizin ortaya çıkış şekillerine bakıldığında; ilk olarak kendi kendini besleyen tutarlı beklentiler, ikinci olarak sürü

davranışı ve üçüncü olarak da, bulaşma sebebiyle krizlerin ortaya çıktığı görülmektedir (Babic and Ante, 2001).

Krugman (2001), birinci nesil kriz modelleriyle ikinci nesil kriz modelleri arasındaki farklara da değinmiştir. Ona göre birinci nesil kriz modellerinde krizler, hükümetlerin uyguladıkları yanlış makroekonomik politikaların sonucuyken ikinci nesil modellerde ulusal paraya yönelik olarak kendiliğinden ortaya çıkan spekülasyon atakları krizlere yol açabilir; yani ikinci nesil modellerde kriz, birinci nesil modellerin aksine kaçınılmaz değildir.

1.1.2.2.2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

Üçüncü nesil kriz modelleri, 1994–1995 Latin Amerika ve 1997–1998 Güney Doğu Asya krizlerinin birinci ve ikinci nesil kriz modelleriyle açıklanamaması sebebiyle geliştirilen modellerdir (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 93).

Asya krizi ne birinci nesil kriz modellerinde olduğu gibi hükümetin uyguladığı yanlış makro ekonomik politikaların bir sonucu olarak ne de ikinci nesil kriz modellerindeki gibi önemli makro ekonomik göstergeler kriz yaratacak ölçüde olmadığı halde spekülasyoncuların hükümetlerin sabit kur sistemini korumaktan vazgeçeceği doğrultusundaki beklentilerinden dolayı ortaya çıkmıştır.

Hareket noktası Asya krizi olan bu modeller bankacılık ve finans sektörünün önemini vurgulayarak, bankacılık krizleri ile para krizlerinin birbirlerini besleyen bir kısır döngü yarattığı ana fikrine dayanmakta ve krizlerin ülkeler arasında yayılma mekanizmasını açıklamaya çalışmaktadır (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 93).

Krugman'a göre, finansal araçların yaratmış olduğu yükümlülüklerin açık veya zımni olarak hükümet tarafından garanti altına alınmış olması, "ahlâki risk" sorununa yol açar. Bankaların riskli projeleri kredilendirme davranışının yaygınlaşması ve kredi hacminin bu yolla genişlemesiyle finansal aktif fiyatları yükselerek finansal sistem nominal olarak aşırı derecede büyür. Zamanla oluşan finansal balonların patlaması bu süreci tersine çevirir ve ekonomide genel olarak finansal aktiflerin fiyatları düşerken, bankaların toplam kredi içindeki donuk aktiflerinin payı önemli ölçüde artar. Bu durum da, ulusal düzeyde ödeme

sistemlerinin kilitlenmesine ve bankacılık krizlerinin ortaya çıkmasına neden olmuş olur. Bankacılık krizleri ise para krizlerine yol açar (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 93).

1.1.2.2.3.Dış Borç Krizi

Dış borç krizi bir ülkenin kamu kesimine ve/veya özel kesime ait dış borçlarını ödeyememesi durumu olarak tanımlanabilir. Dış borç krizleri, hükümetlerin dış borçların çevrilmesi ve yeni dış kredi kaynakları bulma hususunda çeşitli problemler yaşamaları sebebiyle dış borçların yeni ödeme planlarına bağlanması veya yükümlülüklerin yerine getirilmesinin ileri vadelere ertelenmesi şeklinde orta çıkabilirler (Delice, 2003: 61). Dış borç krizleri ülkelerin dış dünyadaki itibarını sarsıcı etki gösterdiğinden, ülkenin güvenilirliğini azaltarak dış ticareti olumsuz yönde etkileyebilir.

1.1.3.Ekonomik Krizle Mücadeleye Farklı Yaklaşımlar

Neo-klasik ve Keynesyen iktisadi kriz kuramları krizlerin oluşum mekanizmalarını açıklama ve krizlerden çıkış önerileri sunma noktasında birbirlerinden oldukça farklılaşmaktadır.

1.1.3.1.Neo-Klasik İktisatçılara Göre Krizden Çıkış Mekanizması

Krizden çıkış mekanizması Neo-klasik iktisatçılara göre şöyle tanımlanmaktadır: Herhangi bir ekonomik depresyon durumunda yatırımlar azaldığı için borç verilebilir fon piyasasından kredi talebi büyük ölçüde azalır. Kredi talebinin azalmasıyla da faizler düşer. Depresyon durumunda işsizlik artar, emek piyasasında arz fazlası oluşur. Bu durum emeğin ücretini de düşürür. Faiz ve ücret, sermayedarlar için oldukça önemli iki maliyet unsuru olduğundan üretim maliyetlerinde olağan üstü bir düşüş olmuş olur; bu düşüş de, yeni kâr olanakları ortaya çıkarır ve böylece sermayedarlar bir noktadan sonra yeniden yatırım yapmaya başlarlar. Bu noktada ekonomik depresyon, sona erer ve yeni bir yükselen konjonktür dalgası başlar (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 85).

Büyük Buhran sırasında neo-klasik iktisatçılar, bu tür bir analize dayanarak, ekonomik krizden çıkış için kamu otoritesinin sisteme dışarıdan müdahalesinin gerekmediğini ve yukarıda açıklanan mekanizma yoluyla, krizden otomatikman çıkış sağlanacağını öne sürmüşlerdir. Oysa 1929 Dünya Bunalımı (Büyük Buhran) bu tezi doğrulamamış, neo-klasiklerin bu beklentisine aykırı biçimde sürüp gitmiş ve Keynesyen çözümlemenin daha gerçekçi olduğunu onaylayan bir ortam yaratmıştır (Öztürk ve Çakman, 2002).

1.1.3.2. Keynesyen İktisatçılara Göre Krizden Çıkış Mekanizması

Keynesyen iktisatçılara göre krizden çıkış mekanizmasının açıklanmasında “efektif talep yetersizliği” kavramı oldukça önemli bir rol oynar. Keynes’e göre para talebi eğrisinin faiz esnekliği, herhangi bir ekonomik depresyon konjonktüründe sonsuza yaklaştığından (likidite tuzağı) nominal faizler belirli bir noktadan daha aşağı düşemez. Yani, likidite tuzağı durumunda para arzı artırılarak nominal faiz oranları belirli bir oranın altına düşürülemez.

Depresyon konjonktüründe fiyat endeksleri önemli oranda düştüğünden nominal faizler sıfıra yaklaşırsa da, reel faizler pozitif ve hatta oldukça yüksek bile olabilir. Daha da önemlisi, likidite tuzağının oluşmadığı bir durumda bile, faizleri düşürerek, ekonomik depresyon ortamında yatırımları artırmanın mümkün olmamasıdır. Çünkü böyle bir konjonktürde, yatırımların faize duyarlılığı sıfırdır. Yani hem faizlerde hem de emek maliyetlerinde olağanüstü düşüşler gözlenmiş olsa bile, sermayedarlar depresyon koşulları altında yeni yatırım yapmayacaklardır. Çünkü fabrikalar depresyon dönemlerinde çok düşük kapasitede çalışmaktadırlar. Satışlarda marjinal bir artış gözlenirse ve bu nedenle üretimi bir miktar artırmak gerekse bile, sermayedarlar sadece kapasite kullanımını marjinal olarak artırma yoluna gidecekler ve yeni sabit sermaye yatırımı yapmayacaklardır (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 85-86).

Özetle, nominal faizlerin ve ücretlerin çok düştüğü ekonomik depresyon konjonktüründe sırf üretim maliyetleri olağanüstü düştü diye, sermayedarlar üretim artışına gitmezler. Genel konjonktürde ya da satışlarda herhangi bir kalıcı düzelmenin olacağına dair hiçbir göstergenin olmadığı bir ortamda, sermayenin

marjinal etkinliği o denli düşmüştür ki, iş verenler, neredeyse sıfır kâra tekabül eden fiyatlarla bile satılabileceğine inanmadıkları malları üretmeye yanaşmazlar. Gelirlerin ve tüketimin bir türlü artmamasına yol açan bu durum zamanla kendi kendini besleyen bir kısır döngü yaratır (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 86).

Keynesyen iktisatçılara göre bu kısır döngüden çıkış kamu otoritesinin sisteme dışarıdan müdahalesiyle mümkündür; çünkü ekonomik depresyon durumunda para politikası etkin değildir. Ve Keynesyen kurama göre bunalımdan çıkış mekanizmasının çözümlenmesinde oldukça önemli bir rol oynayan “efektif talep yetersizliği” sorunu ancak hükümet harcamalarının artırılması yoluyla çözülebilir. Çünkü toplam efektif talebi artırmak, işsizliği azaltmak ve ekonomiyi canlandırmak, bütçe açıkları vererek de olsa ancak hükümet harcamalarını artırarak mümkündür.

Keynes’e göre bunalımdan çıkış mekanizmasını harekete geçirebilmek, yeni bir yükselen konjonktür dalgası oluşturabilmek için kamu harcamalarının (özellikle alt yapı harcamalarının) önemli ölçüde artırılması, artan kamu harcamaları sayesinde de insanlara iş ve gelir sağlanması gerekir. 1933–1939 yılları arasında Keynes’in bu görüşleri ABD’de kısmen de olsa uygulama alanı bulabilmiş; ancak alt yapı yatırımları yeterince artırılamadığı için krizden tam olarak çıkış ancak 1939 yılında II. Dünya Savaşı’nın patlaması ile gerçekleşmiştir. Bu sebeple Keynesyen kriz kuramının, pratikte doğrulandığı yıl 1940 yılı olarak tarihe geçmiştir (Öztürk ve Çakman, 2002: 21).

1.1.3.3.Monetaristlere Göre Krizden Çıkış Mekanizması

Milton Fridman’ın öncülüğünü yaptığı monetaristler, Keynesyen iktisat kuramını şiddetli bir şekilde eleştirmişlerdir. Keynesyen iktisatçıların görüşlerine karşılık olarak monetaristler daha çok serbest piyasa ekonomisine dayalı ve ekonomi politikası içinde para arzına öncelikli ve oldukça önemli bir yer veren, çağdaş miktar kuramı olarak da bilinen parasalcı görüşü ortaya atmışlardır.

Bu görüş temel olarak maliye politikasının toplam talep üzerindeki etkilerini sorgulayarak, para politikasının önemi vurgular. Monetaristler, ekonomilerdeki

istikrarsızlıkların temelinde, para arzındaki düzensiz dalgalanmaların yattığını iddia ederler. Yani iktisadi krizlere, para politikasındaki başarısızlığın, 1929 Dünya Bunalımı örneğinde de olduğu gibi (özellikle 1929 – 1933 arasındaki) parasal daralmanın neden olduğunu ileri sürerler (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005: 86). Dolayısıyla monetaristlere göre bunalımdan çıkmak ve ekonomideki istikrarsızlıkları önlemek için para arzının belirli bir oranda ve ekonomideki gelişmelere paralel olarak kademeli bir şekilde artırılması gerekmektedir.

1.2.MALİ UYUM KAVRAMI ve MALİ UYUM POLİTİKALARI

Çalışmanın bu bölümünde mali uyum kavramı ve mali uyum politikaları tanımlanmış ve genel bir çerçeve çizilerek açıklanmıştır.

1.2.1.Mali Uyum Kavramı

Mali uyum kavramı, kamu harcamalarını azaltıp vergi gelirlerini arttırmak yoluyla bütçe açıklarının miktarını azaltmayı/bütçe açıklarını kapatmayı ifade eder. İstikrar programlarında önemli bir yer tutan mali uyumun en önemli başarı ölçütü kamu açığının azalıp azalmadığı ve bunun sonucunda borç stokunun aşağı çekilip çekilemediğidir (Yılmaz H. H., 2007: 32). Borç stokunun azaltılabilmesi ise faiz dışı fazlanın artırılabilmesine bağlıdır.

IMF tarafından desteklenen mali uyum programlarına bakıldığında, makro ekonomik olarak istikrarsızlığa yol açan ve birçok durumda kriz koşullarını yaşayan ülke ekonomileri için programa geçiş koşullarının ortaya çıkmasına sebebiyet veren dört temel makro ekonomik problemden bahsedilebilir. Bu problemler (Yılmaz H. H., 2007: 1);

- Cari işlemler açığının yüksek olması,
- Kamu açığının sürdürülemez boyutlara ulaşması,
- Kamu borç stokunun yüksek olması ve
- Kronik enflasyondur.

Bu temel makro ekonomik problemlerin çözümü için IMF'nin önerdiği Yapısal Uyum Programı'nın içeriği ise aşağıdaki gibidir (Töre, 2006: 50);

- Kamu harcamalarının olabildiğince kısılması,
- Ücret artışlarının sınırlandırılması,
- Tarım ve sanayi desteklerinin kaldırılmasıyla iç fiyatların dünya fiyatları düzeyine getirilmesi,
- İç pazarın dış rekabete açılması,
- Yabancı yatırımcıları ve sermaye hareketlerini teşvik edecek yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması ve hayata geçirilmesi,
- İhracatta rekabet gücünü arttırmak için paranın sürekli olarak devalüe edilmesi ve ihracatın devlet eliyle desteklenmesi.

Bu içeriği yansıtacak şekilde uygulanan programlar Finansal Programlama Modeli'ni (FPM) temel almaktadır. Bu model büyüme, enflasyon ve ödemeler dengesi hedefleri üzerinde yoğunlaşmakta ve döviz kuru sabit iken belirli bir ödemeler dengesi hedefine ulaşmak için yurt içi kredi genişlemesinin miktarının ne kadar olması gerektiğini hesaplamayı amaçlamaktadır (Şimşek, 2009: 34).

Mali uyum programlarından istenilen sonuçların elde edilememesinin en önemli nedeni bu programların, ülkelerin kendilerine has özelliklerini göz ardı ederek her bir ülkenin makro ekonomik olarak birbirine çok yakın özelliklere sahip olduğunu varsaymasıdır.

1.2.2.Mali Uyum Politikaları

Bu bölümde mali uyum politikalarının yapısal uyum politikaları içindeki yeri ve öneminden bahsedilmiş, daha sonra mali uyum politikalarının kapsamı açısından bir inceleme yapılmıştır.

1.2.2.1.Yapısal Uyum Politikalarında Mali Uyumun Yeri ve Önemi

Yapısal uyum politikaları, resmen 1980'li yıllardan itibaren uygulanan ve yaygın olarak istikrar programlarının ülke ekonomileri üzerindeki etkilerini ölçmek için IMF ve Dünya Bankası tarafından kullanılan modellerdir. Bu modeller, geniş

kapsamlı istikrar politikalarını içerir ve uzun dönemde uzun dönemli sonuçlar doğurur.

Kalkınma politikalarının bir parçası olan yapısal uyum politikaları temel olarak piyasa aksaklıklarını giderme yoluyla ekonominin arz tarafını güçlendirmeyi amaçlar (Pınar, 2010: 249). Ekonominin arz tarafını güçlendirmek için de temel olarak iki seçenek mevcuttur. Bunlar devletin piyasaya müdahalesinin artırılması ya da devletin piyasaya müdahalesinin azaltılması yönündeki politika seçenekleridir.

Sermaye birikiminin yeniden üretiminde ekonomide rekabeti, işgücü verimliliğini ve teknolojik gelişmeyi artırıcı yapısal reformları öngören (Altıok, 2002: 83) yapısal uyum politikalarıyla birlikte devalüasyon, finansal reformlar, ekonominin dışa açılması, düzenlemelerin azaltılması ve fiyat kontrollerinin ortadan kaldırılması gibi birçok politika değişikliği gündeme gelmiştir (Pınar, 2010: 247).

Kaynak: Pınar, A. (2010). *Maliye Politikası Teori ve Uygulama*. Ankara: Naturel Yayıncılık, s.248.

Şekil 1: Yapısal Uyum Politikalarının Kalkınma Politikası İçindeki Yeri

Son 40 yıllık süreçte özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerde oluşan bütçe açıkları; çok borçluluk, cari açık ve yüksek enflasyon sorunlarına yol

açmıştır. Bahse konu sorunların çözümünde her ülke tek başına yetersiz kalmış ve IMF/Dünya Bankası'nın öncülüğünde istikrar programları oluşturulmuştur. Oluşturulan istikrar programları, sıkı para, maliye politikaları, ekonomik serbestleşme ve yurt içi faiz oranlarının yükseltilmesi çerçevesine oturtulan yapısal dönüşüm politikalarıdır. Yapısal dönüşüm politikaları çerçevesinde hazırlanan istikrar programlarının gerektirdiği kaynaklar, IMF ve Dünya Bankası kaynaklarından ve ilgili ülke kaynaklarından sağlanmaktadır. Bu gerekçeyle, her devletin yeterli bütçesel kaynaklara sahip olması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Yapısal dönüşüm politikalarının mali boyutunu ise mali uyum politikaları oluşturur. Mali uyum politikaları, dönüşüm yaşayan ülkelerde oluşan mali açıkların sürdürülebilir seviyede tutulmasını ve ekonomik büyümeye olan zararının minimize edilmesini amaçlamaktadır. Mali uyum politikalarıyla beraber, kamu maliyesinde reform çabaları gündeme gelmiştir (Gray and Lane: 3-4). Reformun özünde mali uyum politikaları oluşturarak mali açıkların azaltılması yatmaktadır (Gray and Lane: 4). Büyümeye zarar vermeden mali açıkların azaltılması, optimal bir mali alanın oluşturulmasıyla mümkün olabilecektir.

1.2.2.2.Mali Uyum Politikalarının Kapsamı

Uyum programlarının en temel ve reforma gidilmesi en zor kısmını oluşturan mali uyum ile ilgili düzenlemeler dört ana başlık altında incelenebilir. Bunlar:

- Mali dengesizliğin ölçülmesi,
- Mali uyum miktarının belirlenmesi,
- Mali uyumun içeriği ve
- Reformun zamanlamasıdır.

1.2.2.2.1.Mali Dengesizliğin Ölçülmesi

Bir mali uyum politikasının uygulanabilmesi için öncelikle mali dengesizliğin ölçülmesi gerekir. Mali dengesizlikten kasıt temelde bütçe açığıdır. En basit ifadeyle harcamalar ve vergiler arasındaki fark olarak tanımlanan bütçe açığı enflasyona ve döviz kuruna oldukça duyarlıdır. Bu duyarlılık, uyum programlarının mali kısmında

yapılacak düzenlemelerin netleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Yurt içi borçların varlığı halinde enflasyon, dış borçların varlığı halinde ise döviz kuru bütçe açığı üzerinde yanıtıcı etki gösterebilir. Bütçe açığının nereden kaynaklandığından ziyade büyüklüğü ve finansmanı önem arz etmektedir (Pınar, 2010: 263-264).

Mali dengesizliğin doğru olarak ölçülmesini zorlaştıran/önleyen bazı etmenler vardır. Bunlardan bazıları,

- Kullanılan ölçütlerin doğru olmama ihtimali,
- Birden fazla ülke arasında karşılaştırma yapmaya çalışmak,
- Zaman faktörünün dikkate alınmaması,
- Hükümetlerin güvenilir ve güncel veriler toplayamama ihtimali,
- Mali verilerin kapsamının sağlıklı bir ölçüm için yeterli olmama ihtimali gibi faktörlerdir.

Doğru bir ölçüm için mali verilerin bütün kamu sektörünü yansıtacak kadar kapsamlı olması gerekmektedir. Oysa mali veriler çoğunlukla yetersiz ve güncel değildir.

Mali dengesizliğin ölçülmesi açısından sorun teşkil eden bir başka unsur ise zamanlamadır. Çünkü bütçe açığı gerçekleşen harcamalara ve vergilere dayanılarak hesaplanabileceği gibi taahhüt edilen harcamalara ve tahakkuk eden vergilere dayanılarak da ölçülebilir (Pınar, 2010: 264-265). Mali dengesizliğin ölçülmesi amacına yönelik olarak; bütçe açığı, birincil açık/fazla, operasyonel açık ve kamu kesimi borçlanma gereği gibi ölçütler kullanılmaktadır.

1.2.2.2.2.Mali Uyum Miktarı

Bir mali uyum programının başarılı sonuçlar doğurabilmesi yani uyum programıyla hedeflenen amaçlara ulaşılabilmesi için doğru olarak ölçüldüğü varsayılan mali dengesizlik miktarı doğrultusunda bütçe açıklarının kapatılması gerekir. Kapatılması gereken bu bütçe açığı miktarı da uyum programının başarılı olması için gereken mali uyum miktarını verir.

Bütçe açığının tamamen kapatılması yoluyla mali denkliğin sağlanması Ortodoks Kural olarak adlandırılır. Ancak bu denkliğin harcamalardan kısıntı yoluyla mı yoksa vergilerde artışa gidilerek mi sağlanacağı konusunda netlik olmadığından bu konu uyum programlarının uygulanmasını zorlaştıran etmenlerden biri olarak karşımıza çıkar (Pınar, 2010: 266). Bu zorluğun aşılması pek mümkün görünmediğinden daha esnek bir kuralın varlığına ihtiyaç duyulmuştur.

Ortodoks kurala göre daha esnek bir kural olarak önerilen ise, bütçe açıklarının orta vadede enflasyonu yükseltmeden ve başka makroekonomik problemlere yol açmadan finanse edilebilecek bir seviyeye getirilmesidir (Pınar, 2010: 267).

Bunun sağlanamadığı gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının enflasyonu yükseltmeden finanse edilememesi parasal genişlemeye yol açmıştır. Parasal genişleme de ödemeler dengesi açıklarının artmasına sebep olmuştur. Parasal gelirlerin artmasıyla harcamalar artmış, harcama artışları da fiyatları artırmıştır. Bütçe açıklarının bu artışlar olmadan ve ödemeler dengesi açığı daha da genişlemeden kapatılabilmesi için mali uyum miktarının belirlenmesi oldukça önemlidir (Pınar, 2010: 267).

Mali uyum miktarının belirlenmesi konusunda klasikler ve neoliberaler bütçe açığının tamamen kapatılması gerektiği yönünde görüş bildirirken Keynesyen anlayış bu açığın direkt olarak kapatılması gerekmediği yönünde görüş bildirmiştir.

1.2.2.2.3.Mali Uyumun Kalitesi

Önceleri kamu açıklarının miktarının azaltılması olarak tanımlanan ve mali uyumun miktarıyla nicelik olarak ölçülen mali uyumun, IMF ve Dünya Bankası tarafından ortaya atılan sadece nicelik olarak değil nitelik olarak da ölçülmesi gerektiği görüşü gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bu görüş doğrultusunda kamu açıklarının azaltılması kadar bu azalmayı sağlayacak yöntemler ve tercihlerin de yani mali uyumun bileşenlerinin de oldukça önemli olduğu konusunda fikir birliği sağlanmıştır (Emil ve Yılmaz, 2003: 3-4).

Mali uyumun kalitesi, hayata geçirilmesi düşünölen uyum programının içeriğinin uygulanabilirliğini ve uygulanan bu programın hedeflere ulaşma konusundaki başarısını ifade etmektedir.

Bir mali uyum programının toplumsal refaha ve adil gelir dağılımına olan etkisi ve katkısı oldukça önemlidir. Gelir vergisi, kurumlar vergisi, emlak vergisi, motorlu taşıtlar vergisi, veraset ve intikal vergisi gibi dolaysız vergilerin, vergi adaletini sağlamada daha etkili olduğu söylenebilir. Çünkü dolaysız vergilerde; en az geçim indirimi, artan oranlı vergi tarifeleri, indirimler, istisnalar ve muafiyetler aracılığıyla vergi ödeme gücü dikkate alınabilmekte; ancak KDV, ÖTV gibi dolaylı vergilerde, bu vergilerin uygulandığı mal ve hizmetlerin, düşük gelirliilerin bütçesindeki payı, yüksek gelirlilere göre daha fazla olduğundan vergi ödeme gücü dikkate alınamamaktadır. Bu durum da vergi yükünün, asıl olarak düşük ve sabit gelirlilerin üzerinde kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle dolaylı vergilerin oranlarının azaltılması ve dolaysız vergilerin yaygılaştırılması, buna ek olarak da kamu harcamalarının kısılması gerekmektedir. Bu doğrultuda verimsiz olan projelere kaynak aktarımının durdurulması ve kamu sektöründe ücret maliyetlerinin düşürölmesi gerekmektedir.

Bir maliye politikasının kalitesi, kamu kesimi faiz dışı fazlasının artırılması veya kamu açığının azaltılması amacıyla gelir ve harcama politikalarının ölkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerine ne ölçüde katkı sağlayabileceğıyle değerlendirilmektedir. Mali uyum programlarında, kamu kesimi dengesi veya faiz dışı fazla hedeflerine ulaşmak için alınan tedbirler, aynı zamanda kamu politikası araçları olarak ekonomiyi ve nihayetinde ekonomik programa ilişkin beklentileri de doğrudan etkilemektedir (Yılmaz H. H., 2007: 2).

1.2.2.2.4.Reformun Zamanlaması

Mali uyum politikalarının mümkün olduğunca kısa sürede hedefe ulaşabilmesi için hızlı bir şekilde uygulanması gerekir. Bu gerekliliğı doğuran üç temel faktörden bahsedilebilir. Birincisi ekonomi kırılığandır ve bu kırılığın; enflasyon, döviz sıkıntısı ve kamu borçlarından oluşmaktadır. İkincisi kısa süre içerisinde bazı sonuçlar alınamadığı takdirde daha sonraki zamanlarda istenilen

sonuçların hiç alınamayabileceği düşüncesidir. Bir diğer faktör ise uluslar arası kuruluşlarla ilişkilerin çoğunlukla belirli zaman kısıtlarına bağlı olmasıdır (Pınar, 2010: 274).

Bunun dışında hazırlık aşaması, onay ve uygulama sürecinin gelişmekte olan ülkelerde uzun zaman alması da hızlı uygulamayı sınırlayan etmenler arasında gösterilebilir. Hazırlık aşaması reformun içeriğini ve niteliğini oluşturduğu için tamamlanması zaman alırken onay ve uygulama süreci ise gelişmekte olan ülkelerdeki bürokratik işlemlerden dolayı uzun zamana yayılmaktadır.

Döviz kuru, faiz oranları gibi ekonomi politikaları üzerindeki çeşitli değişiklikler parlamento onayı gerektirmediği halde; özelleştirme, vergi reformu, kamu harcamaları reformu gibi değişiklikler gelişmekte olan ülkelerde oldukça zaman alır ve parlamento onayı gerektirir (Pınar, 2010: 274).

1.3.MALİ ALAN KAVRAMI, KAPSAMI; ÜLKE GRUPLARINA GÖRE OLUŞUMU ve KULLANIMI

Çalışmanın bu bölümünde “mali alan” kavram ve kapsam bakımından incelenmiş, daha sonra ülke gruplarına göre mali alan oluşumu ve kullanımı değerlendirilmiştir.

1.3.1.Mali Alan Kavramı

Mali alan kavramı, farklı bakış açılarıyla tanımlanabilir durumda olsa da nihai olarak aynı anlamı ifade etmektedir. Bu çalışmada bu tanımlamalardan iki tanesine yer verilmiştir. Birinci tanıma göre mali alan, hükümetin makroekonomik amaçları için, orta ve uzun dönemde finansal pozisyonunu sürdürmesine zarar vermeyecek bir finansal kaynak yaratma kapasitesidir (Heller, 2008: 11). İkinci tanıma göre ise “hükümetin mali pozisyonunun sürdürülebilirliğine zarar vermeksizin, ulaşmak istediği amaçlarına kaynak sağlayabilecek bir bütçesel kaynak havuzu sağlanabilmesidir” (Heller, 2005: 3).

Her iki tanımda da dikkat çeken üç nokta vardır. Bunlar; “mali sürdürülebilirlik”, “amaçlar ve karşılaşılabilecek riskler” ve “bir kaynak havuzu”

oluşturulmasıdır. Mali alan kavramı incelenirken bu üç nokta göz önünde bulundurulmalıdır (Ünsal ve Durucan, 2014: 277).

Mali sürdürülebilirlik kavramı, bir devletin gelecek dönemlerde yapacağı harcamalarını ve birikmiş borçlarını finanse etmek için kullanabileceği gelir kaynaklarına, gelecek dönemlerde sahip olabilmesi durumunu ifade etmektedir (Heller, 2005: 3).

Temelde mali alanı şekillendirenin mali sürdürülebilirlik olduğu söylenebilir. Mali sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için ise mali disiplin şarttır. Mali disiplin kavramı temel olarak, bütçe dengesinin disipline edilmesini ifade etmektedir. Bir ülkede mali disiplinin sağlanabilmesi için, özellikle finansal risklerin arttığı dönemlerde bütçe açıklarının finansmanını sağlamak üzere bir mali alanın hazır olması gerekliliği önem arz etmektedir. Mali disiplin ile mali sürdürülebilirlik olguları birbirlerinin tamamlayıcısı niteliğindedir ve mali sürdürülebilirliğin sağlanması ancak mali disiplinin sağlanmasıyla mümkün olacaktır.

Mali alanın ikinci boyutu olan “istenilen amaçlar”la ise hükümetlerin belirlediği uzun vadeli ekonomik ve sosyal amaçlar kast edilmektedir. Bahse konu amaçlar, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Gerçekleştirilmesi düşünülen amaçları az gelişmiş ülkeler, gelişme sürecini tamamlamak üzere olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler bazında ayrı ayrı düşünmek ve değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü her ülke grubu için mali sorunlar farklı, mali alan oluşturulabilecek kaynaklar farklıdır (Ünsal ve Durucan, 2014: 277). Bu noktada mali alanın ekonomik amaçların yanı sıra sosyal amaçları da içeriyor olması önem arz etmektedir.

Üçüncü boyut ise mali alanın esasını temsil eden “kaynak havuzunun” oluşturulmasıdır. Kaynak havuzu, gelir artışları ve giderlerden tasarruf biçiminde ikili bir yapı arz etmektedir. Bu durumda mali alan oluşturmak ülkenin kendi iç dinamiklerinin yanı sıra dış âlemde ortaya çıkan gelişmelerle de oldukça yakından ilgilidir (Ünsal ve Durucan, 2014: 277).

Mali alan kavramı, Binyıl Kalkınma Hedefleri'yle beraber gündeme gelmiştir (Karel and Khannabha, 2009: 325-399). Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri, Birleşmiş Milletlere üye olan 192 ülke tarafından 2015 yılına kadar yerine getirilmesi planlanan sekiz hedeftir ve bu sekiz hedef Eylül 2000' de Birleşmiş Milletlerin New York Binyıl Zirvesi'nde hüküm altına alınmıştır. Bu hedefler şunlardır (Diaw et al, 2009: 300);

1. Hedef: Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak
2. Hedef: Global düzeyde temel eğitimi sağlamak
3. Hedef: Cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadının güçlendirilmesini sağlamak
4. Hedef: Çocuk ölümlerini azaltmak
5. Hedef: Anne sağlığını iyileştirmek
6. Hedef: HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele
7. Hedef: Çevresel sürdürülebilirliği sağlama
8. Hedef: Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirmek.

Her ülke, yukarıda bahsedilen hedefleri kendi kalkınma politikalarıyla uyumlu hale getirmek durumundadır. Yoksullukla mücadele, eğitim-sağlık hizmetlerinin kalitesini artırma ve bu hizmetlere ulaşılabilirliği kolaylaştırma, kişi başına geliri artırma ve barınma ihtiyaçlarını karşılama gibi hedefler ancak yeterli düzeyde mali alana sahip olunmasıyla gerçekleştirilebilecek hedeflerdir. Bunun için de yeterli seviyede vergi geliri sağlayacak bir büyüme ve buna ek olarak sosyal içeriği güçlü olan özel harcama programlarının hazırlanması ve uygulanması gerekmektedir (Karel and Khannabha, 2009: 325).

1.3.2.Mali Alan Kapsamı

Mali alan, kapsam itibariyle mali alan dörtgeni olarak ifade edilen dört kısımlı bir yapı ile açıklanmaktadır. Bunlar (Roy et al, 2007: 24);

- Vergilerin artırılma olanakları,
- Kamu harcamalarında verimlilik ve tasarruf yapmak,
- İç borçlanma olanaklarının genişliği,
- Dış yardım ve borçla sağlanabilecek dış kaynak imkânlarıdır.

Yeni bir mali alan oluşturmak için vergi gelirlerinde artış, çeşitli biçimlerde gerçekleştirilebilir. Örneğin vergi oranlarının nispeten düşük olduğu ülkelerde vergi oranları artırılabilir, vergi tabanı genişletilebilir, vergi avantajları azaltılabilir ve vergi yönetimi etkinleştirilebilir (Heller, 2005: 13). Kayıt dışı ekonominin yaygın olduğu ülkelerde ise kayıt dışılıkla mücadele edilerek vergi gelirlerinde artış sağlanabilir. Kayıt dışı ekonomiyle mücadeleyi de içeren bu tür politikalar temelde vergi idaresinin üzerine düşen görevlerdir.

Ancak vergilerin artırılmasının bir de mükellef boyutu vardır. Bu noktada vergi psikolojisi ve mükellefin vergilendirme sürecinde katlandığı maliyetler devreye girmektedir. Eğer ki ülkede vergi bilinci yüksek değilse, mükelleflerin vergilendirme işlemlerine karşı davranışları bozulmuşsa mali alanın genişletilmesi başarısızlığa uğrayacaktır. Öte yandan, vergi hâsılatını artırarak mali alanı genişletmede vergi idaresinin de büyük önemi vardır. Zira kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle mücadele için vergi idaresinin yeterli personeli, teknik donanıma ve iyi işleyen bir mekanizmaya sahip olması şarttır (Bağdınlı, 2006: 11).

Vergilerin artırılması, ekonomik büyüme ve mali sürdürülebilirlik açısından zıt sonuçlara da yol açabilir. Şöyle ki, vergilerin artırılması, bir yandan bütçe açıklarını azaltarak mali sürdürülebilirliğe katkı sağlayabilir ancak diğer taraftan özel kesimin vergi yükünü artırarak yatırımları azaltabilir. Vergilerin artırılması biçiminde bir politika uygulanırken, tercih edilen politikanın çevrenin korunmasına, yoksulluğun azaltılmasına ve sosyal içeriğinin genişliğine de dikkat etmek gerekir (Valenduc, 2007: 72). Bu sebeple mali alan oluşumunda vergiler kullanılırken

mevcut mükelleflerin yükünü artırmaktan ziyade, vergilendirilmeyen kesimlerin vergilendirilmesi ve vergi idaresinin etkinliğinin artırılması tercih edilmelidir (Ünsal ve Durucan, 2014: 279).

Kamu harcamaları üzerinde yapılacak çeşitli ayarlamalarla da mali alan oluşturulması mümkündür. Burada kamu harcamalarının ekonomik büyümeye olan katkısı ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri de dikkate alınmak zorundadır (Herrera, 2007: 120).

Bu noktada, sübvansiyon politikalarının yeniden gözden geçirilmesi yoluyla verimsiz sübvansiyon uygulamalarının elenmesinin mali alan oluşumuna olumlu katkı sağlayabileceği söylenebilir. Öte yandan kamu harcamalarının verimliliğini artırıcı performans bütçe uygulamaları da harcamaların etkinliğine olumlu katkı sağlayarak mali alanın genişlemesini sağlayabilir. Bu açıdan mali disiplin, mali şeffaflık, hesap verilebilirlik ve performans denetimi uygulamalarının yaygınlaştırılmasının mali alan oluşumunu kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Kamu harcamalarının bileşimini değiştirmek suretiyle de mali alanın genişletilmesi mümkündür. Bu çerçevede faiz harcamalarının azaltılması, sosyal güvenlik sistemine aktarılan kaynakların azaltılması, tarımsal desteklemelerin rasyonalize edilmesiyle kaynak tasarrufları sağlanabilir. Tasarruf edilen kaynaklar, enerji, iletişim, ulaştırma gibi alanlara veya sosyal içerikli alanlara aktarılabilir. Öte yandan kamu hizmet sunumunda özel sektörün de katılımı sağlanarak (PPP) ve özelleştirmeler yoluyla da kamu harcamalarında tasarruf yapılabilir (Ünsal ve Durucan, 2014: 279).

İç ve dış borçlanma ve dış yardımlar da mali alan oluşturulmasında alternatif kaynaklar arasında yer almaktadır. İç borç stokunun azaltılması, mali alan oluşumu için gerekli şartların başında gelmektedir. Çünkü iç borç, mali alanın belirleyicisi olan faiz oranları, enflasyon oranları ve faiz dışı fazla gibi değişkenleri doğrudan etkilemektedir. Enflasyon ve faiz oranları ne kadar düşükse ve faiz dışı fazla ne kadar yüksekse mali alan o kadar geniş olacaktır. Zira piyasa faiz oranlarındaki bir

artış veya devlet tahvillerinin faiz oranlarındaki artış, borç stokunun değerini artırarak mali alan daralmasına yol açabilmektedir (Ghosh et al, 2011: 26).

Dış borçlanma ise döviz kurları ve yine faiz dışı fazla aracılığıyla mali alanı etkilemektedir. Döviz kurlarındaki değişim oranının yüksek olması ve döviz kurunun yükselme eğiliminde olması dış borç stokunun reel değerini artırarak mali alanı daraltabilir (Ünsal ve Durucan, 2014: 280).

Mali alan oluşturmak için kaynak bulmanın bir diğer yolu da dış yardımlardır. Dış yardımlar, özellikle az gelişmiş ülkeler tarafından tercih edilen bir mali alan oluşturma seçeneğidir. Az gelişmiş ülkelerin dış yardım için kaynak arayışına yöneldiği alternatiflerden önde gelenler Dünya Bankası yardımları ve diğer uluslararası kuruluşların yardımlarıdır. Ancak dış yardımların taşıdığı oldukça katı şartlar ve getirdiği ilave yükümlülükler bu yolla mali alan bulmayı zorlaştırmaktadır.

Mali bir alan oluşturmanın avantajlarının ve dezavantajlarının hükümetlerin başlangıçtaki mali konumlarının, gelir ve harcama yapılarının, olağanüstü borç yükümlülüklerinin karakteristiğinin, ekonomilerinin temel yapılarının, yükselen dış kaynak girişleri beklentilerinin ve karşı karşıya oldukları temel dış koşulların detaylı olarak ülke bazında (ülkeler özelinde) değerlendirilmesiyle tespiti mümkündür (Heller, 2005: 14).

1.3.3. Ülke Grubuna Göre Mali Alan Oluşumu ve Kullanımı

Orta ve uzun vadede mali sürdürülebilirliğe uygun politika yenilikleri için gerekli kaynağa sahip olmak, bütün ülkelerin temel önceliğidir. Bu nedenle her ülke kendi yapısına uygun olarak bir mali alan oluşturmalıdır. Oluşturulacak mali alanın kapsamı ülke grupları için farklılık arz etmektedir. Mali alan oluşumunun ve kullanımının özellikleri, az gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler itibarıyla açıklanabilir (Schick, 2008: 3).

Vergi tabanının yetersiz olduğu, kronik mali dengesizliklerin yaşandığı, insani ve fiziksel kaynaklara yatırım yapmanın zorlayıcı olduğu az gelişmiş ülkelerde asıl sorun, mali alanın nasıl oluşturulacağıdır (Schick, 2008:4).

Az gelişmiş ülkeler için mali alandan beklenen, kalkınma için ilave kaynak imkânları sağlamak ve bu yolla gelecek dönemlerde ekonomik büyümeyi teşvik ederek vergi gelirlerini artırmaktır. Az gelişmiş ülkelerin mali alan oluşturabilmelerinin önünde bir takım engeller bulunmaktadır. Her şeyden önce az gelişmiş ülkelerde gelir ve servet birikimi yetersiz olduğu için vergilendirilebilir kaynaklar azdır. Bunun yanı sıra iç tasarruf oranları düşük olduğu için iç borçlanma olanakları da azdır. Kayıt dışı ekonominin yaygınlığı ve siyasi istikrarsızlıkların varlığı, kamu harcamalarının etkinliğini azaltmaktadır. Bu kısıtlardan dolayı az gelişmiş ülkelerin mali alan yaratabilmeleri büyük ölçüde dış yardım bulabilmelerine bağlıdır.

Az gelişmiş ülkelerin öncelikleri büyümeden ziyade kalkınma odaklı olduğu için mali alanla sağlanan kaynakların ulaşım, iletişim, enerji, gıda yetersizliğinin giderilmesi ve barınma gibi acil ihtiyaçların karşılanabileceği kanallara aktarılması gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler için mali alandan beklenen amaç, hükümetin gelecekteki mali pozisyonunu aşırı riske maruz bırakmadan hızlı kalkınmasını teşvik etmektir. Gelişmekte olan ülkeler, kalkınma konusunda belli bir ivme kazanmış ülkelerdir. Bu gruba giren ülkelerde özellikle ekonomik ve sosyal alt yapı yatırımlarına ağırlık verilir. Bahse konu alt yapı yatırımları, bütçe açıklarının oluşma riskini de beraberinde getirir. Gelişmekte olan ülkelerin mali alan yaratma konusundaki kısıtları, mali sürdürülebilirlik ve kalkınma amaçları arasında uyum sağlama zorluğudur (Ünsal ve Durucan, 2014: 280-281).

Gelişmekte olan ülkeler, mali alanın kullanımında, toplumdaki kesimler arası refah farklılıklarını dikkate alarak özel harcama programları hazırlamalıdır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin kalitesini artırıcı programlar hayata geçirilmeli, enerji ihtiyacının karşılanmasında yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik projeler oluşturulmalıdır.

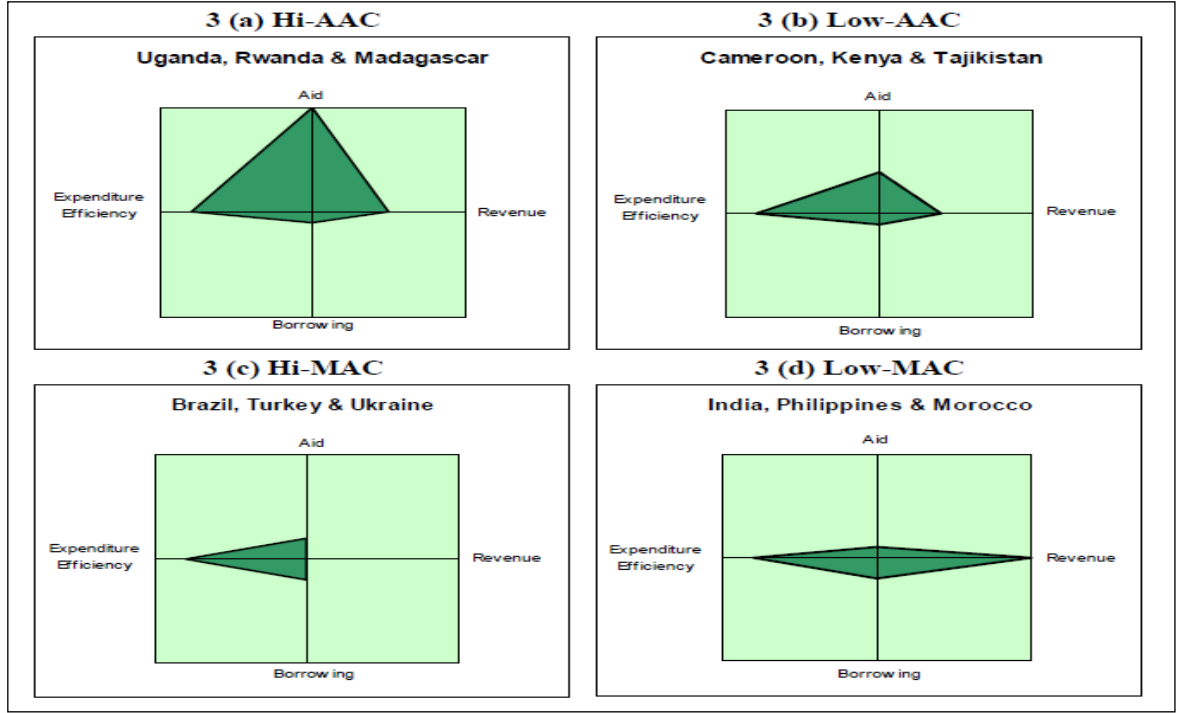
Gelişmiş ülkelerde ise temel sorun mali alan oluşturma imkânlarından ziyade; ekonomik büyüme, gelirler politikası ve tasarruflar yoluyla oluşturulan bütçe alanının rasyonel olarak nasıl tahsis edileceğidir (Schick, 2008: 4).

Gelişmiş ülkeler için mali alandan beklenen, yıllık ve orta vadeli bütçeleme kararlarıyla makroekonomik hedeflere uygun biçimde kaynakların tahsisinin yapılmasıdır. Gelişmiş ülkelerde, kalkınma gibi bir sorun söz konusu olmadığı için mali alan oluşturmada öncelikli hedef toplumun çeşitli katmalarının göz önünde bulundurularak bütçe kaynaklarının buna göre tahsis edilmesidir.

Gelir düzeyi nispeten daha az olan alanlara kaynak aktarmak, yaşlılar, kadınlar ve kimsesizler için bütçe programları oluşturmak mali alan yaratmanın temel amaçları olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde oluşturulan mali alanın kullanımında az gelişmiş ülkeler de gözetilmeli, özellikle salgın hastalıklar ve bölgesel düzeyde çıkan çatışmalardan zarar gören kesimlere yönelik özel destek programları hazırlanmalıdır. Zira fakir bir ülkede yaşanan salgın hastalık gelişmiş ülkelere de sıçrayarak yayılabilir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerin oluşturduğu mali alanların sınır ötesi dışsal fayda sağlayacak alanlara kanalize edilmesi de önem arz etmektedir (Ünsal ve Durucan, 2014: 281).

Ülke gruplarına göre mali alan oluşumu ve kullanımı ile ilgili olarak Dünya Bankası tarafından 2007 yılında mali alan dörtgeni üzerinden kapsamlı bir çalışma yaptırılmıştır. Farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler itibariyle mali alan belirlenmesine ilişkin olarak hazırlanan bu çalışmada on iki ülke incelenmiştir.

Çalışmada incelenen bu on iki ülkeden altı tanesi düşük gelir düzeyine sahip ülkeler (Ruanda, Uganda, Madagaskar, Kamerun, Kenya, Tacikistan,) olup mali alan açısından dış kaynağa muhtaçtırlar. Genellikle mali kaynakları, dış yardımlarla sağlanmaktadır. Geri kalan ülkeler ise orta gelir düzeyine sahip ülkeler (Hindistan, Fas, Filipinler, Ukrayna, Türkiye, Brezilya) olup mali alan açısından iç tasarruflarını kullanabilecek durumdadırlar. Aşağıdaki tablo, bahse konu ülkelerin mali alan dörtgenini göstermekte olup, mali alan olanaklarını ortaya koymaktadır (Ünsal ve Durucan, 2014: 281)

Kaynak: Fiscal Policy For Growth and Development Further Analysis and Lessons From Country Case Studies, International Bank for Reconstruction and Development and the International Development Association, March 28, 2007, [http://siteresources.worldbank.org/INTPEAM/Resources/DC2007-0004\(E\)-FiscalPolicy.pdf](http://siteresources.worldbank.org/INTPEAM/Resources/DC2007-0004(E)-FiscalPolicy.pdf), Erişim,01.02.2013, s.13.

Şekil 2: Mali alan dörtgeni

Bu ülkelerden orta gelir düzeyine sahip ve bulunduğu grup içindeki en gelişmiş üç ülkede; yani Brezilya, Ukrayna ve Türkiye’de mali alan dörtgeninin harcama boyutunun yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde; yani Uganda, Ruanda ve Madagaskar’da ise mali alan dörtgeninin yardım boyutu dikkat çekmektedir. Bu grupta bulunan düşük gelir düzeyine sahip ülkeler, mali alan oluşumu için dış kaynağa ihtiyaç duymaktadırlar.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER, MALİ UYUM POLİTİKALARI ve MALİ ALAN OLUŞUMU

2.1.1994 KRİZİ, KRİZ SONRASI UYGULANAN MALİ UYUM POLİTİKALARI ve MALİ ALAN OLUŞUMU

Bu bölümde Türkiye'de 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz, kriz süresince ve sonrasında uygulanan mali uyum politikaları ve bu politikaların mali alan oluşumuna katkıları incelenmiştir.

2.1.1.1994 Krizi'nin Nedenleri

1970'li ve 1980'li yıllar Türkiye'de ve dünyada ekonomik, politik, toplumsal ve teknolojik olarak büyük dönüşümlerin yaşanmasına zemin hazırlayan yıllar olmuştur. 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başını kapsayan zaman aralığında petrol fiyatlarının yükselmesi ve ekonomik krizlerin baş göstermesiyle başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülke dış borçlarını ve bu borçların faizlerini ödeyemez duruma gelmiş ve bütçeleri açık vermeye başlamıştır. Türkiye de bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Aşağıdaki tabloda 1970 – 1980 arası bütçe harcama, gelir ve dengesinin GSMH' ye oranları verilmiştir.

Tablo 1: 1970 - 1979 Konsolide Bütçe Açıkları ve GSMH'ye Oranı

Yıllar	Harcamalar	Gelirler	GSMH	Bütçe Açığı	Bütçe Açığı / GSMH (%)
1970	34.708	34.918	147.776	210	+ 0.14
1971	49.081	42.738	192.602	- 6.343	3.29
1972	54.373	54.010	240.840	-362	0.15
1973	67.254	65.308	309.829	-2.216	0.70
1974	82.270	78.366	427.098	-3.914	0.92
1975	120.364	119.155	535.771	-1.208	0.23
1976	162.357	158.402	624.986	-3.955	0.59
1977	248.904	208.556	872.864	-40.348	4.62
1978	362.000	338.000	1.290.700	-24.000	1.7
1979	633.000	573.000	2.200.000	-60.000	2.7

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1991), BÜMKO Genel Müdürlüğü, Sayı: 1992/3, Ankara, 1992, s. 69-73. (http://www.akademiktisat.net/calisma/tr_iktisat_genel/1970-2005_butce_fyuzer.htm)

Tablodan görüldüğü üzere 1971, 1977, 1978 ve 1979 yıllarında Bütçe Açığı/GSMH oranlarında önemli sapmalar yaşanmıştır. Bütçe açıklarının GSMH' ye oranı 1977 yılında 4.62 ile incelenen dönem içerisindeki en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

1969'da yüzde 7,2 olan enflasyon oranı, 1971'den itibaren yükselmeye başlamış ve 1974'te ham petrol fiyatlarındaki aşırı yükselmenin de etkisiyle yüzde 29,9'a kadar çıkmıştır. 1978, 1979 ve 1980 yıllarında ise enflasyon oranları sırasıyla yüzde 52,6; yüzde 63,9 ve yüzde 107,2'ye kadar çıkmıştır. Petrol fiyatlarının yükselmesinin peşi sıra bütçe açıklarında ve enflasyonda yaşanan bu gelişmeler ekonomiyi hızla krize doğru sürüklemiştir.

1980 öncesi Türkiye ekonomisi, ithal ikameci bir yapıda, ithalat yerine yurt içi üretimi önceleyen bir anlayışa sahiptir. Yurt içi sanayi üretimi, ucuz girdi temini (enerji, makine-teçhizat vb.) gerektirdiği için değerli kur politikası uygulanmıştır. Değerli kur, döviz darboğazına, cari açığa yol açmış ve bu açıkları kapatmak için dış borçlanmayı artırmıştır. Dış borcun ödeme zorlukları, para basımına ve nihayet enflasyona yol açmıştır. Aynı dönemde KİT zararları bütçe açıklarını artırmıştır. Sonuçta Türkiye ekonomisi, 1980'lere girerken, döviz dar boğazı, çok borçluluk,

yüksek enflasyon ve cari açık problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Bahse konu sorunların kökten çözümü için, 24 Ocak 1980 Kararları yürürlüğe konulmuştur.

24 Ocak Kararları ana hatlarıyla, ithal ikamecilik yerine ihracata yönelik sanayileşme politikası, faize devlet müdahalesi yerine fon piyasasında faizlerin oluşması, döviz kuru politikasında aşırı değerli kur yerine piyasada oluşacak bir döviz kuru, kamu harcamalarının kısılması, vergi reformu yapılması ve böylece bütçenin denkleştirilmesini esas alan ekonomik serbestleşme politikaları biçimindedir (Karabulut, 2010: 985). Bu politikalar, devletin ekonomideki payının azaltılıp, piyasa mekanizmasının yaygınlaştırılması görüşü üzerine bina edilmiştir (Ataç, 1997: 224). 24 Ocak Kararları'nın önceki istikrar programlarından farkı, uzun vadeli yapısal dönüşüm hedeflerini içermesidir (Karluk, 2010: 917).

24 Ocak Kararları'nda öngörülen faiz, döviz kuru ve büyüme politikalarının uygulanma süreci ve sonuçları bu dönemden sonra Türkiye'nin mali yapısını şekillendirmiştir. Aşağıdaki tablodan bu durum gözlemlenebilir.

Tablo 2: Türkiye'de Kriz Dönemlerinde Bazı Ekonomik Göstergeler

	Büyüme Oranları	Ortalama Döviz Kuru (Dolar)	Faiz Dışı Fazla/ GSYİH	Enflasyon Oranı	Faiz Oranları
1979	-0,6	37,6	-1,9	75,1	20,0
1980	-2,4	76,0	-1,9	90,3	33,0
1993	8,0	10.986,0	-0,6	55,2	74,8
1994	-5,5	29.704,3	2,8	120,5	95,6
1998	3,1	260.040,1	3,3	68,8	95,5
1999	-3,4	420.126,2	1,4	43,7	46,7
2000	6,8	623.704,0	4	53,7	45,6
2001	-5,7	1.225.411,8	4,7	57,7	62,5
2007	4,7	1,3015	4,2	8,7	21,0
2008	0,7	1,2929	3,5	11,4	25,7
2009	-4,8	1,5471	0	12	15,7

Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FC5A73E5CFAD2D9676>

(Döviz kurlarına ilişkin 2007,2008 ve 2009 yılları verileri, yeni TL olarak verilmiştir.)

Tablo 2’de kriz yıllarındaki büyüme oranlarının negatif olduğu ve ortalama %5’lere varan bir küçülmenin yaşandığı gözlemlenmektedir. Yukarıdaki tabloya göre faiz dışı fazla oranları azalmış, döviz kurlarında hızlı yükselişler olmuş, enflasyon ve faiz oranları artmıştır. Bu süreçte yaşanan döviz kuru yükselişleri ve enflasyon artışları para ikamesini beraberinde getirmiştir. Özellikle 1994 krizinden sonra para ikamesiyle beraber, para basmadan elde edilen senyoraj geliri ve enflasyon vergisi azalmıştır (Parasız, 2001: 360).

Aşağıdaki tabloda 1980 – 1989 dönemi konsolide bütçe açıkları ve bu bütçe açıklarının GSMH’ ye oranları verilmiştir. Tabloyu incelediğimizde 1984 yılında bütçe açığının GSMH' ye oranının % 4.4'e kadar yükseldiğini ve bu yükselişin kamu harcamalarındaki artıştan kaynaklandığını görürüz.

Tablo 3: 1980 – 1989 Dönemi Konsolide Bütçe Açıkları ve GSMH'ye Oranları (Milyar TL)

Yıllar	Harcamalar	Harcamalar /GSMH	Gelirler	Gelir/ GSMH	Bütçe Açığı	Bütçe Açığı / GSMH (%)
1980	1.078	20.3	912	17.2	-166	-3.13
1981	1.516	18.9	1.392	17.4	-124	-1.54
1982	1.602	15.1	1.444	13.6	-157	-1.48
1983	2.613	18.7	2.300	16.5	-313	-2.24
1984	3.784	17.1	2.805	12.7	-979	-4.42
1985	5.313	15.3	4.514	13.0	-798	-2.26
1986	8.165	16.7	6.754	14.0	-1.411	-2.76
1987	12.696	17.4	10.089	13.9	-2.607	-3.48
1988	21.006	16.6	17.016	13.6	-3.990	-3.09
1989	38.051	16.9	30.379	13.6	-7.673	-3.33

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr/stat/e-gosterge.htm>'den düzenlenmiştir.

Bu tablonun devamı niteliğindeki bir diğer tablo olan Tablo 4’te 1990 – 2001 dönemi bütçe açıklarının GSMH’ye oranları verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere 1990, 1993, 1999 ve 2001 yıllarında bütçe açıklarının GSMH’ye oranında önemli sapmalar yaşanmıştır.

Tablo 4: 1990 - 2001 Bütçe Harcama, Gelir ve Açıklarının GSMH'ye Oranı (Milyar TL)

Yıllar	Harcamalar /GSMH	Gelir/ GSMH	Bütçe Açığı/GSMH (%)
1990	17,3	13,9	-3.01
1991	20,5	15,2	-5.28
1992	20,1	15,8	-4.30
1993	24,3	17,6	-6.70
1994	23,1	19,2	-3.91
1995	21,8	17,7	-4.03
1996	26,3	18,0	-8.27
1997	27,2	19,6	-7.63
1998	29,1	22,2	-7.28
1999	35,8	24,2	-11.86
2000	37,1	26,9	-10.93
2001	45,7	29,2	-16.91

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr/stat/e-gosterge.htm>'den düzenlenmiştir.

1993 yılının ortalarında siyasi otoritenin kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve kısa dönemde uygulanacak politikaların faiz oranlarını düşürme amacı taşıyacağını açıklamasıyla ekonomiye likidite enjekte edilmeye başlanmıştır. Yüksek likidite ve faiz oranlarının düşeceği yönündeki beklenti ise döviz talebini hızla arttırmaya başlamıştır. Siyasi otorite, artan döviz talebini yüksek döviz rezervlerini satarak sınırlamanın mümkün olacağını düşünmüş; ancak büyük bankaların yüksek bir devalüasyon olacağı bilgisi ile hareket etmeleri sebebiyle piyasaya sürülen dövizin, talebi kırma işlevini yerine getirmemesi ve giderek artan fiyatlardan alıcı bulmasıyla bu varsayım gerçekleşmemiştir. Sonuç olarak ücretler düşürülmüş, işsizlik artmış, yüksek bir devalüasyon ve üç basamaklı enflasyon dönemi açılmıştır (Turan, 2011: 62-63).

2.1.2.1994 Krizi Sonrası Uygulanan Mali Uyum Politikası

Ülkedeki mevcut siyasi istikrarsızlığın da etkisiyle 1993 sonlarında başlayıp 1994 yılı başlarında etkili olan 1994 Krizi'yle birlikte uzun bir süredir istikrarlı görünen dolar - TL paritesi ciddi ölçüde bozulmuş, enflasyonist beklentiler büyük oranda artmış ve Hazine içeride borçlanamaz duruma gelmiştir. ABD' li kredi

derecelendirme kurumlarının Türkiye'nin kredi notunu arka arkaya düşürmesi sonucu dış kredi bulma imkânı da kalmayınca siyasal iktidar bir ekonomik istikrar paketi yürürlüğe koymuştur (Eğilmez, 2009: 71).

Bu istikrar paketi temel olarak, neredeyse üç basamaklı sayılara ulaşmış enflasyon oranını azaltma, ulusal paraya kararlılık kazandırma, ihracatı arttırma ve bunları gerçekleştirerek sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınma sürecini elde etmeyi amaçlamaktadır. Ve on dört aylığına uygulamaya konulmuştur.

5 Nisan 1994 Tarihli Ekonomik İstikrar Programının Amaçları Şunlardır (Turan, 2011: 64-65):

1. Döviz kurlarındaki yükselişi durdurmak ve mali piyasalarda istikrarı sağlamak,
2. Kamu kesimi gelir-gider dengesini kurmak ve devletin borçlanma ihtiyacını düşürmek,
3. Ödemeler bilançosu açıklarının daraltılması; döviz piyasasında arz talep dengesinin sağlanması,
4. Kamu kesimi açıklarının kapatılması, teknolojik olarak geri kalmışlığa son verilmesi ve kaynakların daha etkin kullanılması için KİT'lerin özelleştirilmesi.

5 Nisan 1994 Tarihli Ekonomik İstikrar Programının Uygulanmasının Sonuçları İse Şunlardır (Turan, 2011: 67-68):

1. Uygulanan istikrar programı ekonomide stagflâsyona neden olmuş, mal piyasasındaki talep daralması ekonominin tüm sektörlerini ciddi biçimde etkilemiştir,
2. Ekonomik bunalım ve uygulanan istikrar programı halkın refah düzeyini ciddi biçimde olumsuz etkilemiş, istikrar programının külfeti eşit dağıtılamamıştır. Ekonomik bunalımdan ve program uygulamalarından en fazla emek geliri elde edenler olumsuz etkilenmiştir,
3. Ekonomide fiyat istikrarı sağlanamamıştır,
4. TL, dolar ve mark karşısında aşırı değerli hale gelmiştir,

5. Özelleştirmede kayda değer sonuçlar alınamamış, kamu idaresinin yeniden yapılanması sağlanamamıştır.

5 Nisan 1994 Kararları, çerçevesi tam olarak belirlenmeden, siyasal ve yapısal sorunlar giderilmeden uygulamaya sokulmuş ve başarısız sonuçlar alınmış bir ekonomik istikrar programıdır. Ekonomiye etkilerinden en önemlisi ise kendinden sonraki istikrar programlarının başarılı sonuçlar verebileceğine dair inancı zedelemesidir (Kumcu ve Eğilmez, 2009: 382).

Aşağıdaki tabloda, Türkiye’de mali serbestleşme politikalarının kronolojik takvimi verilmiştir.

Tablo 5: Türkiye’de Mali Serbestleşme Politikalarının Kronolojik Takvimi

Yıllar	Mali Piyasalar	Faiz Oranları	Yabancı İşlemler ve Sermaye İşlemleri Politikası
1980	Özel sektörde bono ihraç zorunluluğu yeniden düzenlendi. (Ağustos)	Faiz oranlarına kredi tavanları artırıldı. (Ocak)	TL’de devalüasyon yapıldı. (Ocak)
1981	Sermaye piyasası kanunu çıkarıldı. (Temmuz)	Faiz oranları üzerinden kredi tavanları kaldırıldı.	Kurlar günlük ayarlanmaya başlandı.
1982	Sermaye Piyasası Kurulu oluşturuldu. (Eylül)		
1983	İkincil Piyasalar düzenlendi (Ekim), Bankacılık Kanunu düzenlendi. (Temmuz)	Büyük bankaların mevduat faiz oranlarını belirleme kararı (Ocak) ve Merkez bankasının mevduat faizlerini belirlemesi kararı alındı. (Aralık)	
1984	Özel mali kurumlar çalışmaya başladı, Hazine kağıtları ve gelir ortaklığı senetleri ihraç edildi.		Yabancı paralar 28 ve 30 sayılı kanunla serbest bırakıldı. (Haziran ve Temmuz)
1985	Bankacılık Kanunu çıkartıldı (Mayıs) Devlet kağıtlarının açık arttırma yoluyla satışlarına başlandı (Mayıs)		
1986	İMKB yeniden açıldı (Ocak) İnterbank para piyasası (Nisan) ve Açık piyasası işlemleri başladı (Haziran)		
1987	Firmaların mevduat sertifikası ihracına izin verildi.		
1988		Mevduat faizlerinde kredi tavanları arttırıldı (Şubat). Bir yıllık mevduatlara tavan getirildi. Mevduat faiz tavanları serbestleştirildi (Ekim). Kredi tavanları tekrar getirildi (Kasım)	
1989	Merkez bankası orta vadeli kolaylığını kaldırdı. Mayıs’ta değişken mevduat faizi uygulanmaya başladı.		32 sayılı kararla sermaye İşlemlerinin serbestleştirilmesinde ilk aşamaya geçildi. (Ağustos)
1990			32 sayılı sermaye işlemlerinin serbestleşmesi kararı genişletildi ve ikinci aşamaya geçildi. (Mart)
1991	Bono piyasası kuruldu.	Mevduat faizleri serbestleştirildi. (Şubat)	
1992	Repo işlemlerinde ve ters repoda düzenlemelere gidildi. (Haziran)		
1993	Repo ve ters repo işlemleri başlatıldı. (Şubat)		
1994		Kriz ardından Merkez Bankası faizleri tekrar belirlenmeye başlandı.	

Kaynak: Orhan, S. (2006). Modernizmin İnşası: Pozitivist Finansal Liberalizasyon ve Finansal Kriz Mekanizmaları. H. Seyidoğlu, & R. Yıldız içinde, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi (s. 135-179). İstanbul: Arıkan Yayınları. s.143.

Özetle, 1994 krizinin temel nedeninin bütçe açıkları olduğu söylenebilir. Yurtiçi tasarrufların yetersizliğinden kaynaklanan bütçe açıkları, finansal serbestleşmenin bir sonucu olarak, sermaye hareketleriyle giderilmiştir. Bu bakımdan sermaye hareketlerinin bütçe açığı ve dış açık devam ederken gerçekleşmesi, yüksek faiz-düşük kur şeklinde geçici bir denge oluşturmuştur. Bir taraftan uygulanan yüksek faiz-düşük kur politikası, sermaye hareketlerinin girişini hızlandırırken; diğer taraftan da piyasa aktörlerinin uygulanan politikalara olan güveninin azalması finansal krizi tetiklemiştir. Sonuç olarak, ikiz açık olarak nitelendirilen bütçe açıkları ile dış açık Türkiye’de 1994 yılında finansal bir kriz yaşanmasına neden olmuştur (Işık vd, 2004: 51).

2.1.3.1994 Krizi ve Mali Alan Oluşumunun Vergi Boyutu

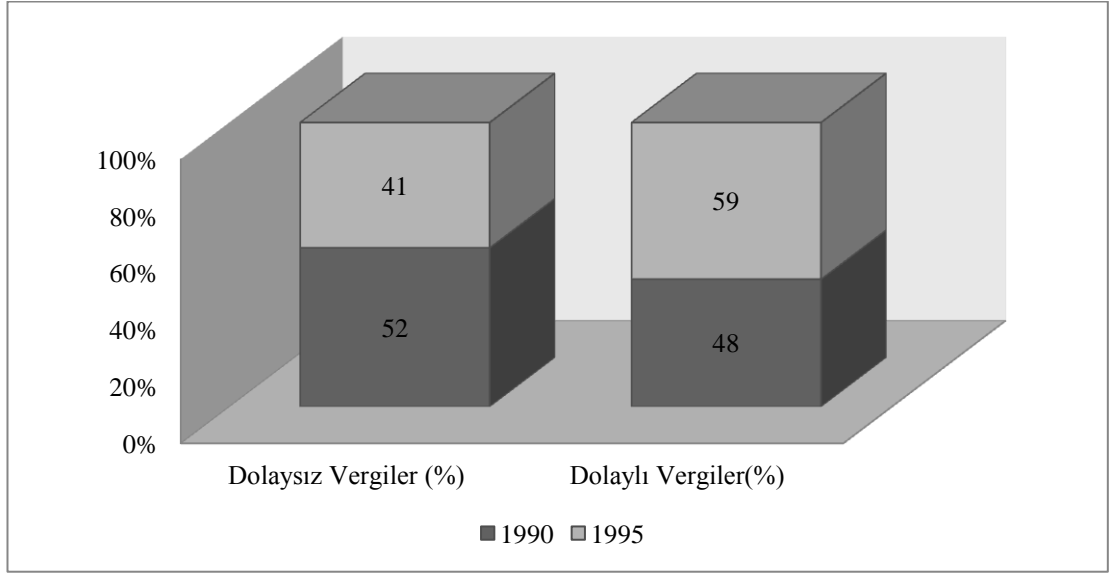
1994 Krizi özelinde mali alan oluşturma imkânlarının vergi boyutunu ele alacak olursak; bu dönemde 5 Nisan 1994 Kararlarıyla birlikte ek vergi alınarak kamu gelirlerinin artırılması yoluna gidildiğini söyleyebiliriz.

Bu doğrultuda gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 1994 yılında beyan ettikleri matrahlar üzerinden ek bir vergi ödemeleri, bir defaya mahsus olmak üzere; net aktif ve eşdeğer matrah ile birden fazla konutu olanların da düşük oranlı bir vergi ödemeleri gibi tedbirler uygulamaya koyulmuştur. Bu tedbirlerin uygulanmasıyla amaçlanan öncelikle enflasyonu düşürerek ekonominin hızla istikrara kavuşturulması ve daha sonra ekonomide istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi olmuştur (Kaya, 2013: 18).

Bu uygulamalar neticesinde kısa süreli bazı olumlu gelişmeler kaydedilmiş; kamu gelirlerini artırıcı, kamu harcamalarını azaltıcı tedbirlerin uygulanmasıyla kamu açıkları azalmış ve vergi gelirleri açısından mali alan oluşturma imkânı elde edilmiştir.

Aşağıdaki şekilde 1990 ve 1995 yılları için genel vergi gelirleri tahsilâtının yüzdelerle dağılımı verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere 1990 yılına oranla 1995 yılında dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payı artarak %48’den %59’a çıkmıştır. Bu durum aslında hem vergide adaletin sağlanması açısından hem de

piyasaların işleyişi açısından istenmeyen bir durumdur; çünkü dolaylı vergilerin oranının nispeten yüksek olması, her şeyden önce talebi olumsuz yönde etkileyerek piyasaların daralmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkeler dolaylı vergi oranlarını azaltmaya çalışırlar. Ancak Türkiye’de bu dönemde ek vergilerle gelir artışı büyük ölçüde dolaylı vergilerden sağlanmış ve dolaylı vergilerdeki bu artış, mali alan oluşturulabilmesine imkân sağlamıştır.

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_2.xls , 01.02.2013.

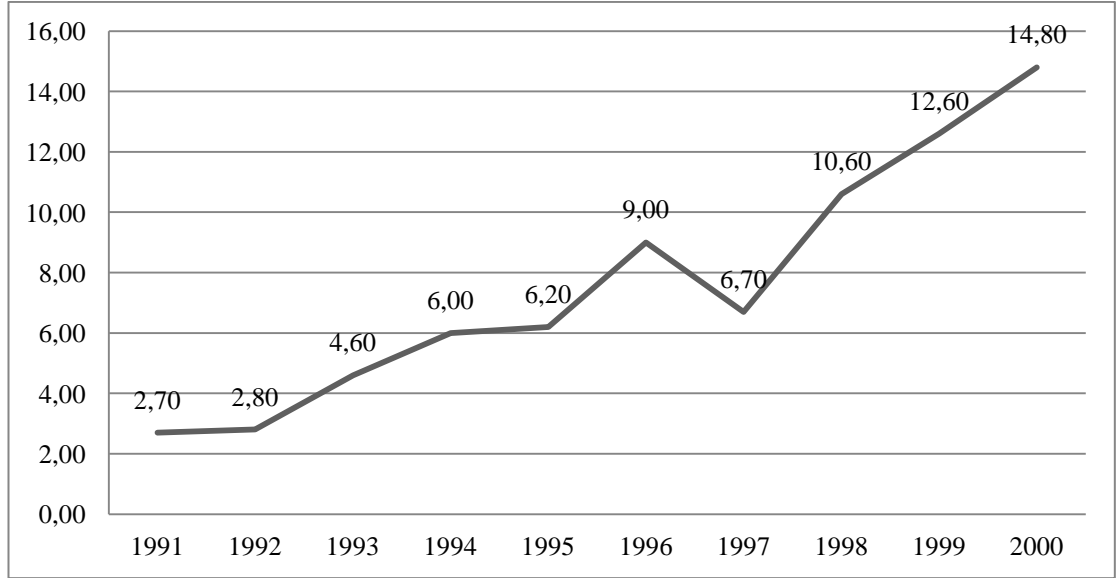
Şekil 3: Genel Vergi Gelirleri Tahsilâtının Yüzdelik Dağılımı

2.1.4.1994 Krizi ve Mali Alan Oluşumunun Borçlanma Boyutu

1989 yılından itibaren yabancı sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla, Türkiye’de kamu finansman politikası iç borçlanma ağırlıklı bir yapıya bürünmüştür. Yurt dışından gelen spekülâtif amaçlı yabancı sermaye, devlet borçlanmasına aktarılmıştır. Böyle bir politika, bir taraftan borç stokunu artırırken bir taraftan faiz-kur makasının açılmasından dolayı cari açığı artırmıştır. Aynı dönemde bütçe açıklarının finansmanında Merkez Bankası’nın karşılıksız avans sağlaması enflasyonu artırmıştır. Sonuçta; yüksek borç stoku, yüksek enflasyon, cari açık ve ardından 1994 krizi yaşanmıştır.

5 Nisan Kararları'nın devreye girmesinden kısa bir süre sonra iç borçlanmada, hem Hazine bonolarının sürelerinin uzatılması, hem de faizlerinin düşürülmesi için çalışılmıştır. Bu politika kısa süreli de olsa amacına ulaşmış ve kısmen başarı göstermiştir. Bu dönemde iç ve dış borç stoku hızlı bir artış eğilimi göstermiştir. Kamu borç stokunda meydana gelen bu hızlı artışlar 1990'ların sonlarına doğru yaşanan ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde belirleyici rol oynarken, ağırlaşan borç yükü de söz konusu krizlerle mücadelede hükümetlerin hareket alanını daraltmıştır (Kaya, 2013: 19). Yaşanan bu durum, hükümetlerin hareket alanını genişletme amacı taşıyan mali alan oluşumunun borçlanma boyutunu olumsuz yönde etkileyen önemli bir unsur olmuştur.

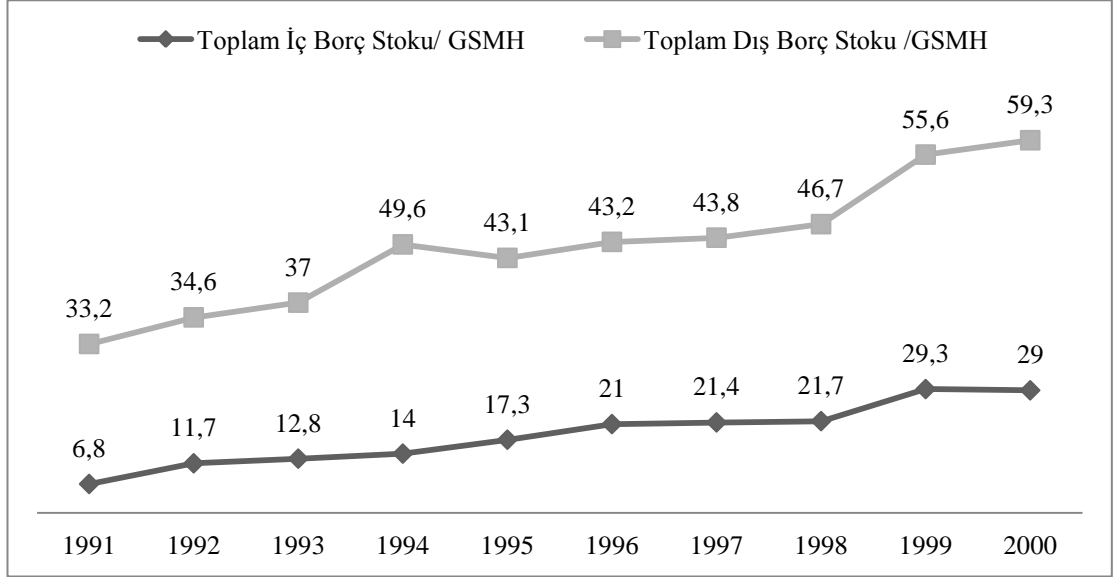
Aşağıdaki şekilde 1991 – 2000 yılları arası Türkiye'de iç borç faiz ödemelerinin GSMH'ye oranlarının grafiği verilmiştir. 1991 yılında 2.70 olan bu oranın 2000 yılında 14.80'e kadar ulaştığı tablodan görülebilir. 5 Nisan Kararları'nın uygulanmasından sonra 1996 ve 1998 yıllarında görülen sapsmalar dikkat çekicidir.

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler ve Hazine Müsteşarlığı Borç İstatistikleri (1) Kasım Ayı, Geçici, Hazine Müsteşarlığı.

Şekil 4: Türkiye'de İç Borç Faiz Ödemelerinin GSMH'ye Oranı

Aşağıdaki şekilde 1991 – 2000 yılları için Türkiye’de iç borç stokunun ve dış borç stokunun GSMH’ye oranları verilmiştir. 1994, 2000 ve 2001 yıllarında dış borç stokunun GSMH’ye oranındaki ani ve keskin artışlar oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra kriz yıllarında iç borç stokunun GSMH’ye oranındaki artışlar da şekilden görülebilmektedir.

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler ve Hazine Müsteşarlığı Borç İstatistikleri (1) Kasım Ayı, Geçici, Hazine Müsteşarlığı.

Şekil 5: 1991-2000 Yılları Arasında İç borç Stoku/GSMH ve Dış Borç Stoku/GSMH

2.1.5.1994 Krizi ve Mali Alan Oluşumunun Kamu Harcamaları Boyutu

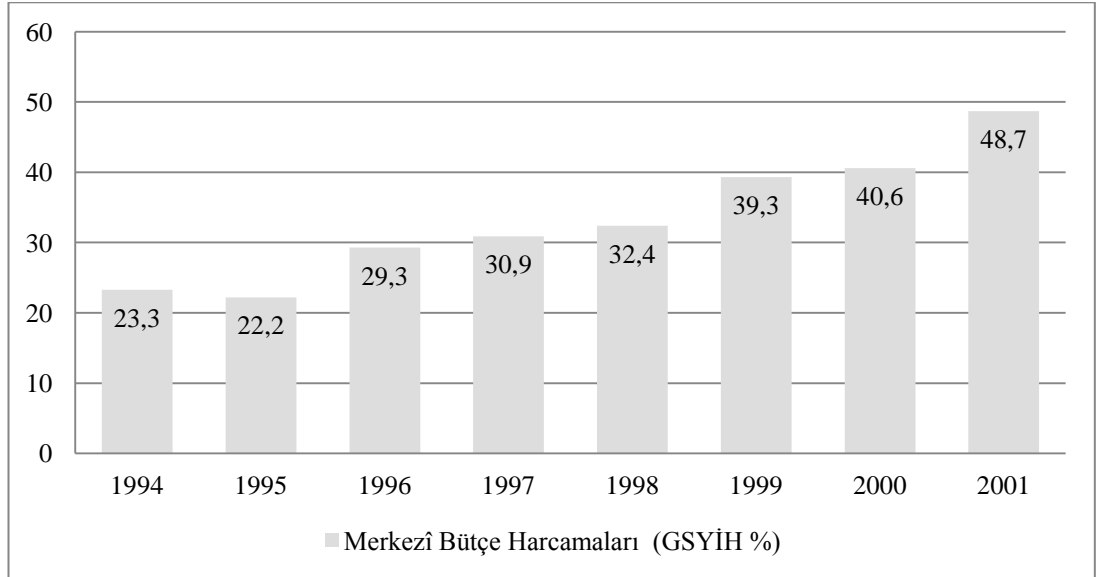
Mali alanın kamu harcamaları boyutu, kamu harcamalarının mümkün olduğu kadar kısılması, yapılan harcamaların da etkin ve verimli olarak yapılması esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede, özellikle faiz harcamalarında kısıntıların yapılması, kamu harcamalarının denetim sürecinin güçlendirilmesi, daha çok sosyal amaçlı harcamalarla, alt yapı harcamalarına kaynak aktarılması gerekli hale gelmektedir.

5 Nisan Kararları’nın amaçları arasında yer alan, kamu gelirlerinin artırılması ve ücret artış oranının enflasyon oranı altında tutulması da dahil olmak üzere çeşitli bütçe kalemlerinde kısıntıya gidilerek kamu harcamalarının azaltılması, bunun sonucunda da konsolide bütçe açığının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülmesi mali alan oluşturulmasına imkan sağlayacak önemli bir gelişme olarak

değerlendirilebilirdi. Ancak kamu harcamaları doğası gereği azalma eğilimi olmayan harcamalar olduğu için mali alanı genişletmekten ziyade mali alan daralmasına yol açmıştır.

Aşağıdaki şekilde 1994-2001 yılları için merkezi bütçe harcamalarının GSYİH'ye oranları verilmiştir. 1995, 1998 ve 2000 yıllarından sonra görülen ani ve önemli ölçüdeki artışlar dikkat çekmektedir. Kamu harcamalarının artması mali alanı daraltıcı bir etken olduğundan bu dönemde mali alan oluşumuna kamu harcamalarının olumlu bir katkısı olduğu söylenemez.

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ve TÜİK
Şekil 6: Merkezi Bütçe Harcamaları (GSYİH %)

2.1.6.1994 Krizi ve Mali Alan Oluşumu Açısından Kamu Varlıkları

5 Nisan Kararlarıyla temel olarak, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurullarıyla işlemlerini sağlayan ve bunu yaparken de sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçilmesi hedeflenmiştir (Kaya, 2013: 19). Programın amaçları arasında kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede yeniden örgütlenmesi gibi maddeler yer almasına rağmen bu konuda başarıya ulaşılamamıştır.

Bu bağlamda özelleştirmenin başlangıç yılları sayılabilecek olan 1990'lı yıllarda, özelleştirme uygulamalarının Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olmasının Türkiye'ye maliyetinin ağır olduğu söylenebilir. 1996 yılında 40 milyar dolar değerinde olduğu iddia edilen Türk Telekom (TT) özelleştirmesinin, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş olmasıyla Türkiye ekonomisi açısından kamu varlıkları aracılığıyla mali alan oluşumu olumsuz etkilenmiş ve mali alan daralması yaşanmıştır. Çünkü bu özelleştirme zamanında gerçekleştirilebilseydi o dönemde yaklaşık olarak 65 milyar dolar olan kamu ve özel sektör dış borçları büyük ölçüde azaltılmış olacak ve belki de 2001 Krizi'nin doğmasına engel olunabilecekti. Nihayetinde Türk Telekom'un %55 hissesi 6.5 milyar dolara 2005 yılında özelleştirilmiş; mali alan daralmasının önüne geçilememiştir (Karagöl, 2010: 8).

Kısaca belirtmek gerekirse 5 Nisan 1994 Tarihli Ekonomik İstikrar Programı'nın uygulanmasının neticesinde özelleştirmede kayda değer sonuçlar elde edilememiş, kamu idaresinin yeniden yapılanması sağlanamamıştır. Dolayısıyla mali alanı genişletici bir etki görülmemiştir.

2.2. 2000-2001 KRİZLERİ, KRİZLER SONRASI UYGULANAN MALİ UYUM POLİTİKALARI ve MALİ ALAN OLUŞUMU

Bu bölümde Türkiye'de 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler, krizler süresince ve sonrasında uygulanan mali uyum politikaları ve bu politikaların mali alan oluşumuna katkıları incelenmiştir.

2.2.1.2000 - 2001 Krizleri'nin Nedenleri

Cumhuriyet tarihinde görülen ekonomik krizlerin en büyüğü, en geniş çaplısı 2001 yılında yaşanmış, II. Dünya Savaşı'nın ardından ekonomi neredeyse en büyük daralmayla karşılaşmış ve GSMH kriz yılında 50 milyar dolar kadar azalmıştır. Yaşanan devalüasyonun da etkisiyle enflasyon fırlamış, iç ve dış borç yükü oldukça artmıştır. 2001 yılında yaşanan bu ciddi ekonomik krizin sonucu olarak 2002 yılına ağır bir yoksulluk, yüksek iç ve dış borç rakamları ile girilmiştir (Karluk, 2005: 428).

Merkez Bankası'nın 1999'da dövizde çapa modeline geçilmesi konusunda IMF ile anlaşma yapmasının ardından, Temmuz 1998 ve Aralık 1999 yıllarında istikrar programı hazırlanmış; ancak reel kur değişimelerindeki istikrar, 2000 Kasım ayı ve 2001 yılı Şubat aylarında sarsılmıştır. 2000 yılında 9,7 milyar dolar olan cari açığa ve 26,6 milyar dolar olan dış ticaret açığına çözüm getirmek amacıyla 2001 yılının Şubat ayında Dalgalı Kur Sistemine geçilerek % 50 civarında bir devalüasyon yapılmıştır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 160).

2.2.2.2000-2001 Krizleri Sonrası Uygulanan Mali Uyum Politikası

2001 Krizi Sonrasında (Turan, 2011: 75),

1. Ekonomi % 8,5 – % 9 daralmıştır,
2. Ulusal gelir 51 milyar dolar azalmıştır,
3. Kişi başına düşen gelir 725 dolar azalmıştır,
4. 19 banka kapanmıştır,
5. 1.5 milyon kişi işsiz kalmıştır,
6. % 30 düzeylerine düşen enflasyon % 70' i aşmıştır,
7. Hazine'nin faiz ödemeleri % 101 artmıştır.

Türkiye'de 2000 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmaya başlanmıştır. Uygulanan politikanın temel amacı kamu kesimi borçlarını azaltmak ve böylece faiz harcamalarını düşürmektir. Bu sayede özel yatırımlar ve büyüme artacaktır. Politikanın 3 temel unsuru şunlardır (Pınar, 2006: 334):

1. Sıkı bir maliye politikası uygulaması ile faiz dışı bütçe fazlasının artırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirmeye hız kazandırılması,
2. Enflasyon hedefi ile uyumlu bir gelirler politikasının uygulanması,
3. Ekonomik birimlere uzun dönemli bir bakış açısı kazandırmak, enflasyonu ve reel faizleri düşürmeye yönelik para ve döviz kuru politikası uygulamaktır.

Program 10 ay uygulanmış, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden dolayı yürütülemediği. 2001 yılında ekonomi yaşanan finansal krizden dolayı %9,4 küçülmüştür. 2001 yılının Mayıs ayında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı revize

edilerek yeni bir ekonomik program ortaya konulmuştur. Uygulanan program başarılı olmuş ve devletin yaptığı faiz giderlerinde önemli düşmeler söz konusu olmuştur.

Tablo 6: 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın Çerçevesi

Programın Unsurları	Programın Hedefleri	Programın Uygulama Araçları	Programın Uygulama Sonuçları
Yapısal Yenilemeler	Merkez Bankası'nın özerkliği ve piyasa ekonomisinin düzenlenmesi	Merkez Bankası Kanunu, doğal tekellere ve ağ endüstrilerine yönelik düzenleyici kurum yasaları	Telekomünikasyon, Tütün, Şeker Üst Kurullarının Oluşturulması
Bankacılık Sistemi Reformları	Sağlam bankacılık sistemi rasyolarının oluşturulması	Bankacılık Kanunu	BDDK'nın Kurulması, TMSF'ye işlerlik kazandırılması
Faiz ve Kambiyo Politikaları	Yatırımcılar için orta vadeli perspektif sağlanması	Kur Sistemleri	Dalgalı Kur Sistemine Geçilmesi, Yönetimli Dalgalanma, Örtülü Kur Çapasının Uygulanması
Ekonomik Büyüme Stratejileri	Sıkı maliye politikası, anti enflasyonist yaklaşım, istikrarlı ekonomik büyüme	Yüksek Oranlı (%6) Faiz Dışı Fazla, Cari Açık/Milli Gelir Oranının kontrolü ve finansmanı	Düşük Kur Politikasıyla oluşan cari açığın dış borçlanma rakamlarına yansması

Kaynak: Taşar, O. M. (2010). "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" Ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 76-97.s.82.

2001 krizinden sonraki dönemde ülke ekonomisinde görece istikrar sağlanmış ve bu istikrar bankacılık sektörüne de yansımıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin ardından % 9,5 oranında küçülen ekonomi, sonraki yıllarda uygulamaya konulan IMF destekli bu program sayesinde hızlı bir toparlanma sürecine girmiş ve 2002 yılında % 7,9, 2003 yılında % 5,9, 2004 yılında % 9,9 gibi rekor bir büyüme hızına ulaşmıştır. 2004 yılında yaşanan bu büyüme, ertelenen tüketimin gerçekleşmesine ve düşük kurdan dolayı yaşanan ithalat artışına dayalıdır. Öte yandan, gerçekleşen bu hızlı ekonomik büyümeye rağmen işsizlik sorunu

çözülemedi. 2004 yılında işsizlik oranı % 10,3 gibi oldukça yüksek bir seviyede seyretmiştir (Turan, 2011: 73).

Aşağıdaki tabloda 2002 - 2007 yılları arası güçlü ekonomiye geçiş programı dönemi için bazı temel ekonomik göstergeler verilmiştir. Tablodan hareketle bütçe açıklarının oldukça hızlı ve kalıcı olarak düşürüldüğü söylenebilir. Yine bu dönemde kamu net borç stokundaki azalma ve bu azalmanın çok büyük ölçüde kamu net dış borç stokundaki azalmadan kaynaklanıyor olması oldukça önemlidir. Bu durum kamu borç stokunun kontrol altına alındığının ve bu sayede borcun çevrilebilirliğinin sağlandığının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 7: 2002- 2007 Yılları Arası Temel Ekonomik Göstergeler(*Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
GSYİH*	350,476	454,781	559,033	648,932	758,391	843,178
Büyüme Hızı (%)	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,7
Tüfe (%)	29,7	18,4	9,3	7,7	9,7	8,4
Bütçe Açığı/GSYİH (%)	11,5	8,8	5,2	1,1	0,6	1,62
İşsizlik Oranı (%)	10,3	10,5	10,8	10,6	10,2	10,3
KKBG/GSYİH (%)	9,98	7,32	3,63	-0,07	-1,88	0,07
Kamu Net Borç Stoku/GSYİH (%)	61,4	55,1	49,0	41,6	34,0	29,5
Kamu Net Dış Borç Stoku/GSYİH (%)	25,2	17,2	13,4	6,5	4,0	1,3
Kamu Net İç Borç Stoku/GSYİH (%)	36,2	37,9	35,7	35,2	30,0	28,1
Cari Açık/GSYİH (%)	0,3	2,5	3,7	4,6	6,1	5,9

Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor (2009).

2.2.3.2000-2001 Krizleri ve Mali Alan Oluşumunun Vergi Boyutu

2001 Krizi özelinde mali alan oluşumunu vergi boyutu açısından inceleyebilmek için öncelikle Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile içeriği yeniden düzenlenen kamu maliyesinin vergi politikası hedeflerini incelemek gerekir.

Bu hedefler kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir (TCMB, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı) :

- Vergi gelirlerinin ek vergiler, vergi tabanının genişletilmesi gibi yollarla arttırılması,
- Akaryakıt Tüketim Vergisi'nin en az hedeflenen enflasyon ölçüsünde ayarlanması ve ATV tahsilâtının GSMH içindeki payının %2,8 olması,
- Vergi tabanının yaygınlaştırılması amacıyla vergi kimlik numaralarının kullanımının arttırılması,
- Vergi kayıp ve kaçağının en aza indirilmesi amacıyla vergi denetimlerinin arttırılması,
- Vergi tahsilâtının arttırılması için vergi gecikme faiz ve cezalarının enflasyonla uyumlu hale getirilmesi.

Yukarıda da belirtildiği gibi Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıyla vergi tabanının genişletilmesi ve vergi yükünün adil dağılımının sağlanması için çeşitli düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. Aşağıdaki tabloda 1999-2003 yılları için ek vergi gelirleri verilmiştir.

Tablo 8: 1999-2003 Ek Vergi Gelirleri (Bin TL)

Vergi Gelirleri	1999	2000	2001	2002	2003
Gelir Üzerinden Alınan Vergiler					
Ek Gelir Vergisi	21.535	95.619	6.429	6.188	4.445
Ek Kurumlar Vergisi	29.383	197.278	3.908	2.445	2.088
Servetten Alınan Vergiler					
Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi	40.850	67.829	5.801	3.263	16.143
Ek Emlak Vergisi	4	64.549	6.733	5.077	4.888
Mal ve Hizmetlerden Alınan Vergiler					
Ek Vergi	144.525	532.528	820.346	1.144.333	2.538
Ek Taşıt Alım Vergisi	238	-	-	-	-

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/TR.160/konsolide-butce-buyuklukleri-program-butce-siniflandirm-.html>

2.2.4.2000-2001 Krizleri ve Mali Alan Oluşumunun Borçlanma Boyutu

2001 yılı için mali alan oluşturma imkânını borçlanma boyutuyla inceleyebilmek için 2000 yılı Enflasyonu Düşürme Programının genel hatlarıyla incelenmesi gerekmektedir.

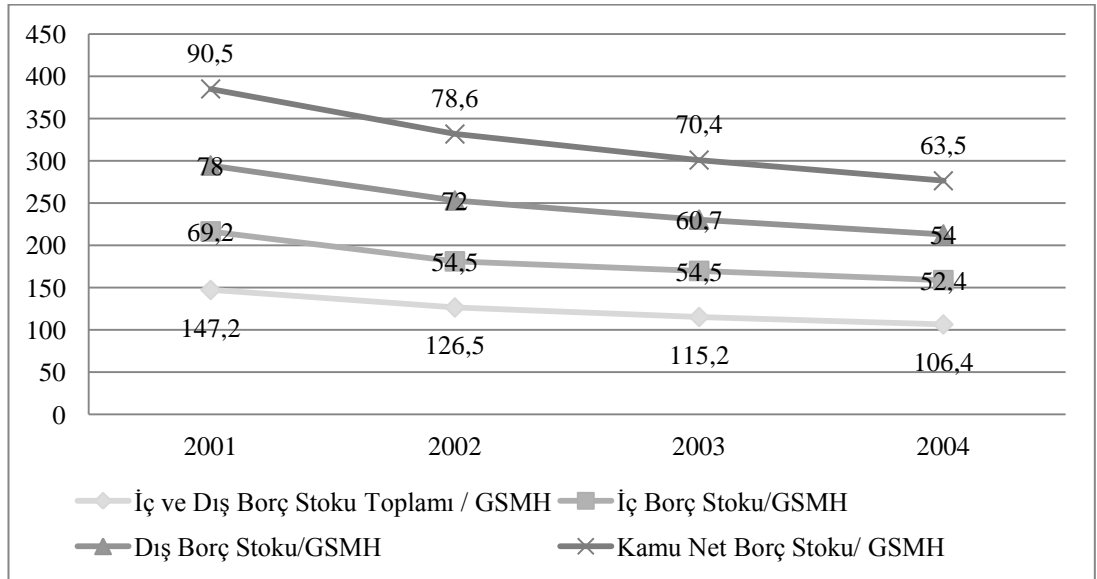
2000 yılı enflasyonu düşürme programının öncelikli amacı, enflasyonun temel nedeni olan kamu açıklarını ve buna dayalı olarak kamu kesimi borçlanma gereğini ortadan kaldırabilmek için daha yüksek bir kamu sektörü temel fazlasını

gerçekleştirmek olmuştur. Bu amacı gerçekleştirebilmek için de daha az borçlanmaya gidilmesi ve böylece borç faiz yükünün hafifletilmesi zorunlu görülmüştür. Gerekli finansmanın ise dış borçlanma ve özelleştirmeden elde edilecek gelirlerle sağlanması hedeflenmiştir (Kaya, 2013: 21).

Program uygulamaya konulduğu ilk 10 ay içerisinde oldukça iyi bir performans göstermiş; kamu gelirleri artarken kamu harcamaları azalmış ve iç borçlanma faiz oranları hızlı bir şekilde düşüş eğilimi göstermiştir. Bu gelişmeler neticesinde 2000 yılı itibariyle KKBG/GSMH oranı ciddi ölçüde gerilemiştir. Bu gerileme, ek vergi düzenlemelerine bağlı olarak vergi gelirlerinin artması, faiz dışı harcamaların kontrol altına alınması, faiz oranlarının düşmesi, dış borçlanma olanaklarının artması, 2000 yılı ve sonrasında özelleştirmeden elde edilen gelirlerin artmasıyla sağlanmıştır (Kaya, 2013: 22).

Aşağıdaki şekilde 2001-2004 yılları arası Türkiye'nin borç stokunun GSMH'ye oranı verilmiştir. Şekilden de görüldüğü üzere iç borç stokunda, dış borç stokunda, iç ve dış borç stokunun GSMH'ye oranında 2001 sonrası ciddi ölçüde bir azalma söz konusudur. Bu azalma borçlanma açısından mali alan oluşturma imkânını olumlu yönde etkilemiş ve mali alan genişlemesine sebep olmuştur.

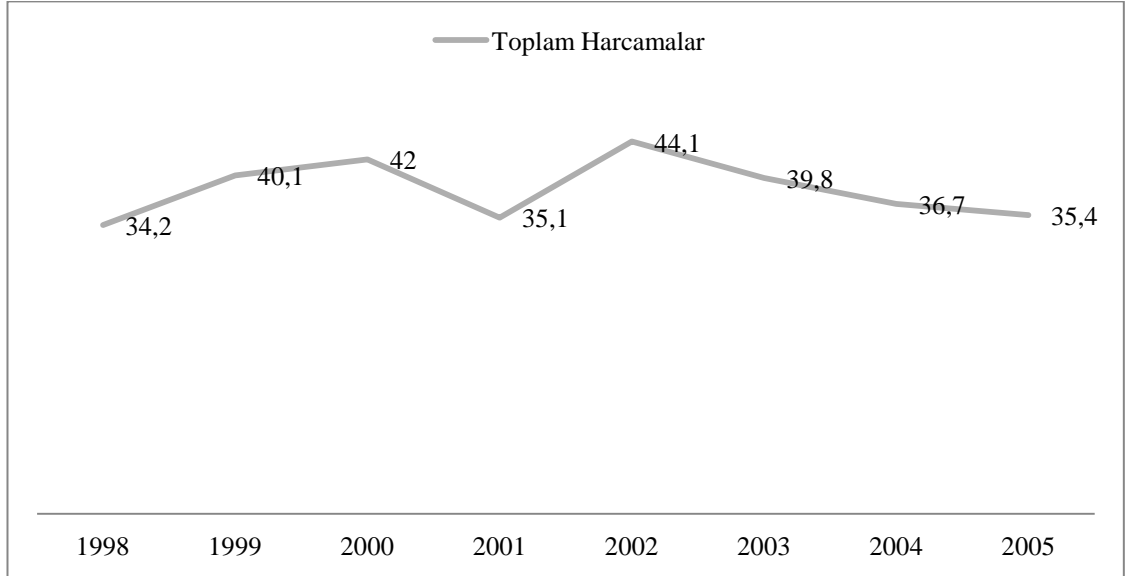
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Borç İstatistikleri

Şekil 7: 2001-2004 Yılları Arası Türkiye'nin Borç Stokunun GSMH'ye Oranı

2.2.5.2000-2001 Krizleri ve Mali Alan Oluşumunun Kamu Harcamaları Boyutu

2001 krizinden sonra uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'yla beraber mali disiplin bir ölçüde sağlanmış ve mali alan oluşturma konusunda önemli adımlar atılmıştır. Kamu harcamalarının denetiminde kapsamın genişletilmesi, fonların tasfiyesi ve 5018 sayılı Kanun'un uygulanmaya başlanmasıyla kamu harcamalarında önemli ölçüde disiplin sağlanmıştır. Faiz oranları, enflasyon oranları hızla düşmüş ve faiz dışı fazla artmıştır. Bu olgular Türkiye'de mali alanı genişletici katkılar sağlamıştır.

Aşağıdaki şekilde 1998-2005 yılları için toplam harcamaların GSYİH'ya oranları verilmiştir. 2001 yılında görülen ani ve ciddi düşüş ardından 2002'de harcamaların tekrar yükselmesi ve daha sonraki yıllarda azalma eğilimi göstermesi önemlidir.

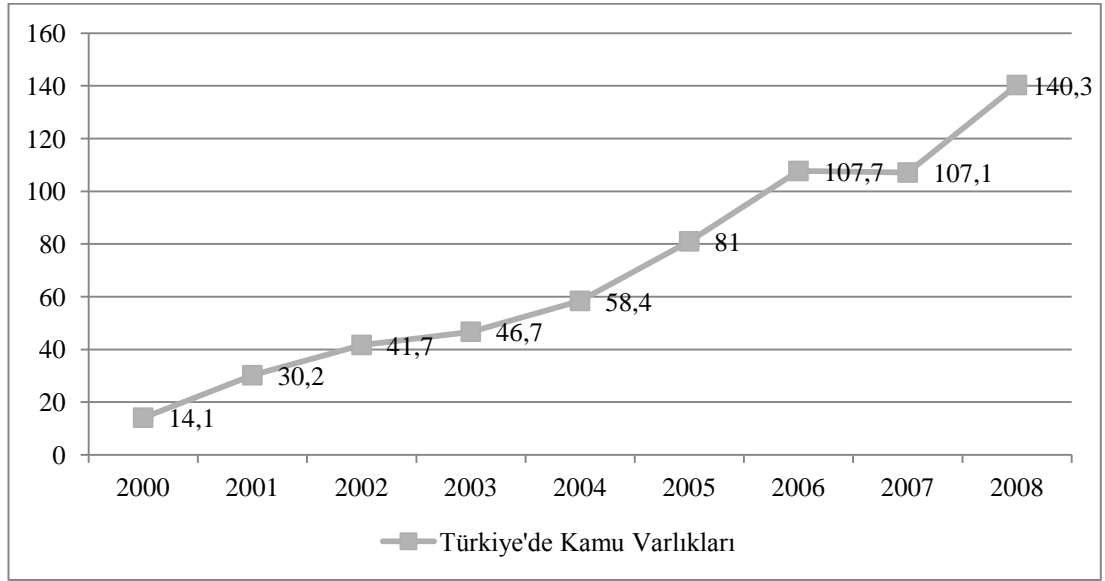

Kaynak: <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>

Şekil 8: Toplam Harcamalar/GSYİH (1998-2005)

2.2.6.2000-2001 Krizleri ve Mali Alan Oluşumu Açısından Kamu Varlıkları

Mali alanı genişletmenin bir başka unsuru, kamu varlıklarındaki artıştır. Türkiye’de kamu varlıkları TCMB’nin Net Varlıklarından, Kamu Net Varlığından (mevduat ve menkul kıymetler) ve İşsizlik Sigortası Fonu varlıklarından oluşmaktadır. Aşağıdaki şekilde 2000 – 2008 yılları arası dönem için kamu varlıklarındaki artış rakamları verilmiştir.

Kaynak: <http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=BKsmUPQeFbnBXCDahrXm1A==H7deC+LxBI8=&mid=614&cid=22&nm=40#>, Erişim, 02.02.2013

Şekil 9: Türkiye’de Kamu Varlıkları (2000-2008)

Yıllar itibariyle bakıldığında kamu varlıklarının hızlı bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Bu artışta, 2001 yılından itibaren uygulamaya konulan parasal ve mali disiplin politikalarının rolü büyüktür.

2.3.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ, KRİZ SONRASI UYGULANAN MALİ UYUM POLİTİKALARI ve MALİ ALAN OLUŞUMU

Bu bölümde Türkiye’de 2008 yılında yaşanan küresel finans krizi, kriz süresince ve sonrasında uygulanan mali uyum politikaları ve bu politikaların mali alan oluşumuna katkıları incelenmiştir.

2.3.1.2008 Küresel Finans Krizi’nin Nedenleri

2001 yılından sonra Türkiye ekonomisinde önemli sayılabilecek iyileşmeler sağlanmıştır. 2001 sonrasındaki program ile bankacılık sistemi yeniden düzenlenmiş ve temel sorunların birçoğu düzeltilmiştir. Makro değişkenlerde ve bütçe büyüklüklerinde önemli başarılar sağlanmıştır.

Küresel finans krizi 2007 yılının sonlarına doğru ABD’de ortaya çıkmış ve ekonomileri ABD’ye daha bağımlı olan Çin ve Japonya’da daha etkili olmuştur. Diğer taraftan AB, Rusya ve Arap ülkeleri de dâhil olmak üzere tüm dünyayı önemli ölçüde etkilemiştir.

2008 Küresel Finans Krizi’nin ana nedeni sıcak paranın küresel dolaşımında yaşanan düzensizliklerdir. 2008 krizi, Türkiye ekonomisini üç temel kanal aracılığıyla etkilemiştir. Bunlar;

- Dış ticaret,
- Finansman ve
- Ekonomik Beklenti kanallarıdır.

Türkiye; ihracatının yaklaşık olarak yarısını krizden ciddi ölçüde etkilenen Avrupa Birliği ülkelerine yaptığı için dış ticaret kanalıyla, kriz ortamında net sermaye çıkışının yaşanması reel sektörün finansman bulmasını zorlaştırdığı için finansman kanalıyla ve artan belirsizlik ileriye dönük beklentilerin bozulmasına yol açarak gerek yatırım gerekse tüketim kararlarını olumsuz yönde etkilediği için beklenti kanalıyla krizden etkilenmiş ve ekonomide önemli ölçüde daralma yaşanmıştır.

Yaşanan bu krizle birlikte kredi piyasaları donma noktasına gelmiş, borsalarda ciddi düşüşler gözlenmiş ve en önemlisi tüketim beklentilerinin olumsuz dönüşmesiyle ülkeler resesyona girmişlerdir. 1990'lerden bu yana finansal piyasalarda yaşanan hızlı, büyük çaplı değişim ve teknolojinin ilerlemesi ile birlikte bilgiye daha hızlı ve daha ucuz ulaşılabilmesiyle çok sayıda finansal ürün ortaya çıkmıştır. Bu finansal ürünlerin ülkeler arasında kolayca el değiştirebilmesi neticesinde yaşanan kriz, tüm dünyada önce finans piyasalarına ardından da reel piyasalara yansımıştır. Krizden hemen sonra başta ABD ekonomisi olmak üzere pek çok ülke tarafından hazırlanan kurtarma paketleri ile alınan önlemler için kullanılan rakamlar trilyon dolarları bulurken, bu kriz dünya ekonomik büyümesini yıllar öncesine götürmüştür (Buluş ve Kabaklarlı, 2010: 2).

Aşağıdaki Tabloda seçilmiş ülkeler için GSYİH, KBGSYİH ve işsizlik oranları verilmiştir. Bu tablodan görüldüğü üzere küresel kriz sonrası işsizlik oranları hızla artmış, GSYİH ise düşmüştür.

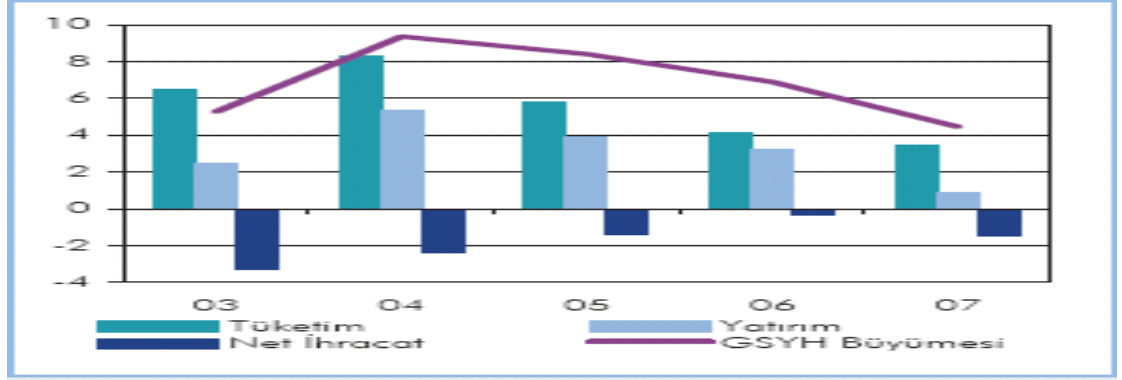
Tablo 9: 2007 - 2011 GSYİH, KBGSYİH ve İşsizlik Oranları

Ülke		Türkiye	Amerika	İngiltere	Rusya	Japonya	İtalya	Almanya	Fransa	Çin	Hindistan
2007	GSYİH (milyar\$)	647	13,962	2,813	1,3	4,356	2,127	3,324	2,582	3,494	1,239
	KBGSYİH (\$)	9,246	46,349	46,123	9,146	34,095	35,826	40,403	40,342	2,651	1,055
	İşsizlik Oranı (%)	10	5	5	6	4	6	9	8	4	-
2008	GSYİH (milyar\$)	730	14,219	2,636	1,661	4,849	2,307	3,624	2,832	4,522	1,224
	KBGSYİH (\$)	10,298	46,76	42,935	11,7	37,972	38,563	44,132	43,992	3,414	1,028
	İşsizlik Oranı (%)	11	6	5	6	4	7	8	7	-	-
2009	GSYİH (milyar\$)	615	13,864	2,171	1,223	5,035	2,111	3,299	2,62	4,991	1,361
	KBGSYİH (\$)	8,554	45,192	35,129	8,616	39,473	35,073	40,275	40,477	3,749	1,127
	İşsizlik Oranı (%)	14	9	8	8	5	8	8	9	4	-
2010	GSYİH (milyar\$)	731	14,447	2,252	1,488	5,488	2,044	3,259	2,549	5,931	1,684
	KBGSYİH (\$)	10,05	46,702	36,186	10,481	43,063	33,788	39,852	39,17	4,433	1,375
	İşsizlik Oranı (%)	12	10	8	8	5	8	7	9	-	-
2011	GSYİH (milyar\$)	773	15,094	2,432	1,858	5,867	2,195	3,571	2,773	7,318	1,848
	KBGSYİH (\$)	10,498	48,442	38,818	13,089	45,903	36,116	43,689	42,377	5,445	1,489
	İşsizlik Oranı (%)	9	8	8	6	4	8	5	9	4	-

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, October 2012

2.3.2.2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Uygulanan Mali Uyum Politikası

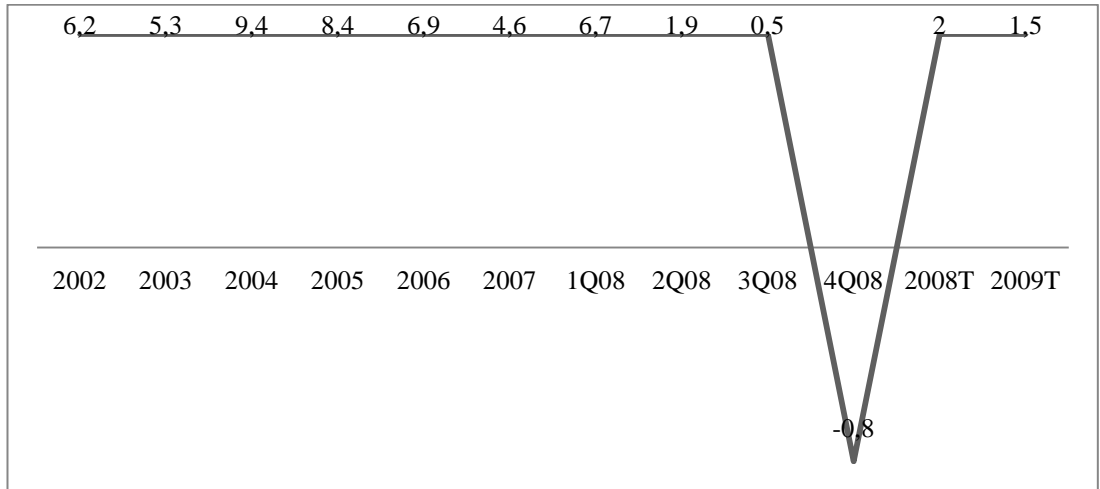
Türkiye’de krizin etkileri büyüme oranlarında görülmeye başlanmıştır. Şekil 10’ dan da görüleceği üzere 2004 yılından bu yana büyüme oranlarında bir düşme söz konusudur.

Kaynak: TCMB, Finansal İstikrar Raporu 2008, Mayıs 2008, Sayı:6.

Şekil 10: Büyüme Hızı ve Büyümenin Kompozisyonu

Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH), kamu sektörü tüketim ve özel sektör yatırım harcamalarında gözlenen yavaşlama nedeniyle, 2007 yılında yüzde 5’lik beklentinin altında büyümüştür. 2002 yılından itibaren ilk kez yatırım harcamalarındaki artış, GSYH büyümesinden düşük gerçekleşmiş ve yatırımın büyümeye katkısı azalmıştır. Aşağıdaki şekilde 2002- 2009 yılları arası GSYİH büyüme oranları verilmiştir.

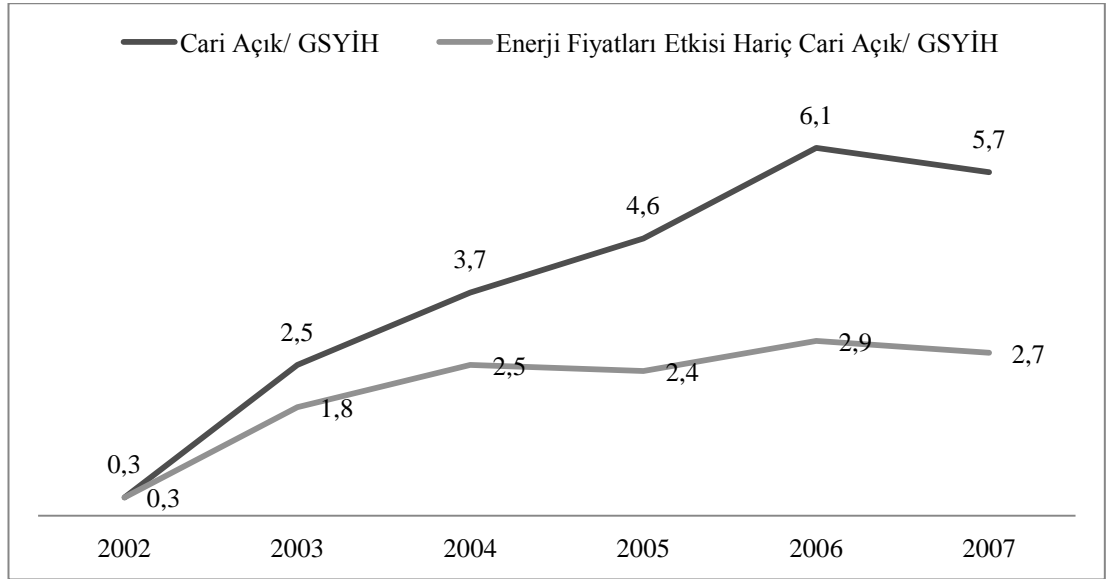

Kaynak: TÜİK.

Şekil 11: GSYİH Büyüme Oranı (yıllık % değişim)

Şekil 11’de görüldüğü gibi krizin ortaya çıkması özellikle büyüme üzerinde doğrudan etkilidir. 2008’ in ikinci çeyreğinden itibaren büyüme hızında önemli düşmeler gözlenmiş, büyüme rakamları beklenenin altında gerçekleşmiştir.

Krizi ödemeler dengesi üzerinden değerlendirmek gerekirse şekil 12’yi ve tablo 10’u incelemek yeterli olacaktır. Tablo 10’dan hareketle 2007 yılının ilk yarısında, 2006 yılı sonuna göre önemli bir değişim göstermeyen yıllıklandırılmış cari işlemler açığının, 2007 yılı Haziran ayından itibaren ithalattaki görece hızlanmayla birlikte artmaya başladığını ve 2008 yılı Mart ayı itibariyle 40,4 Milyar ABD dolarına ulaştığı söylenebilir. Diğer taraftan, 2006 yılında yüzde 6,1 olan cari işlemler açığının GSYİH’ye oranının 2007 yılı sonunda yüzde 5,7’ye gerilediği görülmektedir. Aynı oranlar enerji fiyat etkisinden arındırıldığında sırasıyla yüzde 2,9 ve 2,7 olmaktadır. Şekil 12’de ise enerji fiyatları olmadan cari açığın durumu verilmektedir. Şekilden de görüleceği üzere Türkiye’de cari açığın artışındaki en temel etken enerji fiyatlarının artışı ve yapılan enerji ithalatıdır.

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Güncel Ekonomik Gelişmeler ve 2008 Ocak-Mayıs Dönemi Merkezi Yönetim Bütçe Uygulama Sonuçları

Şekil 12: Enerji Fiyatlarındaki Artışın Cari Açığa Etkisi

Tablo 10: Ödemeler Dengesi

	2004	2005	2006	2007	Mart 2008
CARİ İŞLEMLER HESABI	-14.4	-22.1	-31.9	-37.6	-40.4
Dış Ticaret Dengesi	-22.7	-33.0	-40.9	-46.7	-49.9
Toplam Mal İhracatı	68.5	78.4	93.6	115.3	125.5
Toplam Mal İthalatı	-91.3	-111.4	-134.6	-162.0	-175.4
Karşılama Oranı (%)	75.1	70.4	69.6	71.2	71.6
Hizmetler Dengesi	12.8	15.3	13.8	13.9	14.0
Gelir Dengesi	-5.6	-5.9	-6.7	-6.9	-6.9
Cari Transferler	1.1	1.5	1.9	2.2	2.4
SERMAYE ve FİNANS HESABI	13.4	20.3	32.1	36.5	40.4
Doğrudan Yatırımlar	2.0	9.0	19.0	19.9	15.8
Portföy Yatırımları	8.0	13.4	7.4	0.7	-5.1
Diğer Yatırımlar	4.2	15.8	11.8	23.9	31.3
Rezerv Varlıklar	-0.8	-17.8	-6.1	-8.0	-1.7
NET HATA ve NOKSAN	1.0	1.8	-0.2	1.1	0.0

Kaynak: TCMB, Finansal İstikrar Raporu 2008, Mayıs 2008, Sayı:6.

Türkiye’de artan cari açıklar sıcak para, dış borçlanma ve özelleştirme gelirleriyle finanse edilmiştir. Son yıllarda yakalanan makroekonomik istikrar ile birlikte düşen faizler ve geleceğe yönelik olumlu beklentiler, ülkemizde tüketim ve yatırım talebinin artmasına yol açmıştır. Türkiye ekonomisinin yapısal özelliği, söz

konusu dönemde artan toplam talebin karşılanabilmesi için yüksek miktarda ara malı ithalatını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde hızla artan enerji fiyatlarının da etkisiyle, 2002 yılından bu yana artış eğiliminde olan cari işlemler açığı, daha çok uzun vadeli sermaye girişleri ile finanse edilmiştir. Söz konusu uzun vadeli sermaye girişlerinin büyük kısmı özel sektörün yurtdışından temin ettiği uzun vadeli krediler ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinden oluşmaktadır. Cari işlemler açığı nedeniyle oluşan dış finansman ihtiyacı, 2008 yılı Mart ayı itibariyle 40,4 milyar ABD dolarına ulaşmış, buna karşılık son 12 aylık dönemde ülkemize 42 milyar ABD doları düzeyinde net sermaye girişi gerçekleşmiştir. Bu tutarın yüzde 37,6'sının borç yaratmayan sermaye kalemi olarak nitelendirilen doğrudan yatırım kaynaklı olması, cari açığın finansman kalitesi ve sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Diğer taraftan, küresel finans piyasalarında yaşanan sıkıntılar nedeniyle özellikle 2007 yılının Ağustos ve Kasım aylarındaki güçlü çıkışların etkisiyle portföy yatırımlarının toplam finansman içindeki payı 2007 yılı sonu itibariyle sıfıra yaklaşmış, 2008 yılı Mart ayı itibariyle ise negatif değerler almıştır. Aynı dönemde bankalar ile özel kesimin yurtdışından kullandığı uzun vadeli kredileri içeren “diğer yatırımlar” kaleminin toplam finansman içindeki payı ise artmıştır (TCMB, 2008: 9).

Kriz sürecinde net sermaye girişinin, borçlanma imkânlarının ve özelleştirme gelirlerinin azalacak olmasından dolayı cari açığın finansmanı önem arz eden konulardan birisi olmuştur.

Küresel kriz dış ticaret yoluyla da ülkemizi etkilemiştir. Çünkü piyasaların daralması, sıkıntıya girmesi bizim ülkemizi olduğu kadar diğer ülkeleri de sıkıntıya sokacak ve bu durumda Türkiye'den mal taleplerinde bir azalma olacaktır. 2007 yılında ihracatımızın % 56,3'ü, 2008 yılında ise %48'i Avrupa Birliği ülkelerine yapılmıştır (Tüik). AB ülkelerinin payında bir azalma olduğu gözlenmektedir. İhracatımıza bakıldığında, en çok ihracat yaptığımız ülkeler sırasıyla Almanya, İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri ve İtalya'dır (Tüik). İthalatımız açısından ilk sırada Rusya yer almakta, onu Almanya, Çin ve Amerika izlemektedir (Tüik). İhracatın en çok Avrupa Ülkeleri ile yapılmasından dolayı ihracat 2008'in son aylarında düşme göstermiştir. Bu ülkelerin mal taleplerinde azalma doğrudan bizi etkilemektedir. Diğer ülkelerin krizden dolayı üretimlerini durdurması doğrudan

bizim ithalatımızı da etkileyecektir (Ceylan, 2008). Dış ticaret açısından duruma bakıldığında özellikle 2008'in son aylarında ihracat ve ithalatta önemli azalmalar söz konusudur.

Tablo 11: Dış Ticaret Değerleri

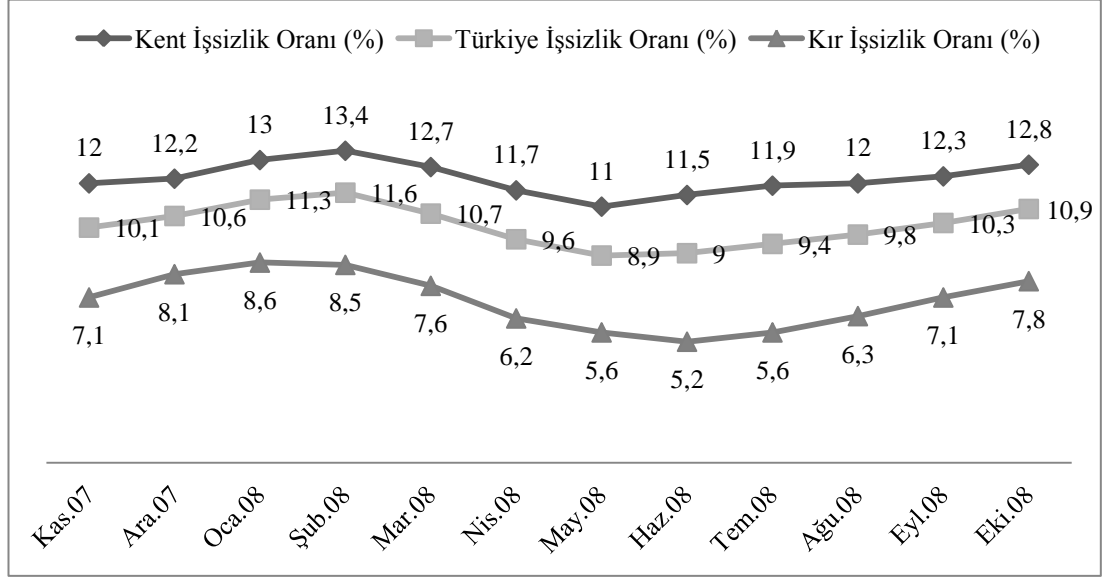
	2006			2007			2008		
	İth.	İhr.	%	İth.	İhr.	%	İth.	İhr.	%
Ocak	8.146	5.133	63,0	10.592	6.565	62,0	16.339	10.626	65,0
Şubat	9.796	6.058	61,8	11.383	7.657	67,3	16.026	11.073	69,1
Mart	11.605	7.411	63,9	13.234	8.958	67,7	16.812	11.429	68,0
Nisan	11.587	6.456	55,7	12.919	8.313	64,3	17.889	11.364	63,5
Mayıs	12.694	7.042	55,5	14.935	9.148	61,2	19.305	12.475	64,6
Haziran	12.466	7.815	62,7	14.266	8.980	62,9	19.477	11.773	60,4
Temmuz	11.709	7.067	60,4	15.214	8.938	58,7	20.557	12.595	61,3
Ağustos	12.276	6.811	55,5	14.682	8.737	59,5	19.251	11.050	57,4
Eylül	12.153	7.607	62,6	14.459	9.039	62,5	17.881	12.811	71,6
Ekim	11.200	6.889	61,5	15.627	9.895	63,3	14.942	9.727	65,1
Kasım	12.897	8.641	67,0	16.632	11.319	68,1	12.071	9.393	77,8
Aralık	13.048	8.604	65,9	16.120	9.724	60,3	11.271	7.685	68,2

Kaynak: <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, 22.02.2014.

Tablo 11'den de görüleceği üzere 2008 yılı eylül ayından sonra ihracat ve ithalat miktarları 2007 yılının aynı dönemine göre düşmüştür. 2007'nin ekim ayında 15,627 milyar ithalat, 9,895 milyar ihracat yapılırken 2008'in ekiminde ithalat miktarı 14,942 milyara, ihracat miktarı ise 9,727 milyar dolara düşmüştür. Kasım ve Aralık ayında ihracat ve ithalattaki bu azalma devam etmiştir. Sonuçta iç piyasadaki durgunluğa bağlı olarak ithalatın azalması, dış dünyadaki durgunluğa bağlı olarak ihracatın azalması cari işlemler dengesinin artış yönünü değiştirecektir. 2009 yılında iç piyasadaki durgunlukla birlikte cari işlemler açıkları da azalacaktır. Cari işlemler açığındaki azalma sermaye girişlerindeki azalmayı telafi edecektir fakat Türkiye açısından önemli olan cari açığın finansmanıdır.

Küresel kriz sürecinden etkilenen Türkiye'de birçok firma kapanmak zorunda kalmış (Yetim, 2008: 5) ve bu durum var olan işsizliğin daha çok artmasına yol açmıştır. Reel kesimdeki daralma ve yatırımların azalması özellikle otomotiv

sektörünü etkilemiş işsizlik yüksek boyutlara çıkmıştır. Aşağıdaki şekilde kriz dönemi işsizlik oranları verilmiştir.

Kaynak: TÜİK, “İşgücü İstatistikleri- Göstergeler”, <http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?metod=IlgiliGosterge&id=3550>.

Şekil 13: İşsizlik Oranları

Şekilden de görüleceği üzere özellikle 2008 yılının Haziran ayından sonra işsizlik rakamları artmaya başlamıştır. Haziran ayında %9 olan işsizlik oranının Ekim ayında %10,9’ çıktığı görülmektedir. Artan işsizlik oranları ülkede sosyal açıdan da önemli tahribatlar oluşturmuştur.

Türkiye ekonomisi kriz yıllarında büyük bir borç yüküne sahiptir. Kamunun yüksek iç ve dış borçlarının yanı sıra özel sektör ve bireylerinde yüksek borçları bulunmaktadır. Mevcut gelirlerle iç borçların azaltılması mümkün olmadığından dolayı büyüme + faiz dışı fazla > reel faiz çözümünden hareket edildiğinde reel faizlerin yeterince düşürülememesinden dolayı geriye sadece ekonomik büyüme kalmaktadır (Ceyhan, 2004: 32). Her yıl önemli oranlarda faiz fazlası verilmesine rağmen borç stoku azalmamakta sadece bu şekilde borçların sürdürülebilirliği söz konusu olmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1998 – 2007 yılları arası iç ve dış borç stoku rakamları verilmiştir.

Tablo 12: İç ve Dış Borç Stoku

	TOPLAM DIŞ BORÇ STOKU		Dış Borç /GSYH	TOPLAM İÇ BORÇ STOKU		
	Milyon YTL.	Milyon \$		Milyon YTL	Yıllık Artış (%)	GSMH Payı
1998	25.032	96.264	35,5%	11.613	84,8	16,5%
1999	43.063	103.125	41,7%	22.920	97,4	21,9%
2000	73.916	118.503	44,7%	36.421	58,9	21,9%
2001	138.914	113.592	57,7%	122.157	235,4	50,9%
2002	195.041	129.671	56,3%	149.870	22,7	42,8%
2003	215.924	144.266	47,3%	194.387	29,7	42,7%
2004	228.575	160.760	41,2%	224.483	15,5	40,2%
2005	226.248	168.716	35,0%	244.782	9,0	37,7%
2006	294.139	205.548	39,0%	251.470	12,0	33,2%
2007	321.607	247.200	37,6%	255.310	4,3	29,9%

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Ekonomik Göstergeler-Borç Stoku.

2004 - 2008 yılları arası yapılan harcamaların toplam harcamalar içindeki payı tablo 13'te gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere 2004 yılından sonra faiz ödemelerinin toplam harcamalardan aldığı payda önemli oranlarda düşmeler söz konusudur. 2004 yılında toplam harcamaların %37,1'i faiz ödemelerine aktarılırken bu oran 2005 yılında %28,6'ya 2007 yılında ise %23,9'a düşmüştür. 2008 yılında bir miktar artışa bağlı olarak faiz giderlerinin oranı %25,2'ye yükselmiştir. Faiz hariç bütçe giderlerinde faizlerin azalmasına bağlı olarak artışlar söz konusu olmuştur. Nitekim faiz hariç bütçe giderlerinin merkezi yönetim bütçe giderlerinden aldığı pay 2004'te %62,9 iken bu oran 2008 yılında %74,8'e yükselmiştir.

Tablo 13: Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri

	BÜTÇE İÇİNDEKİ PAYI (%)				
	2004	2005	2006	2007	2008
MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇE GİDERLERİ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Faiz Hariç Bütçe Giderleri	62,9	71,4	74,2	76,1	74,8
I. Personel ve Sosyal Güvenlik Kurumları Devlet Primi Giderleri	22,1	23,4	24,1	24,2	24,7
II. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	8,9	9,5	10,7	10,9	10,3
- Sağlık Giderleri	2,0	2,5	3,0	3,2	3,0
- Diğer Mal ve Hizmet Alım Giderleri	6,9	7,0	7,7	7,7	7,3
III. Cari Transferler	23,9	28,7	28,0	31,0	31,1
- KİT Görev Zararı	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3
- Sosyal Güvenlik Kurumlarına Transferler	12,7	14,9	13,2	16,2	16,6
- Tarımsal Destekleme Ödemeleri	2,0	2,3	2,7	2,7	2,4
- Mahalli İdare ve Fon Payları	6,9	8,0	7,9	8,4	8,7
- Diğer Cari Transferler	2,0	3,1	3,8	3,3	3,0
IV. Sermaye Giderleri	5,4	6,5	6,8	6,4	5,3
V. Sermaye Transferleri	0,3	0,9	1,5	1,7	0,9
VI. Borç Verme	2,2	2,4	3,2	1,9	1,8
- KİT Sermaye	0,6	0,6	2,2	0,9	0,7
- Risk Hesabı	0,3	0,1	0,1	0,1	0,3
- Diğer	1,2	1,7	0,9	0,8	0,8
VII. Yedek Ödenekler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7
VIII. Faiz Giderleri	37,1	28,6	25,8	23,9	25,2

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri.

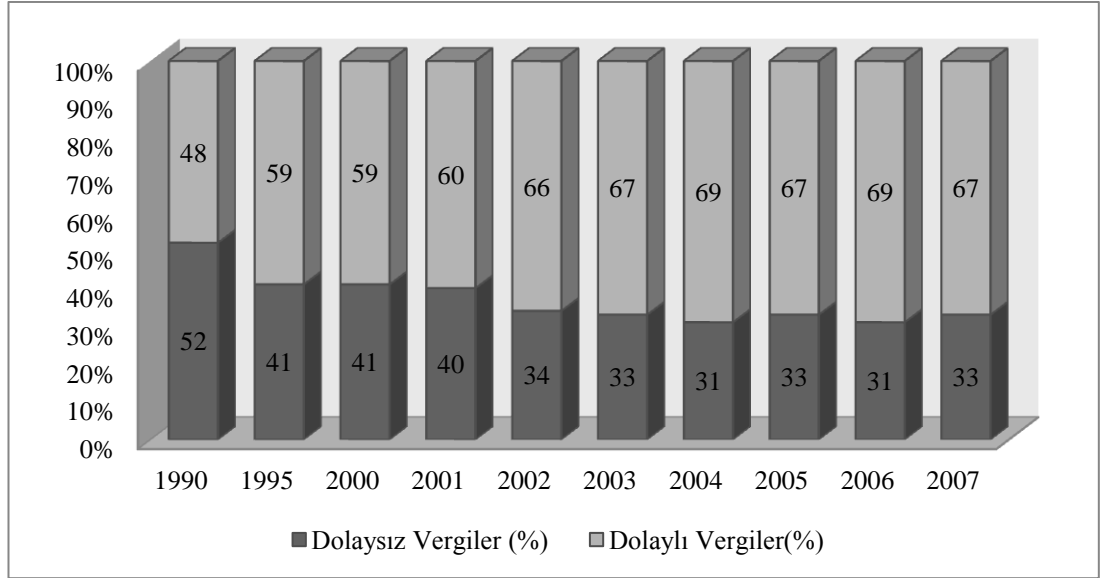
Tablo 14’te genel bütçe gelirlerinin GSYİH’den aldıkları paylar verilmiştir. 2004 yılından 2006 yılına toplam gelirlerin GSYİH’ye oranı %40,7’den %44,2’ye yükselirken bu tarihten sonra bir azalma gözlenmiştir. 2008 yılı itibariyle bu oran %43,3’e düşmüştür. Vergilerin aldığı paylarda da çok büyük değişimler gözlenmemekte, dolaylı vergilerin payı dolaysız vergilerin çok üzerinde yer almaktadır. 2005 yılından sonra özelleştirme gelirlerinde de artışlar söz konusudur.

Tablo 14: Genel Bütçe Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payları

	2004	2005	2006	2007	2008
TOPLAM GELİR	41,0	43,9	46,3	43,7	43,3
Özelleştirme Hariç Toplam Gelir	40,7	43,1	44,2	41,9	41,6
Vergiler	23,6	24,9	24,4	23,8	24,3
Dolaysız	7,3	7,5	7,0	7,2	7,3
Dolaylı	15,7	16,6	16,6	15,7	16,3
Servet	0,6	0,8	0,8	0,8	0,8
Vergi Dışı Normal Gelirler	3,1	3,4	3,7	2,9	2,6
Faktör Gelirleri	6,9	8,0	8,4	7,7	7,1
Sosyal Fonlar	7,0	6,9	7,7	7,5	7,6
Özelleştirme Gelirleri	0,4	0,8	2,1	1,8	1,6

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri.

Aşağıdaki şekilde genel vergi gelirleri tahsilâtının yüzde dağılımı verilmektedir.

Kaynak: Birol Kovancılar, Mustafa Miynat, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Kamu Kesimi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s.152, 2007 verileri Gelir İdaresi Başkanlığı, <http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_2.xls>, (14.01.2009).

Şekil 14: Genel Vergi Gelirleri Tahsilâtının Yüzde Dağılımı

Şekilden de görüleceği üzere özellikle 1990 yılından sonra dolaylı vergilerin payında artışlar gerçekleşmiştir. Dolaylı vergilerin bu kadar yüksek alınması konusunda verginin sosyal adaleti sağlayamadığına yönelik eleştiriler söz konusudur. Burada yapılması gereken ilk tespit, belli bir mal ve hizmet alımı veya satışı sırasında tahakkuk ettirilen dolaylı vergilerin (KDV, Özel tüketim vergisi, gümrük vergileri gibi) rekabet süreci üzerinde etkilerinin, doğrudan kazançlar üzerinden alınan dolaysız vergilerden daha olumsuz olduğudur. Bu nedenle gelişmiş piyasa ekonomilerinde dolaylı vergilerin toplam vergilerdeki payı mümkün olduğunca azaltılmaya çalışılmaktadır. Oysa Türkiye gibi bazı gelişmekte olan ülkelerde kamu gelirlerinin büyük bir kısmı dolaylı vergilerden elde edilmektedir. Burada rekabet süreci açısından iki nokta önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi dolaylı vergi oranlarının mümkün olduğunca düşük seviyede tutulması, ikincisi de dolaylı vergilerin tahsilinde kaçak oranının minimum düzeye çekilmesidir. Dolaylı vergilerin yüksek oranda olması, her şeyden önce talebi etkileyerek piyasaların daralmasına neden olmaktadır. Dolaylı vergilerin toplumsal refah üzerindeki olumsuz etkisi, tekellerin ve kartellerin üretimi kısıtlayıcı etkilerinden de daha vahim düzeylerde olabilmektedir. Diğer bir ifade ile yüksek dolaylı vergiler nedeniyle fiyat düzeyi tekel ve kartel uygulamalarıyla varılacak düzeylerin çok daha üstünde, üretim ve tüketim miktarları da tekel durumundan daha düşük bir düzeyde gerçekleşebilmektedir. Bu durumun kaynak dağılımını bozacağı ve refah düzeyini olumsuz yönde etkileyeceği muhakkaktır (Türkkan, 2006: 2). Dolaylı vergilerin olumlu yönü ise vergi uyumunun sağlanmasında uygun bir yol olması, çalışma üzerinde olumsuz ve bozucu etkilerinin bulunmaması ve ekonomik büyümeyi daha destekleyici olmasıdır (Kovancılar ve Miynat, 2008: 153).

Türkiye’de uygulanan mali disiplin programlarında harcamalarda beklenen azalma veya düşme söz konusu olmamış daha çok gelir artışları söz konusu olmuştur. Vergi gelirlerindeki artış daha çok dolaylı vergi artışlarından kaynaklanmış vergi gelirleri üzerinde yaratılan baskı faiz dışı harcamalardan daha yüksek olmuştur.

Tablo 15’te konsolide bütçe dengesinin GSYİH’ya oranları verilmektedir. Tablodan da görüleceği üzere giderler sürekli gelirlerden fazla olmuş bütçe dengesi açık vermiştir. Özellikle 1990’lardan sonra bir kırılma olduğu ve bütçe açıklarının

payında önemli artışlar olduğu gözlenmektedir. Bütçe açığının GSYİH'ya oranı 1990'larda %3,5 seviyelerinde iken bu oran 1996'da %8,27'ye, 2000'de %10,23'e ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında ise %16,19'a yükselmiştir. Bu tarihten sonra bütçe açığının GSYİH'ye oranı açısından düşmeye başladığını 2005'te %1,66'ya, 2006'da ise %80'e indiğini söyleyebiliriz. Faiz giderleri açısından duruma baktığımızda yine 1990'larda sonra oranların hızla yükselemeye başladığını ifade edebiliriz. Faiz giderlerinin tavan yaptığı yıl 2001 yılı olmuş, faiz giderlerinin GSYİH'ye oranı %23,27'ye yükselmiştir. Bu yıldan sonra faiz giderlerinde gözle görülür düşmeler söz konusudur. 2006 yılı itibariyle faiz giderlerinin GSYİH'ya oranı %7,98 seviyesindedir. Faiz dışı dengeyi incelediğimizde 1993'e kadar dalgalanmaların olduğu söylenebilir, fakat bu yıldan sonra faiz dışı fazla verilmeye başlanmıştır. 2005 yılı itibariyle faiz dışı dengenin GSYİH'ye oranı %7,17 seviyesindedir.

Tablo 15: Konsolide Bütçe Dengesi (GSMH'ya Oranı, %)

Yıllar	Gelirler	Giderler	Faiz Dışı Giderler	Faiz Giderleri	Bütçe Dengesi	Faiz Dışı Denge
1980	17,20	20,35	19,76	0,58	-3,15	-2,56
1981	17,36	18,89	17,96	0,93	-1,53	-0,60
1982	13,62	15,09	14,27	0,82	-1,48	-0,66
1983	16,51	18,75	17,24	1,51	-2,24	-0,73
1984	12,65	17,07	15,08	1,99	-4,42	-2,43
1985	10,05	15,27	13,37	1,91	-2,22	-0,32
1986	13,98	16,72	14,12	2,60	-2,75	-0,15
1987	13,92	17,39	14,37	3,02	-3,46	-0,44
1988	13,61	16,60	12,75	3,85	-2,99	0,87
1989	13,62	16,87	13,29	3,59	-3,26	0,33
1990	13,91	17,25	13,74	3,52	-3,35	0,17
1991	15,25	20,53	16,74	3,79	-5,28	-1,49
1992	15,79	20,08	16,43	3,65	-4,30	-0,65
1993	17,59	24,29	18,46	5,83	-6,70	-0,87
1994	19,16	23,08	15,41	7,67	-3,91	3,76
1995	17,75	21,78	14,44	7,33	-4,03	3,30
1996	18,04	26,31	16,31	10,00	-8,27	1,73
1997	19,56	27,19	19,44	7,75	-7,62	0,13
1998	22,21	29,12	17,58	11,54	-6,91	463
1999	24,19	35,88	22,18	13,69	-11,69	2,00
2000	26,88	37,11	20,83	16,27	-10,23	6,05
2001	29,36	45,54	22,28	23,27	-16,19	7,08
2002	27,78	41,99	23,13	18,86	-14,21	4,65
2003	28,11	39,38	22,83	16,54	-11,16	5,27
2004	25,80	32,80	19,81	13,10	-7,07	6,11
2005	28,36	30,03	20,64	9,39	-1,66	7,72
2006	30,12	30,93	22,95	7,98	-0,80	7,17

Kaynak: KOVANCILAR, B., & Miynat, M. (2008). Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Kamu Kesimi. Ankara, s.108.

Küresel piyasalarda yaşanan dalgalanmaların ekonomimiz üzerindeki olası olumsuz etkilerini en aza indirerek ekonomide sağlanan güven ve istikrarı korumak, ekonomik büyümeyi sürekli kılmak, tasarrufların ve yatırımların düzey ve oranını yükseltmek, istihdamı artırmak, cari açığa sürdürülebilir nitelik kazandırmak, cari

açığın sağlam kaynaklarla finanse edilmesini sağlamak, enflasyon oranını aşağı çekmek, mali disiplini korumak ve kayıtdışılıkla etkin mücadele etmek, sektör temsilcileriyle birlikte sektörel değişim ve dönüşüm süreci için strateji belgesi oluşturmak ve uygulamaya koymak programın makroekonomik öncelikleri olarak belirtilmiştir (Bümko, 2008).

Buna göre mali disiplin, makroekonomik istikrar ve enflasyonu düşürme amacından taviz vermeksizin; ekonominin rekabet gücünün artırılması, büyüme ve istihdamın desteklenmesi, borç stokunun GSYH'ya oranının düşürülmesi ve yerel idarelerin mali yapılarının güçlendirilmesi program döneminde izlenecek maliye politikasının temel amaçları olarak öngörülmüştür. Maliye politikasının, temel ekonomik gösterge ve dengelerde istikrar sağlamayı hedef alarak, belirlenecek mali kurala bağlı olarak yürütülmesi esas olarak ifade edilmiş, maliye politikasının sürdürülebilirliğinin makro ve mikro çerçevede daha da güçlendirileceği belirtilmiştir.

Tablo 16: Küresel Finansal Krizlerin Önlenmesinde Müdahale Çeşitleri

Faaliyet	Küresel Kamusal Mal	Dışsal Faydalar
Parasal zayıflıkları izleme ve raporlama	Evet, hükümetlerin üzerinde tarafsız, zamanında ve şarta bağlı olmayan uygunluk denetimi	Bölgesel finansal şüpheler hakkında erken uyarı sağlayarak, krizin önlenmesini sağlar.
Uluslararası finansal kurumların yerel borçlanma piyasasında borç sağlayıcısı olarak yer alması	Kısmen	Yatırımcıların tercihlerini artırarak kredilerde kalite sağlar. Farklı yatırım çeşitlerini teşvik eder.
Finansal fiyatta etkinliği sağlama	Evet	İşlem maliyetlerini düşürür. Sermayenin etkin kullanılmasına yol açar
Yerel borçlanma piyasasını geliştirmek	Evet	Borç alanlar için döviz kuru riskini azaltır. Gelişmekte olan piyasalardan uluslararası borç piyasalarına sermaye sızıntılarını azaltır.
Paranın uyumsuzluğunu ve manipülasyonları kontrol etmek	Evet zamanında	Siyasal ve finansal açıdan çift yönlü ortaya çıkan riskleri azaltır
Bilginin yayılması	Evet, koordine edilirse	Finansal bağlantıları güçlendirir. Finansal sektördeki zayıflıkları minimize etmek için en etkin uygulamaların oluşmasını ve yol haritasının gelişmesini sağlar
Sınır ötesi yatırımların artması	Evet	Gelişmekte olan piyasalardaki finansal sistemi güçlendirir. Yatırım çeşitlerini artırır.
Kolektif faaliyetleri düzenlemek	Evet	Finansal riskin bulaşmasını azaltarak, yeniden yapılandırmayı zamansal açıdan kısaltır.

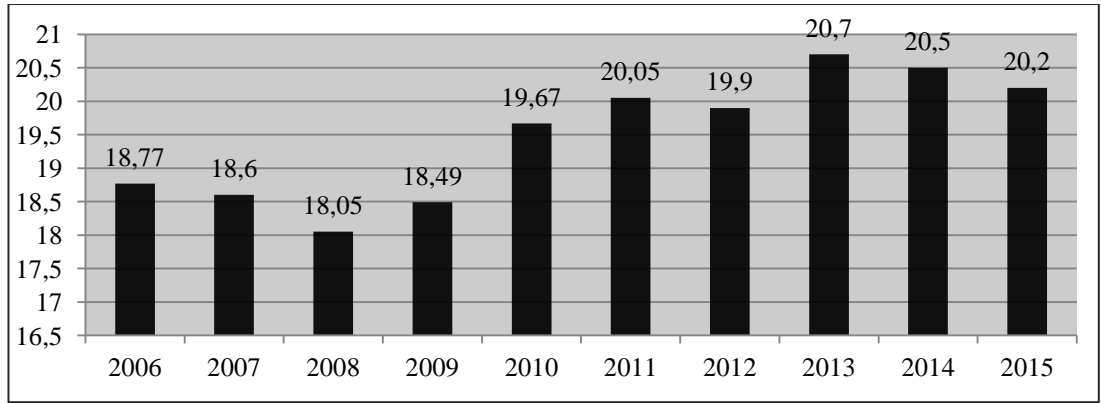
Kaynak: Miynat, M., Kömürçüler, E., & Uğur, A. (2010, Temmuz-Aralık). Bir Küresel Dışsal Maliyet Örneği Olarak Finansal İstikrarsızlıklarla Mücadele Yöntemleri. Maliye Dergisi(159), 119-136, s. 127.

Özetle 2008 global krizine gelinen süreçte, Türkiye’de borç stokunun milli gelire oranı düşmüş, mali disiplin önemli ölçüde sağlanmış, bankacılık kesiminin aktif yapısı güçlenmiş ve Merkez Bankası rezervleri artmıştır (Batirel, 2008: 9). Ancak bütçe faiz harcamaları hala yüksek, döviz kuru değerli ve enerji maliyetleri yüksektir (Batirel, 2008: 9). Bu veriler ışığında değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisi 2008 krizine güçlü; ancak cari açık boyutuyla riskli bir halde girmiştir. Süreci Türkiye ekonomisi %5 küçülmeye, borç stokundaki artışla atlattığı ve 2008’e

gelenin süreçte ortaya çıkan mali alan genişlemesi, global krizle beraber daralma sürecine girmiştir.

2.3.3.2008 Küresel Finans Krizi ve Mali Alan Oluşumunun Vergi Boyutu

Türkiye’de vergi gelirlerinin yıllar itibariyle seyri ve gelecek perspektifi orta vadeli programa bakılarak anlaşılabilir. Orta vadeli programa bakıldığında zaman içerisinde bahse konu oranın daha da azalacağı gözlemlenmektedir. Vergi gelirlerindeki azalış trendi mali alan dörtgeninin bu kısmı için bir daralmanın olacağını işaret etmektedir. Aşağıdaki şekilde 2006 - 2015 yılları arası vergi gelirlerinin GSYİH’ye oranları verilmiştir.

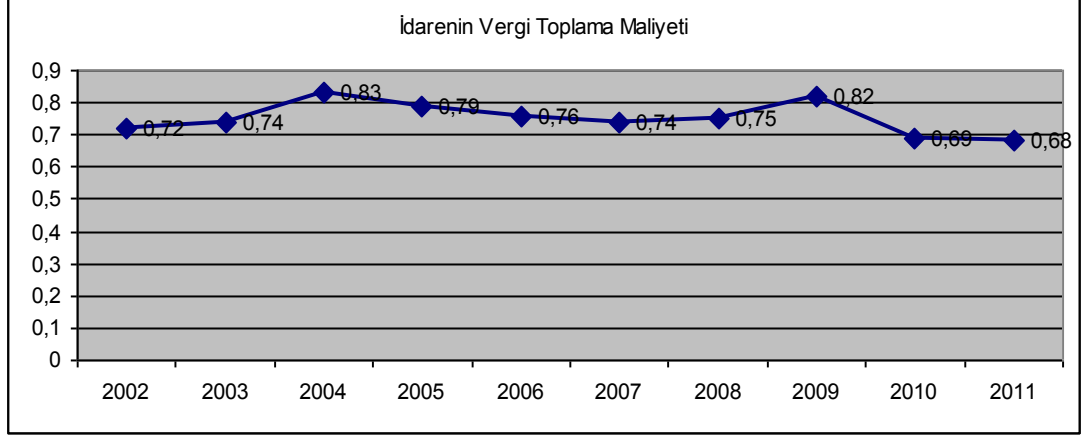
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, OVP (2013-2015), *Oran (%)

Şekil 15: Vergi Gelirleri/GSYİH (2006-2015)

Vergilerden kaynaklanan mali alan daralması, birkaç gerekçeyle açıklanabilir. En başta vergi sisteminin yapısı ve kayıt dışı ekonomi, mali alan daralmasına yol açmaktadır. Bu iki sorunun çözümü için vergi sisteminin yapısının gelir ve servet vergileri üzerine yük kaydırıcı biçimde dönüştürülmesi ve kayıt dışı faaliyetleri azaltarak vergi tabanının genişletilmesi gereklidir. Ancak bu tür politik karar ve icraatlar, mükelleflerin siyasi otoriteye bakışını değiştirebileceği için hükümetler tarafından cesurca uygulanamamaktadır. Bu olgu bahse konu alanlarda yapılacak reformları zorlaştırmaktadır.

Vergi idaresinin ve denetiminin etkinliği de mali alanı etkilemektedir. Vergi idaresinin etkinliği, vergi maliyetlerine ve vergi tahakkuk-tahsilât oranlarına

bakılarak anlaşılabilir. Aşağıdaki şekilde 2002 – 2011 yılları için Türkiye’de idarenin vergi toplama maliyeti verilmiştir.

Kaynak: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_62.xls.htm, Erişim, 01.02.2013

Şekil 16: Türkiye’de İdarenin Vergi Toplama Maliyeti

İdarenin vergi toplama maliyeti, Gelir İdaresi Başkanlığı’nın 100 TL’lik vergi toplamak için ne kadar masraf yaptığını göstermektedir. Bu oran, genel bütçe vergi gelirlerinin Gelir İdaresi Başkanlığı’nın harcamalarına oranlanmasıyla bulunmuştur. Oran incelendiğinde vergi maliyetinde azalma olduğu gözlemlenmektedir. Bu azalmada stopajla alınan vergilerin önemli katkısının olduğu unutulmamalıdır.

Vergi türleri itibariyle tahakkuk-tahsilât oranları da vergi idaresinin etkinliğinin bir göstergesidir. Tahakkuk-tahsilât oranları aşağıdaki tablodan gözlemlenebilir. İlk dikkat çeken nokta, tahsilâtın tahakkuka oranının düştüğüdür. Bu durum tahakkuk ettiği halde çeşitli nedenlerle tahsil edilemeyen vergilerin arttığını göstermektedir. 2011 yılı itibariyle tahakkuk eden vergilerin yaklaşık %15 i tahsil edilememiştir

Tablo 17: Türkiye’de Vergi Tahsilâtının Vergi Tahakkukuna Oranları (2006-2011)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Vergi Gelirleri	92,2	91,1	89,7	87,4	86,2	85,6
- Gelir Vergisi	87,7	87,6	86,9	85,1	82,9	83,6
- Kurumlar Vergisi	90,5	88,6	88,3	84,6	79,3	77,9
- Veraset ve İntikal Vergisi	57,5	57,0	45,9	56,1	55,2	57,5
- Motorlu Taşıtlar Vergisi	68,2	68,0	65,5	64,9	65,7	70,4
- Dahilde Alınan KDV	86,9	85,9	81,5	80,2	76,3	72,9
- Özel Tüketim Vergisi	98,5	98,0	97,3	96,8	96,5	95,2
- BSMV	97,6	95,5	95,9	96,4	95,9	96,5
- Şans Oyunları Vergisi	100,0	99,9	70,0	65,9	67,8	91,3
- Özel İletişim Vergisi	99,9	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8
- Gümrük Vergileri	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
- İthalde Alınan KDV	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
- Damga Vergisi	84,4	82,7	79,4	75,8	74,5	76,8

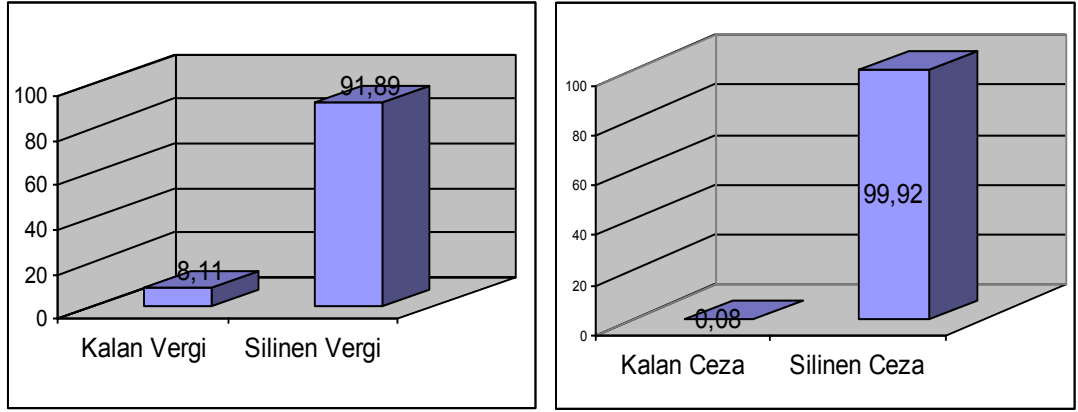
Kaynak: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm, Erişim, 01.02.2013

Tahakkuk-tahsilât oranları açısından bakıldığında ortalamanın altında (2011 yılı itibariyle %85) kalan vergiler, Gelir, Kurumlar, Dâhilde KDV, MTV ve VİV olduğu gözlemlenmektedir. Aslında burada Gelir, Kurumlar ve Dâhilde KDV konu ve mükellef açısından birbirleriyle ilişkili olan vergilerdir. Tahakkuk ettiği halde tamamen tahsil edilememelerinin gerekçesi üçlü bir incelemeyle buradan kolayca çıkartılabilir ve tahsilât tamamlanabilir. Çünkü bu olgu mali alan daralmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca kayıt dışı kesimlerin vergilendirilmesi açısından da bu üç vergi belirleyici noktadadır. Dolayısıyla aslında vergiler aracılığıyla mali alan genişlemesi yapılacaksa bu üç vergi üzerine odaklanması gerekmektedir. Motorlu taşıtlar vergisi, kayıt dışılığın en az olduğu vergilerden birisidir. Ancak tahsilât noktasında %30'lara varan bir sapma söz konusudur. Bu sapma taşıtın trafiğe çıkışına konulacak kurullarla azaltılabilir.

Uzlaşma sonuçları da vergi idaresinin etkinliğini göstermesi açısından bir ölçüt olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de vergi uyuşmazlıklarının çözüm yollarından birisi olan uzlaşma müessesesi, Vergi Usul Kanunu hükümleri çerçevesinde tarhiyat öncesi uzlaşma ve tarhiyat sonrası uzlaşma biçiminde ikili bir yapı içerisinde uygulanmaktadır. Tarhiyat öncesi uzlaşma sonuçlarına ilişkin resmi

bir istatistik mevcut değildir. Tarhiyat sonrası uzlaşma sonuçlarına ise ulaşılabilmektedir.

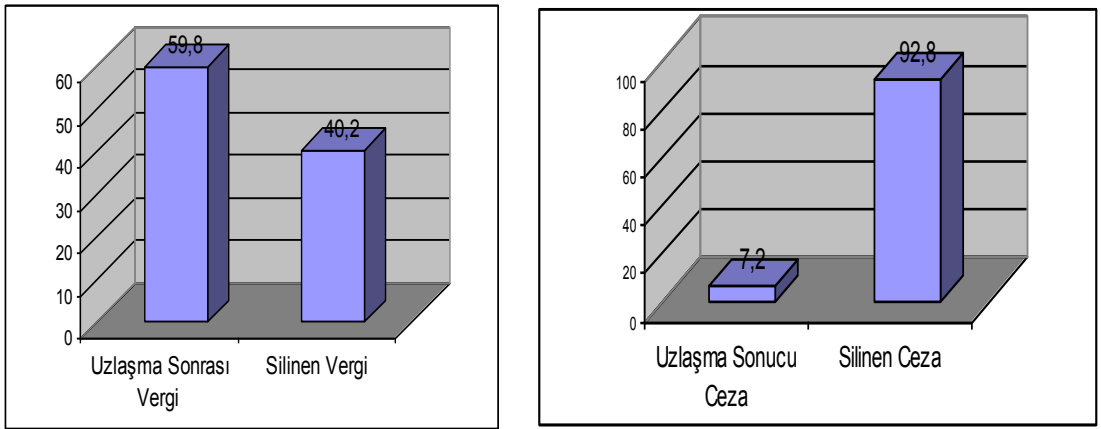
Tarhiyat sonrası uzlaşma sonuçları incelendiğinde, ciddi etkinsizliklerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede Şekil 17, 2011 yılı itibariyle, merkezi uzlaşma ve koordinasyon uzlaşma komisyonlarında uzlaşmayla sonuçlanan vergi ve cezaların uzlaşma sonucu ne kadar azaldığını göstermektedir.

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu 2011, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Nisan 2012

Şekil 17: Uzlaşma Sonucu Vergi Aslı ve Cezalarındaki Azalma (Merkezi Uzl. Kom. ve Koord. Uzl.Kom.)

2012 yılı için ise durum biraz daha iyidir. Şekil 18, 2012 yılı itibariyle vergi incelemesi sonucu kesilen vergi ve cezaların uzlaşma sonucu ne kadar azaldığını göstermektedir.

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu 2012, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Nisan 2013

Şekil 18: Uzlaşma Sonucu Vergi Aslı ve Cezalarındaki Azalma (2012)

2012 yılı verileri merkezi ve koordinasyon uzlaşma komisyonu kararlarının sonuçları ile beraber iller bazında (taşra) gerçekleşen tarhiyat sonrası uzlaşma komisyonu kararlarının sonuçlarını da içermektedir. 2012 sonuçları, 2011 sonuçlarına nazaran biraz makul olmakla beraber, cezaların tamamına yakını vergi asıllarının ise %40'ının silindiği anlaşılmaktadır.

Buradaki etkinsizlik sorununa; sadece uzlaşma müessesesi açısından bakmamak gerekir. Uzlaşma müessesesinin evveliyatı, vergi incelemesidir. Vergi incelemesiyle ilave vergi maliyetleri oluşmakta, vergi idaresi para ve zaman kaybına uğramaktadır. Eğer kesilen cezanın tamamına yakını, vergi asıllarınınsa önemli bir kısmı daha henüz yargıya intikal etmeden siliniyorsa, vergi inceleme sonuçlarının doğruluğunda sorunlar var demektir. Zira vergi idaresinin etkinliği, inceleme sürecinden yargı kararlarının sonuçlarına kadar bütün aşamaları kapsayan bir zincir biçimindedir. Zincirin bir halkasını oluşturan uzlaşma müessesesindeki etkinsizlik önceki ve sonraki aşamaları da etkilemektedir.

Vergi denetiminin etkinliği, mali alanı etkileyen bir başka olgudur. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın 2011 yılı Faaliyet Raporu'na bakıldığında, 3,4 milyon mükellefin yaygın ve yoğun vergi denetimine tabi tutulduğu anlaşılmaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu 2011, 2012: 39). Aynı yıl gelir, kurumlar vergisi ve KDV mükelleflerinin toplamı, 8,8 milyondur. Bu durumda yaygın ve yoğun denetime tabi tutulan mükellefler, bu üç verginin mükelleflerinin %39'udur. Ancak, konuya, vergi incelemesi açısından bakıldığında incelenebilen mükelleflerin sayısının oldukça az olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 18:Türkiye’de Vergi İncelemesi ve Denetim Sonuçları

	Gelir Vergisi (1)	KV (2)	KDV (3)	Toplam (1,2,3)
Toplam Mük. Sayısı	5.846.183	663.967	2.293.765	8.803.915
İncelenen Mük. Sayısı	1.641	709	4.536	6.886
İncelenen Mük. /Toplam Mük. Sayısı	0,03	0,11	0,20	0,08
İncelenen Matrah	1.586.197.618	4.251.799. 781	9.136.386.24 1	14.974.383. 640
Bulunan Matrah Farkı	18.430.305	18.600.315	334.385.008	371.415.628
Bulunan Matrah Farkı/İncelenen Matrah	1,16	0,44	3,66	2,48
Tarh Edilen İlave Vergi	5.180.306	4.581.149	142.277.905	152.039.360

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu 2011, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Nisan 2012. adlı yayından düzenlenmiştir.

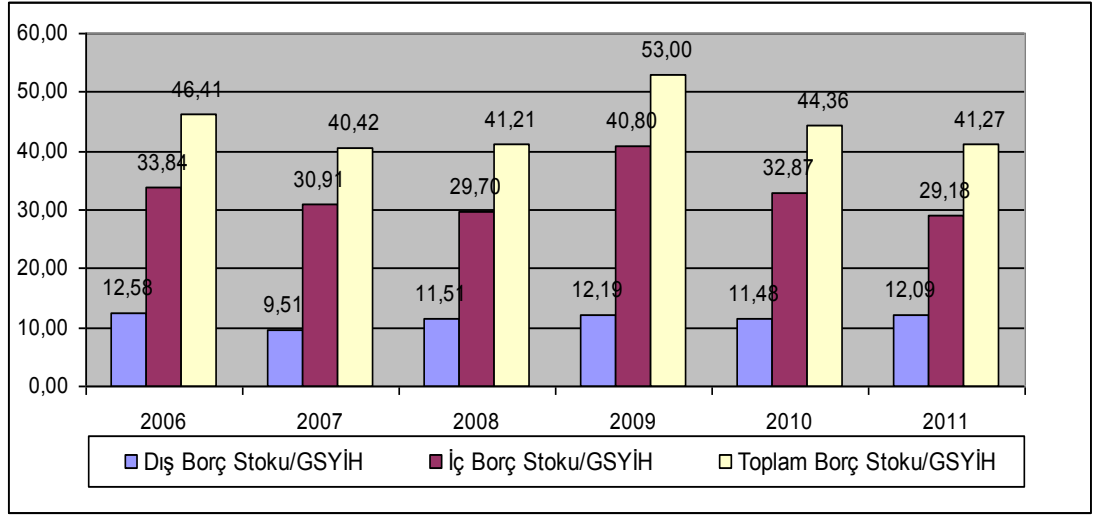
Yukarıdaki tabloya göre, incelenen matrah ile bulunan matrah farklarının da oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca denetim elemanları kadrolarının önemli bir kısmı da boştur.

Tahakkuk- tahsilât oranının fazlalığı, denetim miktarının azlığı, ilave vergilerin ve kesilen cezaların tamamına yakınının uzlaşma yoluyla silinmesi ve nihayet denetim kadrolarının yetersizliği mali alan oluşturulmasını olumsuz etkilemektedir.

Bütün bu bilgilerin sonunda vergi hâsılatının artırılması yoluyla mali alanın genişletilmesi için Türkiye’de aslında yapılabilecek ilave çabaların olduğu gözlemlenmektedir. Bu noktada öteden beri sorun olan kayıt dışı ekonomi, vergi denetiminin yetersizlikleri ve tahsilât sorunlarının mali alanı daraltan önemli unsurlar olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.4.2008 Küresel Finans Krizi ve Mali Alan Oluşumunun Borçlanma Boyutu

Türkiye’de kamu borç stokunun seyrini izleyerek mali alan oluşumuna olası etkilerini yorumlayabilmek mümkündür. Aşağıdaki şekilde 2006 - 2011 yılları arası dönem için kamu borç stokunun GSYİH’ye oranı verilmiştir.

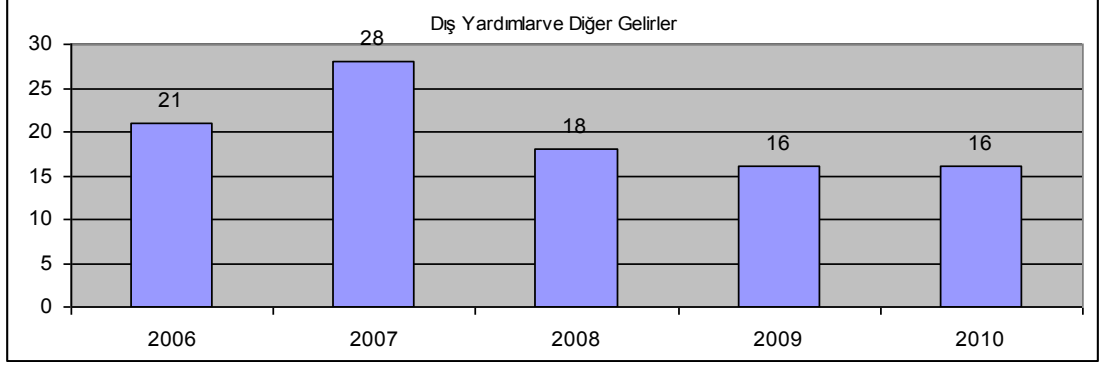
Kaynak:<http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=BKsmUPQeFbnBXCDahrXm1A==H7deC+LxBI8=&mid=614&cid=22&nm=40#>

Şekil 19: Türkiye’de Kamu Borç Stokunun GSYİH’ya Oranı

Şekil incelendiğinde iç borç stokundaki artışların özellikle, kriz yılları olan 1994, 2001, 2009 yıllarında olduğu açıkça görülmektedir. Bu görünümünden, kriz yıllarında iç borçlanmanın mali alanı daralttığı sonucu çıkmaktadır. Orta vadeli program hedefleri dikkate alındığında, iç borç stokunun GSYİH’ye oranının azalacağı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde finansal derinliğin de artacağı göz önünde bulundurulduğunda, iç borçlanma açısından mali alanın genişleyeceği söylenebilir.

Dış borç boyutundaysa 2007 yılı hariç ortalama olarak milli gelirin %12’si civarında bir dış borç stokunun olduğu gözlemlenmektedir. Bu oranlar, 1990’lı yıllara göre dış borç stoku açısından bir rahatlamanın olduğunu göstermektedir. Toplam kamu borç yükü açısından bakıldığında, Maastricht Kriterlerinin çok altına düşüldüğü gözlemlenmektedir. Bu bilgiler ışığında Türkiye’de kamu borç yükünün düzeyinin düşmesi, mali alan oluşumu açısından olumlu bir tablo sergilemektedir.

Öte yandan Türkiye'ye sağlanan dış yardımlarda bir azalma olduğu Şekil 20'den izlenebilir.

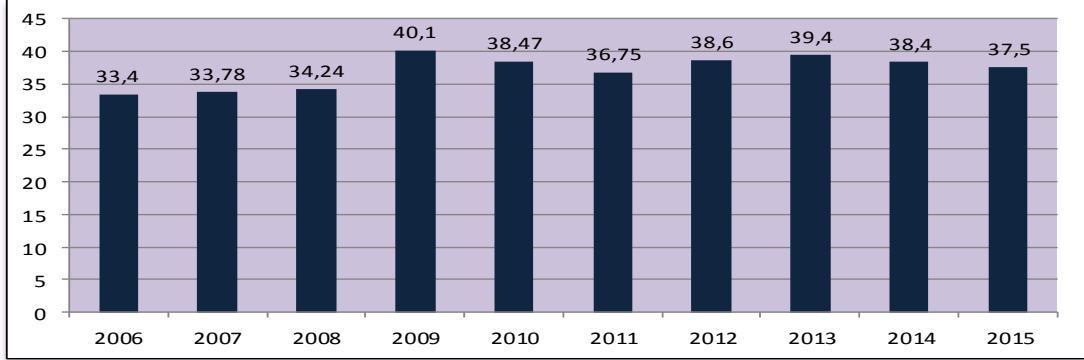
Kaynak: <http://databank.worldbank.org> , Dünya Bankası, *Oran (%), Erişim, 01.02.2013

Şekil 20: Türkiye'de Yardımlar ve Diğer Gelirler (2006-2010)

Yardımlar, daha çok az gelişmiş ülkelerle gelişme sürecine yeni girmiş ülkelerin mali alanını genişletme açısından gereklidir. Türkiye'nin belli bir gelişme trendini yakalamış olması sebebiyle, dış yardımlarla mali alanı genişletmesinin çok fazla gerekli bir durum olmadığı sonucuna varılabilir.

2.3.5.2008 Küresel Finans Krizi ve Mali Alanın Oluşumunun Kamu Harcamaları Boyutu

Türkiye'de kamu harcamalarının seyrini izleyerek mali alan oluşumuna katkısını değerlendirmek mümkündür. Aşağıdaki şekilde 2006 – 2015 yılları için toplam harcamaların GSYİH'ye oranları verilmiştir. Şekilden kamu harcamalarının milli gelire oranlarının %35 - %40 bandında seyrettiği gözlemlenmektedir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, OVP (2013-2015), *Oran (%)

Şekil 21: Toplam Harcamalar /GSYİH (2006-2015)

Gelecek perspektifi de dikkate alınarak bir yorum yapılırsa, bahse konu oranda bir azalmanın olmayacağı anlaşılmaktadır. Ancak, aşırı bir artış da söz konusu değildir. Artışın söz konusu olmamasında, 5018 sayılı Kanun’la getirilen Performans Esaslı Bütçeleme, mali şeffaflık, hesap verilebilirlik, mali disiplin ilkeleri ve denetimin kapsamının genişletilmesinin önemli payları vardır.

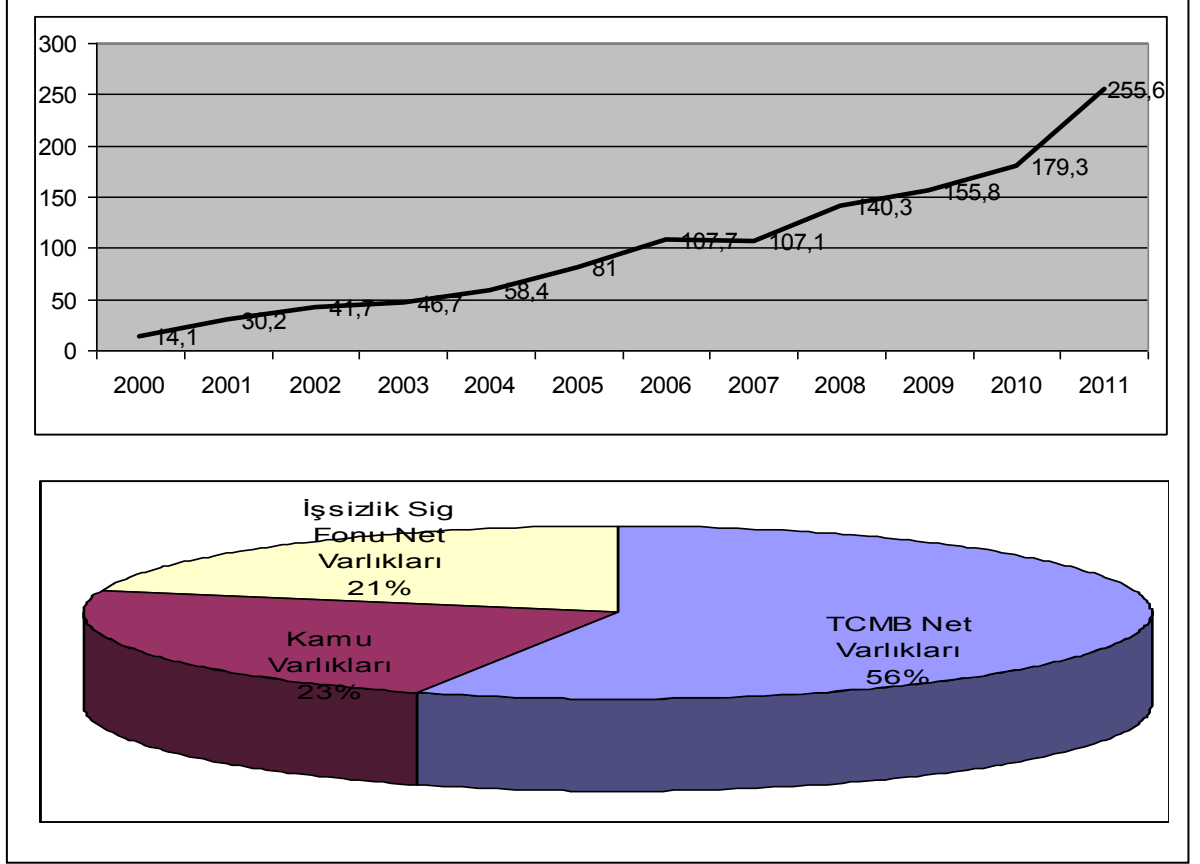
Türkiye’de kamu harcamaları boyutuyla mali alanı kısıtlayan üç önemli kalem vardır. Bunlar sırasıyla borç faiz ödemeleri, sosyal güvenlik açıkları için yapılan transferler ve tarımsal desteklemelerdir. Öte yandan sosyal içerikli yatırım harcamaları da oldukça yetersizdir.

2.3.6.2008 Küresel Finans Krizi ve Mali Alan Oluşumu Açısından Kamu Varlıkları

2011 yılı itibariyle kamunun toplam varlıkları içerisinde en önemli pay, Merkez Bankası varlıklarına ait olup ikinci sırayı kamu varlıkları, üçüncü sırayı ise işsizlik sigortası fonu varlıkları almaktadır. Kamunun toplam varlıklarının artması, özellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkan mali sorunların çözümü için oldukça önemlidir. Dolayısıyla kamu varlıklarındaki artış, Türkiye’de mali alan oluşumunun önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Mali alanın diğer unsurlarıyla karşılaştırıldığında, mali alan oluşumuna en büyük katkının bu kısımdan geldiği gözlemlenmektedir. Aşağıdaki şekilde Türkiye’de kamu varlıklarının durumu gösterilmiştir. Buna göre en büyük pay % 56

ile TCMB net varlıklarına aittir. Ardından % 23 ile kamu varlıkları, son olarak da % 21 ile işsizlik sigortası fonu net varlıkları gelmektedir.

Kaynak: <http://www.hazine.gov.tr/default.aspx?nsw=BKsmUPQeFbnBXCDahrXm1A==&H7deC+LxBI8=&mid=614&cid=22&nm=40#>, Erişim, 02.02.2013

Şekil 22: Türkiye’de Kamu Varlıkları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.TÜRKİYE UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler, krizler süresince ve sonrasında uygulanan mali uyum politikaları ve bu politikaların mali alan oluşumuna katkıları değerlendirilmiştir.

3.1.1.1994 KRİZİ VE SONRASININ MALİ UYUM POLİTİKALARI ve MALİ ALAN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1970 – 1980 döneminde, giderek artan kamu açıklarının finanse edilmesi gerekliliği üzerine 1970 yılında yapılan devalüasyon ve ardından 1973 yılında meydana gelen birinci petrol krizi sebebiyle ortaya çıkan petrol fiyatlarındaki artış, borç miktarının da artmasına yol açmıştır. 1970’ li yılların sonlarına doğru ikinci petrol krizinin de yaşanmasından sonra ise az gelişmiş ülkelerin çoğu 1980 sonrası dönemde dünyadaki ekonomik durgunluktan olumsuz etkilenmiş, Türkiye’nin de dâhil olduğu birçok borçlu ülke oldukça zor durumda kalmıştır.

1977 yılında birinci ve ikinci petrol krizinin de etkisiyle Türkiye vadesi gelen dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) borçlarını ve bu borçların faizlerini ödeyemez hale gelmiştir (Karagöl, 2010: 25). 1980’li yıllarda dışa açık ekonomi modelinin benimsenmesiyle dış borç miktarında önemli artışlar gözlenmesine rağmen elde edilen ihracat gelirleriyle dış borçların anapara ve faiz ödemeleri yapılarak borç sürdürülebilirliği sağlanabilmiştir.

1990’lı yıllarda ise koalisyon hükümetleri alınan dış borçları popülist politikalar uğruna, yanlış alanlarda kullanarak başarısız uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Kamu çalışanlarına verilen yüksek ücretler, bunlar dolayısıyla

ortaya çıkan KİT ve kamu açıkları, vergi gelirlerinin dış borç ödemelerini karşılayamamasına ve iç piyasadaki açığa bağlı olarak döviz rezervlerinde hızlı ve ani erimelere yol açmıştır. Bu dönemde alınan dış borçların döviz yaratıcı gelir oluşturmak yerine dış borç anapara ve faiz ödemelerinde kullanılması büyük bir sızıntıya neden olmuş, Türkiye ekonomisi 1994 yılında ilk defa dış borç ödemek için içeride daha fazla borçlanmıştır (Karagöl, 2010: 26).

1994 yılına yaklaşılırken kısa dönemde uygulanacak olan politikaların faiz oranlarını düşürme amacı taşıyacağı; çünkü kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunun açıklanmasıyla ekonomiye likidite enjekte edilmeye başlanmıştır. Faiz oranlarının düşeceği yönündeki beklenti ve yüksek likiditeden dolayı döviz talebi hızla artmaya başlamış; artan döviz talebi yüksek döviz rezervlerini satarak sınırlanamayınca ücretler düşürülmüş, işsizlik artmış, yüksek bir devalüasyon ve üç basamaklı enflasyon dönemi yaşanmıştır.

Ülkede devam eden siyasi istikrarsızlığın da yadsınamaz etkisiyle dolar – TL paritesi bozulmuş, enflasyonist beklentiler artmış ve Hazine içeride borçlanamaz duruma gelmiş, en sonunda da siyasal iktidar 5 Nisan 1994 Tarihli bir ekonomik istikrar paketi yürürlüğe koymak durumunda kalmıştır.

On dört aylığına uygulamaya konulan bu istikrar paketinin en temel amacı enflasyon oranını azaltmak, ulusal paraya kararlılık kazandırarak ihracatı arttırmak ve nihayetinde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine geçiş yapmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için de öncelikle kamu kesimi gelir - gider dengesini kurmak ve devletin borçlanma ihtiyacını düşürmek, ödemeler bilançosu açıklarını daraltarak döviz piyasasında arz talep dengesini sağlamak gerekmektedir.

Ancak uygulanan bu istikrar programı beklentilerin aksine ekonomide stagflasyona neden olmuş ve mal piyasasında talep daralması yaşanmıştır. Yaşanan bu talep daralması diğer sektörleri de ciddi ölçüde etkilemiş, ekonomide fiyat istikrarı sağlanamamıştır. Bunun yanı sıra TL, dolar ve mark karşısında aşırı değerli hale gelmiş ve yaşanan ekonomik bunalımdan en fazla etkilenenler emek geliri elde edenler olmuştur.

5 Nisan 1994 Kararları'nın maliye politikası boyutu mali alan oluşturma imkânı açısından incelendiğinde, öncelikli olarak enflasyonun düşürülmesi ve ekonominin olabildiğince hızlı bir şekilde istikrara kavuşturulması sonrasında ise bu istikrarın sürekliliğinin sağlanmasının amaçlandığı görülmektedir.

Bu kararlar doğrultusunda gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 1994 yılında beyan ettikleri matrahlar üzerinden ek bir vergi ödemeleri, bir defaya mahsus olmak üzere; net aktif ve eşdeğer matrah ile birden fazla konutu olanların da düşük oranlı bir vergi ödemeleri gibi tedbirler uygulamaya konularak ek vergi aracılığıyla kamu gelirlerinin artırılması yoluna gidilmiştir. Kamu gelirlerini arttırıcı bu uygulama sayesinde vergi gelirleri artmış ve vergi gelirleri açısından mali alan oluşturma fırsatı doğmuştur. Öyle ki, 1990 yılına oranla 1995 yılında dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payı artarak %48'den %59'a çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye'de ek vergilerden sağlanan bu gelir artışı mali alan oluşumu açısından olumlu sonuçlar doğurmuş olsa da, normalde hem vergide adaletin sağlanması açısından hem de talebi olumsuz etkileyerek piyasaların daralmasına yol açacağından dolaylı vergi artışı pek arzu edilen bir durum değildir.

Türkiye' de kamu finansman politikası, 1989 yılından sonra yabancı sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla iç borçlanma ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşümle birlikte ülkeye gelen spekülasyon amaçlı yabancı sermaye devlet borçlanmasında kullanılmış, bu da hem borç stokunu arttırmış hem de faiz kur makasının açılması sebebiyle cari açığın artmasına yol açmıştır.

5 Nisan Kararları'nın uygulamaya konulmasından kısa bir süre sonra hem Hazine bonolarının süresinin uzatılması hem de faizlerinin düşürülmesi için çalışılarak kısa süreli de olsa başarı sağlanmıştır. Ancak uzun dönemde kamu borç stokunda meydana gelen hızlı artışlar 1990'ların sonlarına doğru hem ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş hem de bir nevi kendisinin ortaya çıkardığı bu krizlerle mücadelede hükümetin hareket alanını daraltmıştır. Yani 1994 Krizi sonrasında uygulanan politikalar borçlanma açısından mali alan oluşumuna katkı sağlamamış, aksine hükümetin hareket alanını daraltarak olumsuz bir etki oluşturmuştur.

5 Nisan 1994 Kararları'yla sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından ekonomide piyasa mekanizmasının işlediği bir devlet yapısına geçilmesi hedeflenmiştir. Ancak bu konuda başarıya ulaşılamamış, devletin ekonomideki rolü yeniden tanımlanamamış ve özelleştirme açısından da kayda değer bir mali alan genişlemesi kaydedilememiştir.

3.1.2.2001 KRİZİ VE SONRASININ MALİ UYUM POLİTİKALARI ve MALİ ALAN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2001 Krizi sonrasında yürürlüğe koyulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'yla birlikte kamu maliyesinin düzenlenmesine yönelik yeni kararlar alınmıştır. Bu kararların temeli sıkı para ve maliye politikalarına dayanmaktadır. 2001 Krizi sonrası uygulanan bu politikalar neticesinde Türkiye ekonomisi hızlı bir büyüme sürecine girmiş, 2002 - 2007 döneminde ortalama olarak yıllık yüzde 7 oranında büyümüştür.

10 ay boyunca uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel amacı kamu kesiminin borçlarını azaltarak faiz harcamalarını düşürmek; böylelikle de özel yatırımlarda ve büyümede artış sağlamaktır. Bu program üç temel unsura dayanmaktadır:

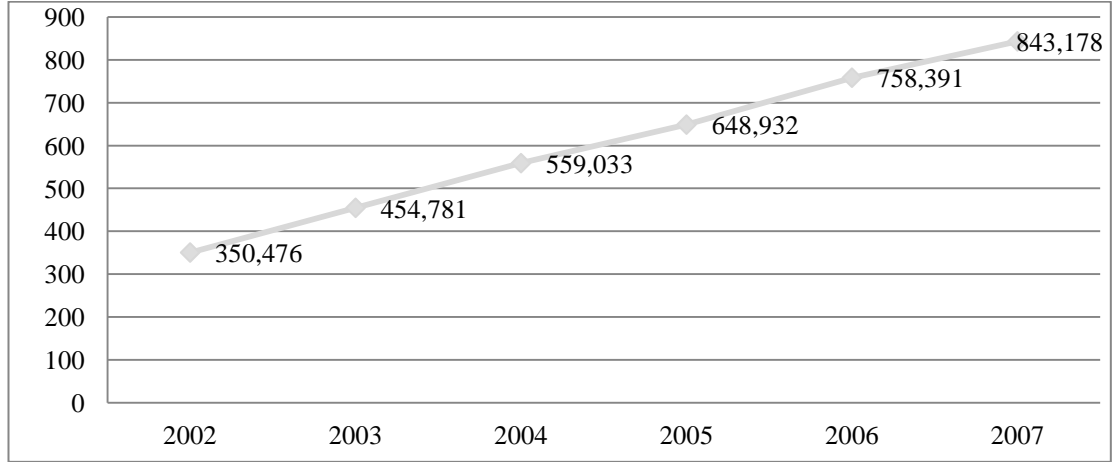
1. Sıkı bir maliye politikası,
2. Enflasyon hedefi ile uyumlu bir gelirler politikası,
3. Enflasyonu ve reel faizleri düşürmeye yönelik para ve döviz kuru politikası.

Program çerçevesinde (Taşar, 2010: 82);

1. Merkez Bankası'nın özerkliğinin sağlanması ve piyasa ekonomisinin düzenlenmesi amacıyla Merkez Bankası Kanunu, doğal tekellere ve ağ endüstrilerine yönelik düzenleyici kurum yasaları aracılığıyla Telekomünikasyon, Tütün, Şeker Üst Kurulları oluşturulmuştur.

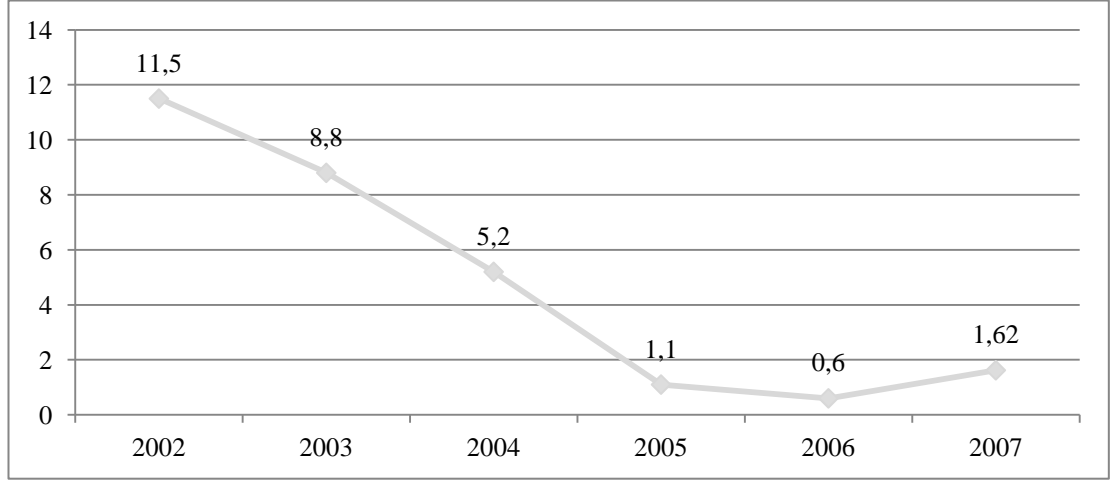
2. Sağlam bankacılık sistemi rasyolarının oluşturulması amacıyla Bankacılık Kanunu Aracılığıyla BDDK kurulmuş ve TMSF'ye işlerlik kazandırılmıştır.
3. Yatırımcılar için orta vadeli perspektif sağlanması amacıyla kur sistemleri kullanılarak dalgalı kur sistemine geçilmiş, yönetimli dalgalanma ve örtülü kur çapası uygulanmıştır.
4. İstikrarlı bir ekonomik büyüme sağlama amacıyla yüksek oranlı faiz dışı fazla, Cari Açık/Milli Gelir oranının kontrolü ve finansmanı yoluyla düşük kur politikasıyla oluşan cari açık, dış borçlanma rakamlarına yansımıştır.

Aşağıdaki şekillerde 2002 - 2007 yılları arası güçlü ekonomiye geçiş programı dönemi için bazı temel ekonomik göstergeler verilmiştir. Şekil 21'den hareketle GSYİH'de düzenli bir artış olduğu, Şekil 22'den hareketle ise bütçe açıklarının oldukça hızlı ve kalıcı olarak düşürüldüğü söylenebilir.

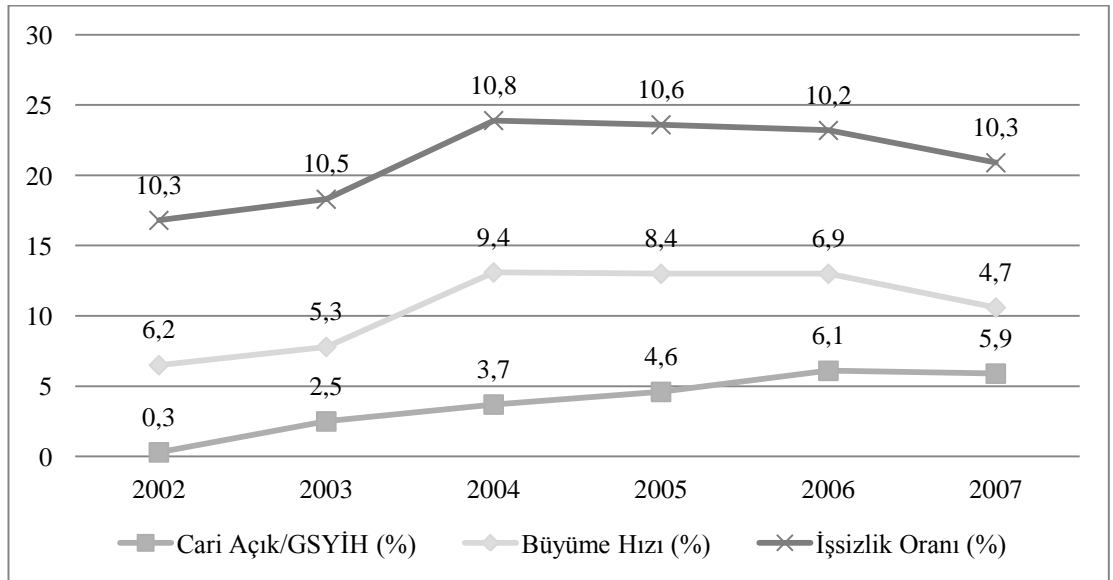
Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor (2009).

Şekil 23: 2002- 2007 Yılları Arası GSYİH (Cari fiyatlarla, milyon TL.)

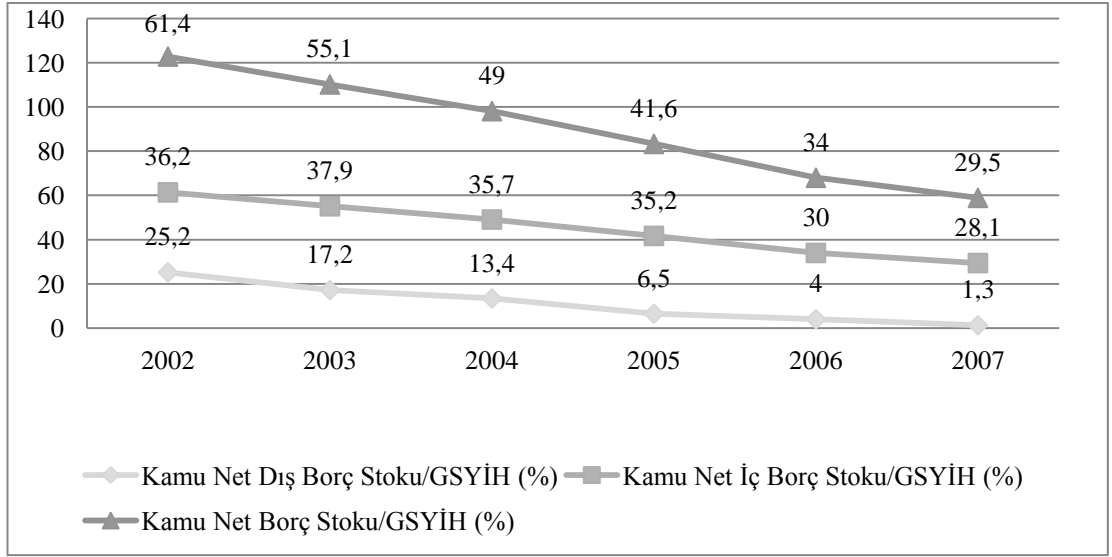
Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor (2009).
Şekil 24: 2002- 2007 Yılları Arası Bütçe Açığı/GSYİH(%)

Aşağıdaki şekilde cari açık/GSYİH (%), büyüme hızı ve işsizlik oranları verilmiştir. 2004 yılında büyüme hızında gözlenen ciddi sapma ve işsizlik oranlarının stabil durumda olması dikkat çekerken cari açığın GSYİH'ye oranında da artış olduğu görülmektedir.

Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor (2009).
Şekil 25: 2002- 2007 Yılları Arası Cari Açık/GSYİH (%), Büyüme Hızı (%) ve İşsizlik Oranı (%)

Bir diğerk şekilde ise kamu net borç stoku ve bileşenlerinin GSYİH'ye oranları yer almaktadır. Bahse konu dönemde kamu net borç stokundaki azalma ve bu azalmanın çok büyük ölçüde kamu net dış borç stokundaki azalmadan kaynaklanıyor olması oldukça önemlidir. Bu durum kamu borç stokunun kontrol altına alındığının ve bu sayede borcun çevrilebilirliğinin sağlandığının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. 2001 yılı sonrasında iç ve dış borç stokunun GSMH'ye oranında gerçekleşen önemli ölçüdeki bu azalma mali alan oluşumunu olumlu olarak etkilemiş ve mali alanın genişlemesini sağlamıştır.

Kaynak: Maliye Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor (2009).

Şekil 26: 2002- 2007 Yılları Arası Kamu Net Borç Stoku ve Bileşenleri/ GSYİH (%)

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıyla birlikte vergi tabanının genişletilmesi ve vergi yükünün adil dağılımının sağlanması için; vergi gelirlerinin ek vergiler aracılığıyla arttırılması, Akaryakıt Tüketim Vergisi'nin en az hedeflenen enflasyon ölçüsünde ayarlanması ve ATV tahsilâtının GSMH içindeki payının %2,8 olması, vergi tabanının yaygınlaştırılması amacıyla vergi kimlik numaralarının kullanımının arttırılması, vergi kayıp ve kaçığının en aza indirilmesi amacıyla vergi denetimlerinin arttırılması, vergi tahsilâtının arttırılması için vergi gecikme faiz ve cezalarının enflasyonla uyumlu hale getirilmesi gibi çeşitli düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür.

Uygulanan bu politikalar sayesinde kamu gelirleri arttırılmış, artan kamu gelirlerinden dolayı da mali alan genişlemesi yaşanmış ve hükümetin hareket alanı artmıştır.

2000 yılında uygulanan enflasyonu düşürme programı uygulamaya konulduğu ilk 10 ay içerisinde kamu gelirlerini arttırıp kamu harcamalarını azaltarak çok iyi bir performans göstermiştir. Bu başarılı performansın sebebi ek vergi düzenlemelerine bağlı olarak vergi gelirlerinin artması, faiz dışı harcamaların kontrol altına alınabilmesi, faiz oranlarının düşmesi, dış borçlanma olanaklarının artması ve 2000 yılı sonrasında özelleştirmeden elde edilen gelirlerin fazlaşmasıdır (Kaya, 2013: 22).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'yla beraber kamu harcamalarının denetiminde kapsamın genişletilmesi, fonların tasfiyesi ve 5018 sayılı Kanun'un uygulanmaya başlanmasıyla kamu harcamalarında önemli ölçüde disiplin sağlanmıştır. Faiz oranları ve enflasyon oranları hızla düşerken faiz dışı fazla artmıştır. Bu olgular Türkiye'de mali alanı genişletici katkılar sağlamıştır.

3.1.3.2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE SONRASININ MALİ UYUM POLİTİKALARI ve MALİ ALAN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2008 yılının başlarında ilk olarak ABD'de ortaya çıkan ve daha sonra dalga dalga tüm dünyaya yayılan küresel finans krizi Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiş, 2008 yılında % 0,7 oranında büyüyen ekonomi, krizin etkilerini yoğun bir şekilde hissettirdiği 2009 yılında % 4,7 oranında küçülmüştür.

Türkiye'yi dış ticaret, finansman ve ekonomik beklentiler kanallarıyla etkileyen küresel krizle birlikte kredi piyasaları donma noktasına gelmiş, borsalarda önemli düşüşler gözlenmiş nihayetinde de tüketim beklentilerinin olumsuz dönüşmesiyle ülkeler resesyona girmişlerdir.

Türkiye'de ilk etkileri büyüme oranlarında görülmeye başlanan bu krizle birlikte dünya ekonomik büyümesi neredeyse yıllar öncesine geri dönmüştür. 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren büyüme hızında önemli düşüşler gözlenmiş,

büyüme rakamları beklenenin altında gerçekleşmiştir. 2008 Haziran ayından sonra işsizlik oranları artmaya başlamış, artan işsizlik ülkede sosyal açıdan önemli sayılabilecek tahribatlara yol açmıştır.

Gelinen bu noktada küresel krizle beraber, maliye politikasının tekrar gündeme gelmesi, krizin uzun süreli etkilerinin giderilmesinde genişletici politikaların uygulanmasını gerekli kılmıştır (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 76). Genişletici politikalar için ise her an hükümetin kullanımına hazır bir mali kaynak deposunun var olması zorunluluğu mali alan tartışmalarını derinleştirmiştir.

Krizlerle mücadele politikalarının enflasyonu düşürme odaklı olması, yurt içi üretimi düşürerek bir taraftan büyümeye zarar vermiş, bir taraftan da gelir dağılımını bozmuştur. Bu süreç, yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Arayışların önemli bir kısmı, kamu bütçesi üzerine yoğunlaşmıştır. Kamu bütçesinin miktar ve içeriğinin yeniden düzenlenmesine ilişkin politika önerileri geliştirilmiştir. Bunlardan birisi de, hükümetlerin hareket alanını genişletecek bir mali alana sahip olmaktır. Mali alan özellikle krizlerin neden olduğu refah kaybının telafisi için kullanılabilir bir “kaynak deposu” niteliğindedir. Mali alan; vergi gelirleri yoluyla, kamu harcamaları yoluyla, borçlanma yoluyla ve kamu net varlıklarındaki artış yoluyla genişletilebilir.

Bu doğrultuda Türkiye’de vergi gelirlerinin GSYİH’ye oranı incelendiğinde, mevcut durum itibariyle sosyal güvenlik kesintileri hariç bu oranın %20’ler civarında olduğu görülmektedir. Sosyal güvenlik kesintileriyle beraber ise bu oran %25 civarına çıkmaktadır. OECD ülkelerinde sosyal güvenlik kesintileri hariç %25 civarında olan bu oran sosyal güvenlik dâhil %34 civarındadır.

Türkiye’de vergi yükü, sosyal güvenlik hariç tutularak OECD ülkeleriyle kıyaslandığında 5 puan daha düşük kalmakta, sosyal güvenlik dâhil olduğundaysa 9 puan daha düşük kalmaktadır. Bu kıyaslama bizi, Türkiye’de aslında mali alanın daralmasına yol açan etmenlerden birisinin sosyal güvenlik kesintileri olduğu sonucuna götürmektedir. Zira kayıt dışı istihdam ve bordroların asgari ücretten yapılıyor olması gibi sorunlar, sosyal güvenlik sisteminin finansman imkânlarını

kısıtlamaktadır. Bu olgu, merkezi bütçeden bu alana kaynak aktarılmasına neden olarak mali alan dörtgeninin gelir boyutunu zayıflatmaktadır.

Vergi gelirlerinin artırılması yoluyla mali alan genişlemesi için Türkiye’de öncelikle kayıt dışı ekonomi, vergi mevzuatının basitleştirilmesi, vergi denetimindeki yetersizlikler ve tahsilat aşamasında yaşanan sorunlar gibi mali alanı daraltan unsurlarla ilgili ciddi düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

Borçlanma açısından bir inceleme yapılacak olursa iç borç stokunun genel olarak kriz yıllarında artmış olduğu ve bu artışın mali alan daralmasına yol açtığı söylenebilir. Ancak orta vadeli program hedefleri incelendiğinde, iç borç stokunun GSYİH’ye oranında azalma olacağı yönünde ciddi bir beklenti olduğu görülecektir. Bu azalma gerçekleştiğinde iç borçlanma açısından mali alan genişlemesi mümkün görünmektedir.

Dış borç stoku ise 1990’lı yıllarla kıyaslandığında nispeten olumlu bir tablo sergilemektedir. Hatta toplam kamu borç yükü açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse Maastricht Kriterlerinin oldukça altına düştüğünü söylemek mümkündür. Bu sebeple Türkiye’de kamu borç yükünün azalmasının mali alan oluşumuna olumlu yönde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2008 krizi sonrası Türkiye’de mali alan oluşumuna en önemli katkıyı kamu varlıklarındaki artışın sağladığını söylemek mümkündür. Kamunun toplam varlıklarının artması, kriz dönemlerinde baş gösteren mali sorunların çözümü için oldukça önemlidir. Kamunun toplam varlıkları içindeki en büyük pay Merkez Bankası varlıklarına aittir.

Öte yandan 5018 sayılı kanunla performans esaslı bütçeleme, mali şeffaflık, hesap verilebilirlik, mali disiplin ilkeleri ve denetimin kapsamının genişletilmesi sayesinde kamu harcamalarında aşırı bir artış olması beklenmemektedir. Ancak kamu harcamalarında bir azalma olması da beklenmemektedir; yani Türkiye’de kamu harcamaları yoluyla mali alan oluşturmak pek mümkün görünmemektedir. Bunun sebebi borç faiz ödemeleri, sosyal güvenlik açıkları için yapılan transferler ve tarımsal desteklemelerdir.

Ayrıca Bekir Fendoğlu tarafından yapılmış, Türkiye’de 2008 yılı için sürdürülebilirlik kısıtı ve makroekonomik değişkenlere uygulanan çeşitli senaryolar altında mali alanın duyarlılık analizine yer verilen analitik bir çalışma da mevcuttur.

Bu çalışmaya göre 2008 yılı için mali alandaki artış sırasıyla en fazla (Fendoğlu, 2008: 107):

1. Borç stokundaki düşüş hızının azalmasına,
2. Büyüme oranındaki artışa,
3. YTL cinsinden reel faizin azalmasına,
4. YTL’nin değerlenmesine ve
5. Enflasyon oranındaki artışa duyalıdır.

SONUÇ

Küreselleşmeyle birlikte finans piyasalarının derinleşmesi, hızlı entegrasyonu, finansal araçların çeşitlerinin artması ve menkul kıymetleştirme finansal riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu riskler sadece bir ülkeyi veya belirli ülke gruplarını etkilemekle kalmamış bütün dünyayı tehdit eder hale gelmiştir. Risklerin artması, finansal ve ekonomik istikrarı bozarak krizlere sebep olmaktadır. Ancak bir taraftan gelişmekte olan ülkeler için kalkınma, gelişmiş ülkeler için de büyüme bir makro ekonomik amaç olarak varlığını devam ettirmektedir. Bahse konu sorunla amaç birleştiğinde, krizlerle mücadele olgusu ortaya çıkmaktadır.

Krizlerle mücadele edebilmek için ise mali uyum politikaları aracılığıyla, ülkelerin mali sürdürülebilirliğine zarar verilmeksizin, kamu otoritesinin devreye girmesiyle bir mali kaynak deposunun oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynak deposu mali alan olarak adlandırılmaktadır. Mali alanın oluşumu ve genişletilmesi konusundaki akademik çalışmalar, IMF ve Dünya Bankası'nın önerileri çerçevesinde gündeme gelmiş ve bu konudaki tartışmalar gün geçtikçe derinleşmiştir.

Yakın dönemlerde iki büyük kriz (1994 - 2000 ve 2001) yaşayan Türkiye, mali alan konusunda kendi durumunu gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir. Bu çerçevede Merkez Bankası öncülüğünde G-20 ülkelerinin katılımıyla bir Çalıştay düzenlenmiştir. Ardından konuya olan ilgi artmıştır.

Türkiye'nin mevcut verileri ve sosyo-ekonomik durumu açısından bakıldığında mali alan oluşumu için yeterli kaynakların olduğu gözlemlenmektedir. Her şeyden önce, yıllık makul bir büyüme hızına ulaşılmış, borç stoku azalmış, finansal piyasaları derinleşmiş, faiz oranları ve enflasyon oranları tek haneli rakamlara düşmüştür. Küresel finans krizinin etkisinin hissedildiği 2009 yılı haricinde faiz dışı fazla oranları belirli bir seviyede tutulmuş ve kamu harcamalarının artışı stabil hale getirilebilmiştir. Benzer şekilde kamu mal varlığında ciddi artışlar söz konusudur. Bütün bu olgular mali alan oluşumunu pozitif yönde etkilemiştir.

Ancak değerli kur ve cari açık hala sorun olmaya devam etmektedir. Özellikle enerjide dışa bağımlılık ciddi bir risk unsuru olarak varlığını devam ettirmektedir. Mali alan daralmasına yol açan veya mali alan oluşumunu engelleyen iki önemli olgu, vergi hâsılatının artmasını engelleyen etmenlerle kamu harcamalarında verimliliği engelleyen etmenlerdir.

Vergi hâsılatının artışını engelleyen etmenler olarak, kayıt dışı ekonomi, vergi idaresinin ve denetiminin etkinsizliği ve vergi sisteminin yapısal çarpıklıkları hala bir sorun olarak devam etmektedir. Bu sorunların giderilmesi ve mali alanın genişletilebilmesi için siyasi iktidara önemli gevler dışmektedir. Borçlanmaların, emisyonun ve finansman açısından dışa bağımlılığın temel gerekçesi olarak 1980'lerden bu yana sağlıklı bir vergi politikasının oluşturulamamış ve uygulanamamış olması gösterilebilir.

Türkiye'de mali alan, gelir boyutu, harcama boyutu, dış yardım boyutu ve kamu varlıklarındaki artış boyutu esas alınarak dört koldan incelenebilir. Gelir boyutunda, vergi gelirlerinin artırılabilirliği ve borçlanma durumu analiz edilebilir. Harcama boyutunda bütçe harcamalarının niteliği, miktar ve içeriği, mali alan oluşumu açısından analiz edilebilir. Dış yardım boyutundaysa uluslararası kuruluşlardan sağlanan yardımlar analiz edilebilir. Kamu varlıklarındaki artış boyutunda TCMB Rezervleri, İşsizlik Sigortası Fonu kaynaklarıyla birlikte bankalardaki kamu mevduatları ve menkul kıymetler esas alınarak incelenebilir.

2007 yılında Dünya Bankası tarafından, Türkiye için mali alan hesaplamasının yapıldığı bir çalışma mevcuttur. Mali alan dörtgeni çerçevesinde yapılan bu çalışmada, Türkiye'de mali alan sorununun daha çok kamu harcamalarında verimlilik ve etkinliğin artırılması yoluyla çözülebileceği gözlemlenmektedir. Özellikle kamu harcamalarında performans denetimi uygulamalarıyla bu sorunun çözümünde önemli olde ilerleme sağlanabilecektir. Ancak kamu harcamalarının bileşimi açısından konu incelendiğinde mali alan genişlemesi için yapılması gerekenler vardır. Bu çerçevede, kamu harcamalarının sosyal içerikli alanlara yönelik olarak özel programlar çerçevesinde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Tarımsal destekleme sisteminin tekrar gözden

geçirilerek bütçe üzerindeki yükün azaltılması gerekmektedir. Öte yandan bütçenin çevreye duyarlı, cinsiyeti ve yaşı gözetilen bir yapıya dönüştürülmesi ve böylece çevre kirliliği, yoksulluk ve kimsesizlik gibi ortaya çıkabilecek sosyal, çevresel sorunlar için önlem alınması gerekmektedir.

Gelinen son durum itibariyle şu söylenebilir ki, Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede mali alan oluşumu ekonomik istikrarın sürekliliğine bağlıdır. Ekonomik istikrarın sürekliliği siyasi istikrarın sürekliliğine, siyasi istikrarın sürekliliği ise iktidar ve muhalefet partilerinin toplumsal ve ekonomik sorunlara olan yaklaşımına, duyarlılığına ve yeterliliğine bağlıdır. Mali alan oluşumu ve genişletilmesi noktasında iktidarın politikalarının ve muhalefetin alternatif politika önerilerinin gücü ve gerçekliği büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDEMİR, S. (2001). Yapısal Uyum Programları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 12(40), 45-72.
- AKTAN, C. C., ve Şen, H. (2001, Eylül-Ekim). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 7(42), 1225-1230.
- ALTIOK, M. (2002). Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz. *Praksis*, 77-130.
- ATAÇ, B. (1997). *Maliye Politikası, Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları.
- AYDIN, K. (tarih yok). *Küresel Kriz ve Türkiye*.
- BABIC, A., and Ante, Z. (2001). *Currency Crises: Theoretical and Empirical Overview of the 1990s*. Temmuz 10, 2013 tarihinde Surveys, Croatian National Bank: <http://www.hnb.hr/publikac/pregledi/s-005.pdf> adresinden alındı
- BABIC, A., and Ante, Z. (2001). *Currency Crises: Theoretical and Empirical Overview of the 1990s*. Temmuz 10, 2013 tarihinde Surveys, Croatian National Bank. adresinden alındı
- BAĞDINLI, H. (2006). Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Gelir İdaresi ve Vergi Denetiminin Yeniden Organizasyonu. *Kamu Maliyesinde Güncel Gelişmeler, 21. Türkiye Maliye Sempozyumu*. Titanic Beach Resort Hotel, Lara Antalya: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- BALI, S., ve Büyükşalvarcı, A. (2011). *1630'dan 2010'a Finansal Krizler Tarihi: Balonlar, Panikler, Buhranlar ve Küresel Finansal Kriz*. İstanbul: Çatı Kitapları.

- BATIREL, Ö. F. (2008, Bahar). Global Ekonomik Kriz ve Türk Kamu Maliyesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13).
- BOCUTOĞLU, E., ve Ekinci, A. (2009, Ocak-Haziran). Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası. *Maliye Dergisi*(156), 66-82.
- BULUŞ, A., ve Kabaklarlı, E. (2010, Nisan). 1929 Ekonomik Buhramı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(19).
- BÜMKO. (2008). 03 10, 2014 tarihinde Orta Vadeli Mali Plan (2009-2011): <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/47,2009-2011ovmppdf.pdf?0> adresinden alındı
- BÜMKO. (2008). *Orta Vadeli Program (2009-2011)*. 03 10, 2014 tarihinde <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/28,20092011ovppdf.pdf?0> adresinden alındı
- CEYHAN, S. M. (2004). Faiz Dışı Fazla Nedir? Türkiye'de Mevcut Faiz Dışı Fazla ve Reel Faizler ile Kamu Borçları Eritilebilir mi? (Muhtemel Sorunlara Göre Üç Projeksiyon). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2).
- CEYLAN, N. B. (2008). *Küresel Kredi Krizi ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*. 02 22, 2014 tarihinde <http://kurumsal.library.atilim.edu.tr/pdfs/081113.pdf> adresinden alındı
- COŞKUN, N. M. (2001). Gelişmekte Olan Ekonomilerde Bankacılık Krizleri. *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 39-50.
- ÇAKMAK, U. (2007). Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 81-101.
- DANIEL, J., Davis, J., Fouad, M., and Rijckeghem, C. V. (2006). *Fiscal Adjustment For Stability and Growth*. (IMF, Dü.) 12 05, 2013 tarihinde <http://www.imf.org/external/pubs/ft/pam/pam55/pam55.pdf> adresinden alındı

- DELİCE, G. (2003, Ocak-Haziran). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(20), 57-81.
- DEMİR, M., ve Sever, E. (2009, Ocak-Haziran). Kamu Açıkları ve Borçlanma İlişkisi: Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan Üzerine Bir Uygulama. *Sosyo Ekonomi*.
- DEMİRCİ, S. (2011). Krizler ve Mortgage. *Akademik Araştırmalar Dergisi*(49), 57-78.
- DIAW, A., Guerinneau, S., and Jeanneney, S. G. (2009). Securing Fiscal Space For The Millenium Development Goals in Senegal. R. Roy, & A. Heuty içinde, *Fiscal Space, Policy Options for Financing Human Development*. Earthscan Press.
- EĞİLMEZ, M. (2009). *Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EMİL, F., ve Yılmaz, H. H. (2003). Kamu Borçlanması, İstikrar Programları ve Uygulanan Maliye Politikalarının Kalitesi: Genel Sorunlar ve Türkiye Üzerine Gözlemler. *ERC Working Papers in Economics 03/07*.
- EREN, A., ve Süslü, B. (2001, Eylül-Ekim). Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi. *Yeni Türkiye*(41), 662-674.
- ERKEKOĞLU, H., ve Bilgili, E. (2005, Ocak - Haziran). *Parasal Krizlerin Tahmin Edilmesi: Teori ve Uygulama*. <http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/herkekoglu.pdf> adresinden alınmıştır
- FENDOĞLU, Bekir. (2008, Mart). *Mali Alan Kavramı ve Türkiye İçin Değerlendirilmesi*. Hazine Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi.
- FLOOD, R., and Marion, N. (1998, September). *Perspective On The Recent Currency Crises Literature*, *International Journal of Finance and*

Economics. Temmuz 01, 2013 tarihinde <http://www.dartmouth.edu/~nmarion/Papers/Perspectives.PDF> adresinden alındı

Gelir İdaresi Başkanlığı Faaliyet Raporu 2011. (2012). *Türkiye'de Vergi İncelemesi ve Denetim Sonuçları*. Strateji Geliştirme Başkanlığı.

GHOSH, A., Enrique, K. R., Mendoza, G., Ostry, D., and Qureshi, M. S. (2011). *Fiscal Fatigue, Fiscal Space and Debt Sustainability in Advanced Economies*. (N. B. Working Paper 16782, Düzenleyen) 01 31, 2013 tarihinde alındı

GRAY, C. T., and Lane, A. V. (tarih yok). *Fiscal Policy and Economic Growth, Lessons for Eastern Europe and Central Asia*. Washington: The World Bank.

HELLER, P. S. (2005, March). Understanding Fiscal Space. *IMF Policy Discussion Paper*.

HELLER, P. S. (2008). Fiscal Policy For Growth and Development: The Fiscal Debate, Fiscal Policy: The Fiscal Element of Development, Proceedings of A G-20 Workshop. İstanbul: Central Bank of The Republic of Turkey.

HEPAKTAN, C. E., ve Çınar, S. (2011, Ağustos). Mali Krizler ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*(30), 155-168.

HERRERA, S. (2007). Public Expenditure and Growth, Fiscal Policy: The Fiscal Element of Development, Proceedings of A G-20 Workshop. İstanbul: Central Bank of The Republic of Turkey.

IŞIK, S., Duman, K., ve Korkmaz, A. (2004). Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması. *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(1), 45-69.

KAMINSKY, G., and Reinhart, C. (1998, May). Financial Crises In Asia and Latin America: Then and Now. *The American Economic Review*, 88, 444-449.

Temmuz 01, 2013 tarihinde http://mpra.ub.uni-muenchen.de/13877/2/MPRA_paper_13877.pdf adresinden alındı

KARABULUT, K. (2010, Nisan 16). *Özal Dönemi Türkiye'nin Ekonomi Politikası*. (K. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi - 1, Dü.) 01 03, 2013 tarihinde <http://iys.inonu.edu.tr/?web=ozal.congress&mw=7908&dil=tr> adresinden alındı

KARAÇOR, Z., ve Alptekin, V. (2006). Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2).

KARAGÖL, E. T. (2010). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*(26).

KAREL, J., and Khannabha, C. (2009). The Fiscal Space of Thailand: A Historical Analysis. R. Roy, & A. Heuty içinde, *Policy Options for Financing Human Development: Fiscal Space* (s. 325-399). Earthscan Press.

KARLUK, R. S. (2005). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Yayınevi.

KARLUK, R. S. (2010, Nisan 16). *Turgut Özal'ın Ekonomi Politikaları Kapsamında Krizlere Karşı Uygulamaya Koyduğu Ekonomi Politikaları*. 01 03, 2013 tarihinde Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi - 1 Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetim: <http://iys.inonu.edu.tr/?web=ozal.congress&mw=7908&dil=tr> adresinden alındı

KAYA, A. (2013). *Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

KİBRİTÇİOĞLU, A. (2001, Eylül-Ekim). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 1(41), 174-182.

- KOVANCILAR, B., ve Miynat, M. (2008). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Kamu Kesimi*. Ankara.
- KRUGMAN, P. (2001). *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü* (Birinci Basım b.). (N. Domaniç, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.
- KUMCU, E., ve Eğilmez, M. (2009). *Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- MISHKIN, F. S. (1999). Lessons From the Asian Crisis. *Journal of International Money and Finance*(18), s. 709-723.
- MISHKIN, F. S. (2001, January). Financial Policies and The Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries. *NBER Working Paper Series*(8087).
- MİYNAT, M., Kömürcüler, E., ve Uğur, A. (2010, Temmuz-Aralık). Bir Küresel Dışsal Maliyet Örneği Olarak Finansal İstikrarsızlıklarla Mücadele Yöntemleri. *Maliye Dergisi*(159), 119-136.
- OKTAR, S., ve Dalyancı, L. (2010). Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXIX(II), 1-22.
- ORHAN, S. (2006). Modernizmin İnşası: Pozitivist Finansal Liberalizasyon ve Finansal Kriz Mekanizmaları. H. Seyidoğlu, & R. Yıldız içinde, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi* (s. 135-179). İstanbul: Arıkan Yayınları.
- ÖNER, E. (1994). *Cumhuriyet Dönemi Türk Bütçeleri (1924-1993)*. İstanbul: Maliye Araştırma Merkezi Yayını.
- ÖZATAY, F. (2011). *Finansal Krizler ve Türkiye*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- ÖZSOYLU, A. F., Ünlükaplan, İ., ve Akdoğan, M. G. (2010). *Küresel Kriz ve Türkiye*. Adana: Karahan Kitabevi.

- ÖZTÜRK, F., ve Çakman, K. (2002). Keynes, Krizlerin Dinamiği ve Globalizasyon. *İktisat İşletme ve Finans*, 17(190), 11-33.
- PARASIZ, İ. (1999). *Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PARASIZ, İ. (2001). *Enflasyon, Kriz ve Ayarlamalar, Dünyada ve Ülkemizde Kalkınma Makro Ekonomisi Sorunları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PINAR, A. (2006). *Maliye Politikası*. Ankara: Naturel Yayıncılık.
- PINAR, A. (2010). *Maliye Politikası Teori ve Uygulama*. Ankara: Naturel Yayıncılık.
- ROY, R., Heuty, A., and Letouze, E. (2007). Analytical Framework and Policy Instruments, Fiscal Policy: The Fiscal Element of Development, Proceedings of A G-20 Workshop. İstanbul: Central Bank of The Republic of Turkey.
- SCHICK, A. (2008). *Budgeting For Fiscal Space*. (A. O. Meeting, Dü.) 01 31, 2013 tarihinde <http://www.oecd.org/gov/budgeting/39944230.pdf> adresinden alındı
- SÖNMEZ, M. (tarih yok). *How Will the Global Economic Crisis Affect Turkey?* <http://bianet.org/english/kategori/english/106442/how-will-the-global-economic-crisis-affect-turkey> adresinden alınmıştır
- ŞİMŞEK, H. A. (2009). Yapısal Uyum Programları ve Kamu Açıkları. (A. Eker, & H. A. Şimşek, Dü) *Küreselleşme ve Kamu Maliyesinde Yaşanan Dönüşüm*, 25-64.
- TAŞAR, O. M. (2010). "TÜRKİYE'NİN GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI" VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 76-97.
- TCMB. (Mayıs 2008). *Finansal İstikrar Raporu*.
- TCMB. *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf adresinden alınmıştır

- THE WORLD BANK. (1989). *Adjustment Lending-How It Has Worked, How It Can Be Improved*. (A. C. Vinod Thomas, Düzenleyen) 10 15, 2013 tarihinde http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/11/18/000178830_98101901455575/Rendered/PDF/multi_page.pdf adresinden alındı
- TÖRE, S. (2006). *Dünya Ekonomisi'nde IMF'nin ve Yapısal Uyum Politikalarının Yer ve İşlevi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TURAN, Z. (2011). DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE'DEKİ KRİZLERİN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ VE EKONOMİK KALKINMAYA ETKİSİ. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 56-80.
- TURGUT, A. (2006/2007, Kasım/Şubat). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(4-5), 35-46.
- TÜİK. (tarih yok). *Dış Ticaret İstatistikleri*. 02 22, 2014 tarihinde <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, 22.02.2014. adresinden alındı
- TÜRKKAN, E. (2006, Mart). Vega Politikası ve Rekabet. *Rekabet Forumu*(21).
- ÜNSAL, H., ve Durucan, A. (2014). Kriz Ortamında Büyümenin Sağlanmasına İlişkin Yeni Bir Politika Önerisi: Mali Alan Uygulamaları ve Değerlendirilmesi. A. Kesik, T. Berksoy, & M. Şahin içinde, *Mali Alan: Teori - Uygulama* (s. 273 - 298). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- VALENDUC, C. (2007). Taxation and Growth: Some Insights From the Economic Literature and Questions For Tax Policy, Fiscal Policy: The Fiscal Element of Development, Proceedings of A G-20 Workshop. İstanbul: Central Bank of The Republic of Turkey.
- YAY, G. G. (2001). 1990'lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi. *Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 2(42), 1234-1248.

- YAY, T., Gürkan Yay, G., ve Yılmaz, E. (2004, Mart 30). Finansal krizler, Finansal Regülasyon ve Türkiye. *İstanbul üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 101-130.
- YETİM, A. (2008, Ekim). Küresel Krizin Anatomisi ve Türkiye'ye Etkileri. *İzmir Ticaret Odası AR&GE Bülten*.
- YILMAZ, H. H. (2007). *İstikrar Programlarında Mali Uyumda Kalite Sorunu: 2000 Sonrası Dönem Türkiye Deneyimi*. Ankara: TEPAV.
- YILMAZ, Ö., Kızıltan, A., ve Kaya, V. (2005, Ocak-Haziran). İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(24), 77-96.
- YÜCEL, F., ve Kalyoncu, H. (2010, Temmuz-Aralık). Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*(159), 53-69.